

Kozmács István

Az *-şk-* képző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében

PhD értekezés

Szeged
2003

Tartalom

Előszó	5
I. Bevezetés	6
II. Az udmurt igeképzés rendszere	10
1. Igeképzés az udmurt leíró nyelvtanban (GSUJa 219–248)	10
1.1. Denominális képzés	10
1.2. Deverbális képzés	13
1.2.1 Aspektus, akcióminőség	14
1.2.2 Igenemek a GSUJa-ban	15
2. A. Kövesi 1965	16
2.1 Denominális képzés	16
2.2 Deverbális képzés	18
2.2.1 Aspektus, akcióminőség	18
2.2.2 Igenemek	22
3. Suihkonen 1992	23
4. Bartens 2000	25
5. Következtetések	26
6. Az udmurt igeképzés	29
7. Az udmurt igeképzés formális leírása	32
8. Az <i>-šk-</i> képző lexikai tételei	40
III. Az udmurt igeképzők kutatásának története	46
1. Medveczky 1911	47
1.1. Deverbális igeképzés	47
1.2. Denominális igeképzés	50
2. A. Kövesi 1965	51
2.1. Deverbális igeképzés	51
2.2. Denominális igeképzés	57
2.3. Az <i>-šk-</i> képző eredete	58
2.4. A. Kövesi összefoglalója	58
2.5. Az <i>-sk-</i> képző	58
2.6. Összefoglalás	59
3. Egyéb munkák	59
3.1. Pucek-Grigoričs 1775	59
3.2. Mogilin 1780 (1998)	60
3.3. Aminoff nyelvtana (1896)	61
3.4. Fokos 1913–14	62
3.5. Jemeljanov 1927	62
3.6. GSUJa 1962	66
3.7. GSUJa 1970	67
3.8. Pozgyejeva 1975	68
3.9. Kotkova 1992, 1993a, 1993b	71
3.10. Tronyina 1999	72
3.11. Bartens 2000	73
4. Összefoglalás	74
IV. Az <i>-šk-</i> formáns az udmurt nyelvjárásokban	76
1. Az udmurt nyelvjárások	76
2. A formáns alakja az egyes nyelvjáráscsoportokban	79

Proy

2.1. Az -i- tövű igék után	79
2.1.1. Igeképző	79
2.1.2. Az időjel	83
2.2. Az -a- tövű igék után	86
2.3. Az allomorfok az optimalitáselméletben	86
2.3.1. Az udmurt névszavak hangszerkezete	88
2.3.2. Az udmurt igék hangszerkezete	90
2.3.3. A szóbelseji és a szóvégi mássalhangzó kapcsolatok	94
2.3.4. Az udmurt szótagszerkezet	95
2.3.4.1 Megszorítások az udmurtban	98
V. Az udmurt SK képzős igék	101
1. A grammatikai funkciók kiosztása	101
2. SK képzős alakok az udmurtban	105
2.1. Geniušienė 1987	106
2.2. Koivisto 1991 és 1995	108
3. Az udmurt SK képzős igék	112
3.1. Csoportosítás	112
3.2. Valódi reflexív, mozgásreflexív, absztrakt reflexív és részelő reflexív igék	112
3.2.1. Azonos alak, eltérő szemantika	116
3.3. A kölcsönös igék	122
3.3.1. Azonos alak, eltérő szemantika	129
3.4. Egyéb ún. reflexívek	130
3.4.1. Eredeti tranzitív ige Agense megmarad Alanynak	130
3.4.1.1. Az abszolút reflexív igék és argumentum-elhagyás az udmurtban (az implicit tárgyas igék)	130
3.4.1.2. A kauzatív reflexívek	141
3.4.1.3. A deaccusative reflexive igék	143
3.4.2. Az Agens elhagyása	144
3.4.2.1. Passzív szerkezet	144
3.4.2.2. Az automatív ige	153
4. Az SK egyéb funkciói	155
5. Összegzés	164
VI. Az udmurt -šk- képző eredete	168
VII. Összegzés	171
Melléklet	174
Rövidítések	185
Irodalomjegyzék	188

Előszó

Egyetemi éveim végén Korenchy Éva azzal engedett utamra, hogy ha valamihez kezdek a finnugor nyelvészetben belül, akkor az udmurt ige problémáival foglalkozzam, mert számos megoldatlan és rendkívül érdekes kérdést rejt. A figyelmeztetése az eltelt hosszú évek folyamán mindig emlékezetemben volt, s eddigi munkáim is igazolják talán, hogy próbáltam megfogadni kedves tanárom szavait. Természetesnek tűnt tehát, hogy a dolgozat tárgya az udmurt ige kérdésköre legyen. Remélem, Korenchy Éva nem bánja, hogy ezt a munkámat neki ajánlom.

Köszönettel tartozom segítőimnek, Galja Lesznyikovának és Dimitrij Jefremovnak önzetlen segítségükért. Mindig és mindenben rendelkezésemre álltak, anyanyelvi kompetenciájuk nélkül több kérdés megoldását nehezebb – vagy talán lehetetlen – lett volna megkísérelni. Köszönöm gyors segítségét Jorma Luutonennek, aki időt nem kímélve tette lehetővé, hogy elérjem a 11000 udmurt nyelvű szövegegységet tartalmazó turkui udmurt számítógépes adatbázist.

És természetesen mindenkinek hálás vagyok, aki segítette e dolgozat megszületését.

I. Bevezetés

1. Jelen dolgozatban az udmurt ige morfológiájának egy jól körülhatárolható területével foglalkozom. Az *-šk-* deverbális igeképző szerepét mutatom be. A témaválasztást indokolja, hogy az udmurt nyelv igeképzésének tárgyalása során ennek a számtalan funkciót betöltő képzőnek a szerepét a megérdemelténél visszafogottabban, s mégis túlzó részletességgel adják meg, miközben – véleményem szerint – a képző valódi természetéről igen keveset tudunk meg.

2. Dolgozatom célja, hogy kimutassam: milyen konstrukciókba helyezhetőek be a mai udmurt egyik leggyakoribb és legtöbb funkcióval rendelkező képzője által létrehozott azonos alakú, eltérő jelentésű szótári egységek. A hagyományosan reflexív képzőnek tartott formáns vizsgálata során született eredmények alapján azt kívánom igazolni, hogy az udmurt nyelvben nem a reflexívnek nevezett képzőfunkció volt az elsődleges funkció, amiből aztán a képző további szóalkotó funkciói származnak. A képző vizsgálata során fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a korábbi – lelkiismeretes – elemzések olyan eredményekre jutottak, amelyek végső megállapításaikban helytállóak ugyan, azonban részleteikben ellentmondásosak. Azt kívánom igazolni, hogy a korábbi szokásos funkció szerinti osztályozás, címkézés nem felel meg az *-šk-*-val képzett igék esetében: az ilyen igék jelentését tágabb környezetük ismeretében tudjuk csak megadni. Más szóval a képző szemantikai osztályozása helyett azt kívánom bizonyítani, hogy ez a formáns különböző műveletek kódolásában vesz részt. Mindezekkel összefüggésben keresem arra is a választ, hogy a reflexívnek nevezett képző és az időjel egyetlen vagy két különböző előzményre vezethető-e vissza.

Mivel ez a formáns a képzés mellett az udmurtban a jelen idő jele és a nem láthatósági múlt egyes és többes szám első személyű alakjának morfológiájában is szerepel, annak igazolását is céloknak tekintem, hogy feltárjam: a formáns e funkciói történeti kapcsolatban vannak-e egymással. Ennek kapcsán újabb magyarázatot próbálok találni arra is, hogy a formáns miként lehet egyidőben az igeidőrendszerben a jelen és egy múlt idő megformálásának eszköze.

A képző sajátos *-CC-* hangszerkezete következtében az igéken számos alakváltozatban található. Az ige- és a képző találkozása során olyan hangkapcsolatok is létrejöhetnek, amelyek nem magyarázhatók a szótagszerkezetet optimálisabbá tevő változásokkal. Céloknak tekintem annak kimutatását, hogy ezek mögött a hangtani jelenségeket milyen tendenciák idézik elő.

3. A dolgozat felépítése

Az udmurt igeképzés monoton. Monotonnak nevezem, mert sem a nyelv története során nem mondhattuk, sem jelenlegi állapotában nem mondhatjuk az udmurt nyelvre, hogy gazdag igeképzőrendszere lenne. Ennek bizonyítására a dolgozat második fejezetében kerül sor. Nem a szokásos tudománytörténeti fejezettel kezdődik tehát a dolgozat, mivel fontosnak tartom a képző részletes vizsgálata előtt megismertetni az olvasót magának az udmurt igeképzésnek a problémáival, hogy a későbbi fejezetekben előadott fejtegetéseket már az igeképzés tágabb összefüggésében ismerhesse meg.

Látni fogjuk, hogy mindössze négy igeképzőnek van jelentős szerepe az igeképzésben, s ezek közül a dolgozat tárgyaként választott *-šk-* képző, amelyet hagyományosan reflexív képzőnek hívnak, valóban messze a legterheltebb.

A dolgozat harmadik fejezetében a szokásosnál talán részletesebben áttekintem az elődök munkásságát. Eredményeik bemutatása során szándékosan kiemelem a problémákat. Ennek célja, hogy igazolva lássuk: a nem mondat (szöveg) alapú osztályozás alkalmatlan az *-šk-* képzős udmurt igék problémájának megoldására. Fontosnak tartom azonban kijelenteni, hogy minden tiszteletem a kérdés korábbi kutatóié, akik saját koruk tudományos színvonalának megfelelően készítették el műveiket, s természetesen nem kérem számon rajtuk sem nyelvszemléletüket, sem azt, amit nem ismerhettek.

A negyedik fejezetben bemutatom az *-šk-* képző alaktani viselkedését. Áttekintem az udmurt nyelvjárásokat és a formáns nyelvjárási képviselését. Ennek bemutatása után keresem a magyarázatot arra a változatosságra, ahogy a formáns a beszédben realizálódik. Ehhez az optimalitáselmélet kereteit használom.

Az ötödik fejezetben Geniušienė reflexívekről írott tipológiája és annak Koivisto által a finn és balti-finn reflexívekre kialakított terminológiája és tartalmi alapján bemutatom az ün udmurt reflexíveket. Az egyes típusok leírása során részben az LFG és a (radikális) konstrukciós nyelvtan elméleti kereteire támaszkodom. Amellett fogok érvelni, hogy a képző számtalan különböző funkció helyett mindössze négy művelet kódolását végzi, s hogy a műveletek eredményeképpen létrejövő igék a tranzitív, intranszitiv (unergatív, unakkuzatív) és passzív konstrukciókban helyezhetők el. Megpróbálom igazolni, hogy a képzővel alkotott igék jelentése csak az őket befogadó konstrukciókkal együtt azonosítható, s nem célravezető magának a képzőnek különböző szemantikai és szintaktikai funkciókat tulajdonítani. A dolgozatban csak a tranzitív alapú igeképzést vizsgálom, nem tárgyalom azokat az eseteket, amikor az *-šk-* képző intranszitiv igékkel alkot új szót. Ennek a kérdésnek a tüzetes megvizsgálása anyanyelvi kutató feladata lehet: tökéletes nyelvi kompetencia nélkül ezen a területen

könnyen el lehet veszni. Nem térek ki részletesen a képző *-jask-* képzőbokrára sem. Ennek oka, hogy ez a képző névszavakból képez igéket, s tárgyalása a többi denominális igeképzővel együtt jobb eredményekkel kecsegtet.

Ebben a részben van szó a formáns egyéb funkcióiról is. Itt kívánom bemutatni, hogy az egyéb szerepeiben is felismerhető a képző általános tulajdonsága. Megfogalmazom a képző eredetével kapcsolatos elméletemet, s ennek kapcsán mellett érvelek, hogy nem kell feltételeznünk azonos alakú, eltérő funkciójú kiinduló morfémákat az ún. reflexív igeképzés és az időjel funkció számára: az *-šk-* formáns minden funkciója magyarázható egyetlen kiinduló elemből is.

A hatodik, befejező részben összefoglalom munkám eredményeit és javaslatot teszek a további kutatások irányára.

4. Munkám során elsősorban saját gyűjtésekre támaszkodtam. Közel 1700 különböző képzett ígét és az azokkal alkotott mondatokat tartalmazó adatbázisom adatait használva elemeztem a szerkezeteket, s az azokba illeszthető igecsoportokat. A felhasznált és feldolgozott szövegeket az irodalomjegyzék tartalmazza. A dolgozat elkészítésének legutolsó fázisában volt csak módom hozzáférni a Turku Egyetem szerverén található hatalmas mennyiségű udmurt nyelvű anyaghoz (Turku–Izhevsk–Korpus, TIK). A korpusz szövegei jelenleg csak a szövegszerkesztésben megszokott módszerekkel kereshetők (azaz csak betűsorok, stringek, mivel a szövegek nincsenek semmilyen módon kódolva), ezért csak korlátozottan, de eredménnyel tudtam azt felhasználni.

A dolgozatban nem vizsgáltam egyenként az igéket, bár ezt tekinthetjük a végső célnak (utalnék itt Fillmore keretgrammatikai vizsgálataira és módszerére¹). Jelen dolgozat meg sem kísérli ezeket az igéket a fillmore-i értelemben keretnek (frame) nevezett szerkezetekbe elhelyezni. Jelen munka csak ennek lehetőségét teremti meg. Ezért az általánosságban megfogalmazott állítások csak orientálhatnak a jövőben: kijelölik azokat a konstrukciókat, amelyek felhasználhatók az egyes igék pontos elemzésénél. Jelen dolgozatnak nem volt célja az egyes konstrukciók részletes vizsgálata.

Nem kívántam új terminológiát teremteni. Ezért a dolgozatban a korábbi szerzők terminológiájával nevezem meg az egyes igefajtákat, megjelölve, hogy azt ki használja. A dolgozatban mindig az udmurt elnevezést használom. A finnugor szakirodalomban korábban a votják elnevezés volt használatos ugyan, de mivel az udmurtok számára ez a népnév

¹ <http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/>

I. Bevezetés

negatív tartalmat hordoz, s mivel a nemzetközi szakirodalom is – főleg a finn – ezt a terminust használja, s én magam is mindig udmurt nyelvről és népről beszéltem és írtam korábban, az udmurt elnevezés használata mellett döntöttem ebben a dolgozatban is.

Munkám során igyekeztem figyelembe venni más nyelvek hasonló vizsgálatainak konkrét és tipológiai eredményeit is. Egy-két esetben az általam megfogalmazott állítás talán vitát gerjeszt. Ha ez mást elfogadhatóbb eredményekre vezet, már volt értelme a dolgozat elkészítésének.

II. Az udmurt igeképzés rendszere

Az udmurt igeképzés bemutatásával célom, hogy a dolgozatban tárgyalt *-šk-* képzőt elhelyezzem az udmurt igeképzés rendszerében. Ezt azért tartom szükségesnek, mert az igeképzés bemutatása után válhat érthetővé, hogyan jutott a kérdéses képző ahhoz a nagyszámú funkcióhoz, amit jelenleg betölt.

Az alábbiakban a hagyományos udmurt grammatika, egy történeti képzőmonográfia és egy modern szemléletű udmurt nyelvtan, valamint a permi nyelvek fejlődését és szerkezetét bemutató munka alapján mutatom be az udmurt igeképzésről kialakult képet és annak problémáit.

A művek tárgyalása során követem a szerzők eredeti gondolatmenetét, s csak ott és annyiban fűzök megjegyzéseket a megállapításokhoz, amennyiben az az olvasó orientáláshoz feltétlenül szükséges. Az *-šk-* képző művekben tárgyalt funkcióit is bemutatom, de csak felsorolás[szerűen], mivel a kutatástörténeti részben részletesen fogom tárgyalni a képző eddig megállapított funkcióit és az eddigi eredmények kritikáját.

milyen
művekben
?

A négy bemutatandó munka egymás mellé állításával csak jelezni kívánom, hogy közel sem tisztázott minden kérdés az udmurt igeképzés terén.

1. Igeképzés az udmurt leíró nyelvtanban (GSUJa 219–248)

Az udmurt igeképzők rendszerező leírását az 1962-ben kiadott, összefoglaló szándékkal megírt *Грамматика современного удмуртского языка* morfológiát tárgyaló kötetében találjuk. Ez a leírás hagyományos grammatikai felfogást követ, és erősen befolyásolja az orosz nyelv grammatikáján alapuló nyelvszemlélet. A képzők megnevezését átvettem a kötetből. Az igék leírásakor a főnévi igenév *-ni* képzőjét elhagytam. Csak a legszükségesebb esetben egészítem ki a GSUJa állításait, minden esetben szögeletes zárójelben közölve a hozzátoldásokat.

1.1. Denominális képzés

1.1.1 *-i-*

A képző névszóból és hangulatfestő, hangutánzó szavakból képez igét: *N + i-*

Az új ige kifejezhet:

- a) olyan cselekvést, amely a névszóban megnevezett tárgyra irányul. A többsége az ilyen igéknek tranzitív: *keñeš-i-* 'tanács-kozik', *tođ-i-* 'tudás-t szerez, megtud', *šud-i-* 'játszik' (< *šud* 'szerencse') de: *zor-i-* 'esik az eső',
- b) olyan cselekvést, amely a névszóban megnevezett dolog segítségével történik: *viž-i-* 'átmegy' (< *viž* 'híd'), *iz-i-* 'öröl' (*iz* 'kő'), *tel-i-* 'szel-el'

- c) cselekvést, amely olyan minőséget, változást hoz létre, amely sajátja annak a tárgynak, amiből az ige képződik (tranzitív és intranszitiv igék egyaránt létrejöhetnek): *jıl-i-* 'nagyít' (< *jıl* 'teteje vminek'), *urd-i-* 'oldalára borít' (> *urd* 'oldal, borda')
- d) cselekvést, amely hangutánzó-hangulatfestő szavakból képezve az azzal jellemzett cselekvést jelenti (tranzitív és intranszitiv igék)

[Erősen kétséges, hogy ezzel a képzővel számolhatunk-e. A szerzők meglehetősen egyes példaanyagot sorolnak fel. A *tod-i-* esetében elemzésük szerint el kellene fogadnunk, hogy az udmurtban nem egy eredeti ige él tovább (PU **tumte-* < finn *tunte-*, magyar *tud*), hanem a *tod* 'tudás, tudat' képzett alakjával lenne dolgunk. E képző léte tehát alapos vizsgálatot követel. A többi esetben is kétséges, hogy az igei jelentés ennek a magánhangzónak lenne tulajdonítható.]

1.1.2 -a

A képző névszóból és hangulatfestő, hangutánzó szavakból képez igét: N + -a- [-a- képző valójában nincsen. Az igék -al- képzővel jönnek létre. Az -l- elem az ige szinkron morfológiájában történeti okból sokszor hiányzik, de egyes ragozott alakokban megjelenik meg: *ńimalo* 'ők neveznek' PresPl3. A képzőt a szerzők a főnévi igenévi alakból mechanikusan vonták el, tekintet nélkül a nyelvi tényekre.]

A képzővel alkotott ige kifejez:

- a) olyan cselekvést, amelyet a névszóban megnevezett fogalommal végeznek, (tranzitív és intranszitiv igék is lehetnek), illetve amely a megnevezett dologgal ellát: *adres-a-* 'címez', *ńim-a-* 'nevez'.
- b) olyan cselekvést, amely arra a tárgyra irányul, ami a képzés alapjául szolgál (többségük tranzitív ige), 'valamit tesz' jelentésben: *vuz-a-* 'árusít', *l'em-a-* 'zselnicét gyűjt', *ćorig-a-* 'halászik'
- c) olyan cselekvést, amely a képzés alapjául szolgáló tárgy létrehozására irányul (minden új ige tranzitív): *gop-a-* 'gödört ás', *keńier-a-* 'elkerít', *kut-a-* 'bocskort készít', *sured-a-* 'rajz-ol'
- d) olyan cselekvéseket (akciókat) vagy folyamatokat, amelyek nem függenek az individuum személyes akaratától. Az ilyen igék többsége természeti jelenségről vagy az ember pszichofizikai állapotáról ad információt ('valamilyenné lesz'): *ud-a-* 'csírázik', *ćjn-a-* 'befüst-ölődik', *šep-a-* 'kalászbába szökik', *kisjir-a-* 'ráncosodik'.
- e) olyan cselekvéseket, amelyeket a képzés alapjául szolgáló névszóval végzünk (mind tranzitív ige): *vej-a-* 'vaj-az', *sjn-a-* 'fésű-l', *majtal-a-* 'szappan-oz'.
- f) természeti jelenségek vagy élők pszichofizikai állapotát, amelyek az alapszóban megnevezett tárggyal vannak kapcsolatban: *vet-a-* 'álmodik', *tel-a-* 'fúj a szél'
- g) olyan történéseket, amelyek során a melléknévből képzett igék a melléknév tartalmának a megvalósulását fejezik ki ('valamilyenné válik', mind intranszitiv): *ćeber-a-* 'szép-ül', *ćilkjir-a-* 'tisztul'

- h) olyan cselekvést, amely annak a gondolatnak a megvalósítására irányul, amit az alapszó (melléknév) kifejez ('valamilyené tesz', mind tranzitív): *daś-a-* 'kész-ít', *l'ek-a-* 'szúr, döf' (< *l'ek* 'rossz, gonosz'), *eriktem-a-* 'kényszerít'
- i) olyan cselekvést, amely hangulatfestő-hangutánzó szóval kifejezett eseményt ír le (mind intranszitiv); *kok-a-* 'koppant', *jig-a-* 'kopogtat'.

1.1.3 -*m-(i)-* ~ -*m-(a)-*

A képző főnévből, melléknévből képez igét (viszonylag ritkán igéből is). Az -*m-t* követő magánhangzótól függően jelentése 'valamilyené lesz, válik', illetve 'valamilyené tesz'.

1.1.3.1. *Denominális képzések*

1.1.3.1.1. -*m-(i)-*

Ezek az igék 'valamilyené lesz' jelentést kapnak, és mind intranszitivok: *iz-mi-* 'kövé válik', *zin-mi-* 'megbűdösödik', *vuž-mi-* 'elöregszik, elhasználódik', *ćeber-mi-* 'szép-ül'

1.1.3.1.2. -*m-(a)-*

Ezek az igék 'valamilyené tesz' jelentést kapnak, és mind tranzitivok: *viž-ma-* 'okos-ít', *gož-ma-* 'vonal-az', *gord-ma-* 'piros-ít', *ćeber-ma-* 'szépít'

1.1.3.2 *Deverbális képzés*

-*m-(i)-* ~ -*m-(a)-*

Ha az alapszó ige, akkor vagy az egyik, vagy a másik képző használatos. A képzett ige vagy intranszitiv, vagy tranzitiv lesz.

1.1.4 -*d-(-i)-* és ritkán -*a-*

A képző főnévből és hangulatfestő szavakból képez igét, amely vagy intranszitiv, vagy tranzitiv lesz. Ritkán melléknév is szolgálhat a képzés alapjául:

gu-d-i- 'gödört ás' *ćin-d-i-* 'füstöl'; *vil'-d-i-* 'megújít'

1.1.5 -*ž-(i)-*

A képző főnévből, melléknévből és hangulatfestő szavakból képez intranszitiv igét, egyes kivételektől eltekintve 'valamilyen lesz' jelentéssel:

vir-ž-i- 'véres lesz, véraláfutásos lesz', *je-ž-i-* 'jegesedik, fagy', *numir-ž-i-* 'megkukacosodik'

Néhány igéből is képezhető ige, momentán jelentéstartalommal:

lob-ž-i- 'felroppen', *ul-ž-i-* 'feléled'

1.1.6. -*j-(a- ~ -i)-*

A képző főnevekből képez tranzitiv igét 'valamivel ellát' jelentéstartalommal:

vis-ja- 'elrekeszt', *jir-ja-* 'megfejel (pl. csizmát)', *pus-ji-* 'megjelöl', *nid-ja-* 'megnyelvez nyéllel lát el'

1.1.7. *-n-(a- ~ -i-)*

A képző névszóból és ritkán hangulatfestő szavakból képez igét, különböző jelentésekkel.

kort-n-a- 'felkantároz' (< *kort* 'vas'), *piž-n-a-* 'beszór, meghint' (< *piž* 'liszt')

1.1.8. *-ć-(a- ~ -i-)*

A képző névszóból (fő- és melléknévekből) képez igét 'valamilyenné válik, valamivel ellát' jelentéstartalmakkal:

bak-ć-i- 'dadog, megnémul', *kut-c'-a-* 'cipőt felhúz'

1.1.9. *-get-/-ket-(-i-)*

A képző hangulatfestő és hangutánzó szavakból képez igét, amelyek jelentése 'a hangot kiadja':

nurs-ket-i- 'röfög'

1.1.10 *-ekt-(-i-)*

A képző melléknévekből és határozószavakból képez igét 'valamilyenné lesz' jelentésben:

vož-ekt-i- 'zöld-ül', *gord-ekt-i-* 'piros lesz, elpirul'

1.1.11 *-et-(-i-)*

A képző hangulatfestő szavakból képez igét különféle hangeffektusok kifejezésére:

kwaš-et-i- 'recseg' (< *kwaš* a hangos recsegés utánzására szolgáló szó), *žu-et-i-* 'zúg a szél' (< *žu-u-u-u* 'a szél zúgásának utánzása')

1.1.12 *-s-(a- ~ ritkán -i-)*

A képző névszavakból és hangulatfestő szavakból képez igét különféle jelentésekkel:

kuar-sa-ni 'elhervad, elfonnyad' (*kuar* 'levél'), *nir-sa-ni* 'rügyezik' (*nir* 'orr')

[1.1.3-tól 1.1.12-ig a képzőkben szereplő magánhangzóról nem ejt szót a munka. Úgy tűnik, hogy az *-i-* elem nem képzőelem, míg az *-a-* státusza kérdéses.]

1.2. Deverbális képzés

Az igéből igét képző formánsokat a GSUJa nem a denominális verbum képzőkhöz hasonló rendszerben tárgyalja. Egyrészt már a deverbális képzők ismertetése során kitért egyes képzők esetében arra, hogy ige is szolgálhat a képzés alapjául (pl. *-m-* és *-ž-*), másrészt a deverbális képzőket valójában az igeragozás fejezetének két alpontjában mutatja be: 1) az aspektust (вид, 219–224), azaz inkább akcióminőséget tárgyaló, és 2) az igenemeket (залог, 224–231) bemutató részben.

1.2.1 Aspektus, akcióminőség

A GSUJa e fejezete az orosz grammatikai hagyomány alapján aspektusról (вид) beszél, s mint alább látni fogjuk, rendszeresen emlegeti is a befejezettséget és a folyamatosságot, mint alapkategóriákat. Azonban – miközben az udmurt hagyományos nyelvtan alapján bemutatjuk ezt a szokásos felfogást – már most le kell szögeznünk, hogy az udmurtban a befejezettség és a folyamatosság olyan mondatszemantikai kategória, amely szóképzéstani szinten nem jelentkezik. A következőkben felsorolt képzők eleget tesznek viszont annak a feltételnek, hogy termékenyen (vagy valamikor termékenyen) jött létre segítségükkel egy igéből egy másik ige úgy, hogy annak vonzatkerete nem változott és a képzett ige az alapigétől a folyamat, a cselekvés módjában különbözik, azaz ezek a képzők nem aspektust, hanem akcióminőséget fejeznek ki (Kiefer 1992:823). A képzők funkcióit az alpmű alapján adom meg.

1.2.1.1 *-l- ~ -l'ʼa*

A két alternáns disztributív megoszlással az *-i-*, illetve az *-a-* tövű igékhez járul:

gožti- > *gožti-l-*, illetve *gožja-* > *gožja-l'ʼa-*.

L i

A képző ismétlődő cselekvést, illetve olyan tartós cselekvést fejez ki, amely ismételtető, azaz több, azonos cselekvésből alkot láncot, amelyeket egy helyen vagy különböző helyeken hajtanak végre.

[Ezt úgy is kell érteni, hogy bizonyos esetekben akkor is használható ez a gyakorító képző, ha több alany cselekszi egy időben ugyanazt a dolgot egyenként, vö.: 2.2.1.5]

l'aki-l- 'ragaszt, többször vagy különböző helyekre', *dumili-* 'odakötöz, többször vagy különböző helyekre'.

L i

1.2.1.2 *-t- ~ -a-/ja-*

A *-t-* képző nem tartós, egyszeri és befejezett cselekvést fejez ki. Ellenpontja az *-a-/ja-* képző, amelyik szintén egyszeri, de tartós és befejezetlen cselekvést fejez ki. Ez a szembenállás azoknak az igéknek az esetében figyelhető meg, amelyek általában fiktív (passzív) többször e két képzővel igepárt alkotnak: *gožt- ~ gožja-* 'ír', *bašt- ~ bašja-* 'vesz, vásárol'

1.2.1.3. *-lt-*

Ez a képző nem tartós, egyszeri és befejezett cselekvéseket jelöl. Egyrészt megoszlás van a *-t-* és az *-lt-* képzős ige-tövek között, másrészt ez a képző a cselekvés ritkaságát, illetve pillanatnyiságát is kiejtzi.

Ily módon a képző párt alkothat *-l'ʼa-* képzős igével, illetve *-a-/ja-* képzős igével: *tijalt- ~ tijal'ʼa- ~ tija-* 'hirtelen letör vmit' ~ 'letör (többször vagy többet vagy több helyen) vmit' ~ 'letör vmit'

1.2.1.4 -št-

Ez a képző sok azonosságot mutat a *-t-*, illetve a *-lt-* képzővel. Ennek a jelentése sem tartós, egyszeri és befejezett cselekvés. Ezen felül sajátossága, hogy a cselekvés pillanatnyiságát hangsúlyozza és ezeken túlmenően még a cselekvés intenzitásának kisebb mértékét is kifejezheti. Transzitiv igék esetében a képzővel arra lehet utalni, hogy a cselekvés nem az egészre, csupán annak egy részére irányul.

1.2.1.5 -ž-

Az igék egy olyan csoportja képezhető ezzel a képzővel, amelyek a *-t-*, *-lt-*, *-št-* képzőket nem kaphatják meg. Ez a képző sem a tartós, egyszeri és befejezett cselekvést fejezi ki. Kifejezheti a cselekvés hirtelen megkezdését is (vö.: 1.1.5)

1.2.1.6 A GSUJa alapján tehát az udmurtban a következő akcióminőségeket állapíthatjuk meg:

- 1) kezdő (ingresszív) igék
- 2) mozzanatos (momentán) igék
- 3) gyakorító (iteratív) igék
- 4) kicsinyítő (diminutív) igék
- 5) tartós (duratív) igék

1.2.2 Igenemek a GSUJa-ban

A nyelvtan szerint az udmurtban négy igenemet lehet megkülönböztetni. Ezek

- 1) a cselekvő
- 2) a visszaható, sok különböző jelentéssel
- 3) a passzív
- 4) a műveltető

Egy ötödik, speciális igecsoportként tartja nyilván a nyelvtan (külön fejezetben hosszasan tárgyalva) a tettetett (fiktív) cselekvés kifejezésére szolgáló igecsoportot.

1.2.2.1 A cselekvő igenemnek nincs külön képzője. Azt az igét tekinti cselekvőnek (действительный), amely direkt tárgyra irányul. Így ezek az igék mind tranzitívák (переходные).

1.2.2.2 A visszaható ige képzője *-šk-* (*-sk-*), *-isk-*. Ezzel a képzővel tranzitív igékből képezhető visszaható ige. (ld. részletesen a kutatástörténeti fejezetben, 3.6.1 pont alatt).

1.2.2.3 A visszaható igenem képzőjével megegyező formájú a passzív igenem képzője is.

1.2.3.4 A műveltető igenem képzője a *-t-*. E képzővel tranzitív és intranszitiv igékből egyaránt képezhető ige. Az intranszitiv igék közé értendők a visszaható igék is. A műveltető képző megismételhető, azaz kétszeres műveltetést is ki lehet fejezni.

1.2.3.5 A tettetett cselekvés kifejezésére az *-mjašk*, *-temjašk*, *-mtejašk* képző szolgál. A képzővel kifejezett cselekvés lehet mímelt, de kifejezheti az adott cselekvés kisebb intenzitását is. A képzőt összetett képzőnek tartják. A *-temjašk*-, *-mtejašk*- esetében a *-tem* és a *-mte*- melléknévi igenévképzők. A *-mjašk*- pedig *-m*-, *-ja*- és *-šk*- elemekből áll össze. A mű a szerint az *-m*- a befejezett melléknévi igenév képzője, a *-ja*- az adverbialis esetragja, az *-šk*- pedig a visszaható ige képzője. [Itt először találkozunk azzal az állítással, hogy ragozott névszó kaphatja meg ezt a képzőt. Természetesen ebben az esetben sem így van.]

2. A. Kövesi 1965

A. Kövesi Magda *A permi nyelvek ősi képzői* című munkájában tekinti át a komi és az udmurt nyelv képzőit. Vizsgálata elsősorban történeti jellegű, a képzők történetét kívánja bemutatni. Munkájában a korábbi szerzők permi képzőkre vonatkozó vagy azokat érintő tanulmányait felhasználta és szükség esetén kritikájukat adja (Medveczky 1911, Fokos 1913–14, Jelmeljanov 1927, Uotila 1933). Ezért nem térünk ki itt a dolgozatnak szorosan tárgyát nem képező udmurt képzők bemutatásakor az ő tevékenységükre.

Luk a
ljo

Kövesi munkájához több kommentárt fűzök, mint a GSUJa állításaihoz, mivel ő megállapításait bővebb nyelvi anyaggal (időnként mondatban és forrás megjelölésével) is alátámasztja, és ezáltal módot ad állításainak ellenőrzésére. A képző mai alakja mellett megadom a Kövesi által kikövetkeztetett alapalakot is.

2.1 Denominális képzés

2.1.1 *-t-* (*-d-*) (< PU *-nt-)

A képző Kövesi vizsgálata szerint az udmurtban csak *-d-* alakban produktív és névszavakból képez igét 'vmit tesz' jelentésben. A régiségben szerinte aktív volt 'valamivé válást', 'valamilyenné tevést', 'valamivel tevést', 'valamivel ellátást' jelentésben is (azaz az általa felállított csoportok mindegyikében).

2.1.2 *-j-* (< PU *-j)

A régiségből nincs adat denominális verbum képző szerepére. Kövesi 'valamit tesz, létrehoz', továbbá 'valamivel tesz, foglalkozik, működik' és 'valamivel ellát, felszerel' jelentéseket tulajdonít a képzőnek. Ezen szerepek bemutatása során nem válogatja szét a csupán *-j-* képzőt és annak *-ja(l)*- képzőbokrát tartalmazó példáit. A szemantikai besorolás

során egyébként is meglehetősen tág lehetőséget hagy maga számára, amikor további három jelentést állapít meg: 'valamiként működik', 'valamit szed, gyűjt', 'napot, évszakot eltölt'.

Amellett, hogy ezen jelentések a már korábban felsoroltak közé is besorolhatóak lennének, olyan példákat is felsorol, amelyek egyértelműen nem a *-j-* képző, hanem csak annak képzőbokra körébe tartoznak.

2.1.3 *-l- ~ -al-* (< *PU *-l*)

Egyszerűbb alakjában csak a komiban található és ott is rendkívül ritka esetben. Kövesi szerint a képzőbokok mindkét nyelvben produktív és a következő jelentésekben, jelentésárnyalatokban fordul elő:

1) tárgyas igét képez: valamit vagy valamivel tenni, létrehozni; valamivé tenni; valahol működni jelentésben,

2) tárgyatlan igéket képez: valamivé válik; valamilyen állapotba kerül; valakit valamivel ellát jelentésben.

2.1.4 *-m-* (< *PU *-m*)

A képző általában valamivé, valamilyenné levést, valamilyen állapotba kerülést, valamilyen állapotban levést fejez ki.

2.1.5 *-r-* (< *PP *-r*)

A képző Kövesi szerint 'valamit tenni', 'valamivel tenni' jelentésben képez igéket. Összesen két példája van Jemeljanovtól (Jemeljanov 1927:77). Az említett két udmurt példában az *-r-* minden esetben a képzés alapjául szolgáló hangutánzó, hangulatfestő szó része (ahogy később látni fogjuk). Ez alapján kijelenthetjük, hogy az udmurtban sohasem volt **-r-* denominális verbumképző, mint ahogy a rokon nyelvekben sem, miként azt azokról maga Kövesi is megállapítja, s ezért is tartja permi különnyelvi fejleménynek ezt a nem létező képzőt.

2.1.6 *-ś-* (~ *-śk-*), *-aśk-* (< *PU *-ś*)

Itt csak felsorolom a Kövesi által megállapított funkciókat, ugyanis ez a képző nem képez névszavakból igéket, illetve mert az *-śk-* és az *-aśk-* képző nem egyszerűen csak alternánsai egymásnak. Mint a tudománytörténeti részben látni fogjuk, Kövesi ebben a részben felsorolt minden példája rossz. A képző jelentései:

1. valaminek tévése, létrehozása, előidézése
2. valamivé válás, valamilyen állapotba kerülés
3. valamivel tévés, foglalkozás

2.1.7. -t- (< PU *-tt)

Kövesi elemzése szerint ez a képző az udmurtban járulhat főnevekhez és melléknemekhez.

Főnévhez járulva kifejezi:

1. az alapszóban jelölt tárgy, dolog, jelenség létrehozását
2. az alapszóban kifejezett dologgal való tevékenységet

Melléknévhez járulva az udmurtban kifejezi:

1. az alapszóban megnevezett tulajdonság, sajátság birtokába való kerülést [a felhozott udmurt példa rossz, az alapján ez nem igazolható]
2. valamilyen állapotba hozást, valamivé tevést

2.1.8 -ĵ- (< PFU *-ńś (~ [ʔ] *-ńtś)

A képző a 'valamivé lesz', 'valamilyen állapotba kerül' és a 'valamivel tesz, cselekszik' jelentése mellett 'valamit tesz, létrehoz, előidéz' jelentést is hordoz. Kövesi a ma szintén -ĵ- alakú denominális nomen képzőt a verbum képzővel azonos eredetűnek tartja. [Hajlok arra nézetre, amit már Budenz és Fokos is megfogalmazott: ez az igeképző valamilyen módon a frekventatív-reflexív -ś- ~ -śk képzővel van kapcsolatban s a névszóképző ettől a képzőtől elválasztandó.]

2.1.9 -k- (< PU *-kk)

A képző egy -t- képzővel képzőborkorban jelentkezik, és 'valamivé, valamilyenné tesz' jelnetésben képez igéket. Egy-két példában 'valamit tesz' jelentése is van. (176–177)

2.2 Deverbális képzés

Kövesi az igéből képzett igék esetében a következő kategóriákat különbözteti meg: duratív–kontinuatív, iteratív–deminutív, momentán–intenzív, kauzatív–faktitív–tranzitív, reflexív–reciprok–passzív. A képzők elemzése során még továbbiakat is megemlít: disztributív, duratív–kurzív stb. Az alábbiakban Kövesi eljárásától eltérően szétválasztom a képzőket az akcióminőség és az igenem szempontjából.

2.2.1 Aspektus, akcióminőség

2.2.1.1 -t- (-d-) (< PU *-nt)

A képző a régiségben tartós-folyamatos cselekvés képzőjeként és szórványosan momentán képzőként is előfordult. [Kövesi meglehetősen gyér számú adatra támaszkodva állapítja ezt meg, miközben ugyanazt az igét a szövegösszefüggés bemutatása nélkül egyszer az

egyik, másszor egy másik jelentés alá is besorolja: *šundini* 'föl-, megmelegít' = 1) tartós–folyamatos (90. p. 2. bek.) 2) mozzanatos kezdő ige (90. p. 7. bek.).]

2.2.1.2 -get-/-ket- (< PU *-ηk)

Duratív–kontinuatív igéket képez -get-, mozzanatos igéket -ket- alakban, állapítja meg Medveczky és Jemeljanov alapján (117).

2.2.1.3 -j- (-j- + -al-) (< PU *-j)

A -j-t önálló deverbális verbum képzőként nem tudja kimutatja. A képző csak a -jal- képzőbokor elemeként képez igéket, amelyek duratív–kurzív, frekvantatív–iteratív és disztributív jelentésűek lehetnek. [Valószínűleg ez a két utóbbi jelentés az -al- képzőnek tulajdonítható.]

2.2.1.4 -ekt- (< PU *-kk)

Kövesi ezt a képzőt a *-kk- képző tárgyalásakor mutatja be, annak ^{származékának} tartja (*-kk- > -k-). Az eredeti -k- képző az udmurtban csak a -kt- képzőbokorban produktív. A képző szerinte egyszeri vagy pillanatnyi, nagy intenzitással végrehajtott cselekvést jelöl. [Sokkal inkább nagy intenzitással és hirtelen lezajló történésekről van szó. A felsorolt cselekvő igék nem ebbe a csoportba tartoznak, azokban Kövesi -kt- kauzatív képzőt lát. Elemzése egyébként sem meggyőző. Pl. a *berikt- ~ berga-* 'fordít ~ fordul' esetében nem kellően tisztázott a képzés jellege. Korábban (118. p.) Kövesi a *berga-* igét a *ber* 'hátsó rész' szóból -g- képzővel képzett denominális verbumnak tartotta, itt pedig úgy jelenik meg, mintha egy **ber-* fiktív igtőből képezné az új igét a -g-, illetve a -kt- (175)]

2.2.1.5 -l-, -al- (< PU *-l)

A képző -l- változata tartós–folyamatos, illetve leggyakrabban ismétlődő, elaprózott cselekvés kifejezőjeként jelentkezik. Sajátos jelentése a cselekvés megosztottságának, szét-szórtságának kifejezése (disztributív akcióminőség, Kövesinél disztributív aspektus). Ez az akcióminőség kifejezi, hogy a cselekvést több alany végzi, több tárgyra irányul, illetve térben és időben szórta történik.

Mozzanatos igéket is képez, olyanokat, amelyek pillanatnyi cselekvést, a cselekvés elkezdődését és a cselekvés befejezettségét fejezik ki. Ezek a funkciók azonban az udmurt példái alapján nem igazolhatók. Minden esetben a disztributív funkció az oka a példamon-datokban az -l- megjelenésének (198).

Kövesi mások nyomán azt állítja, hogy a képzőnek van egy "a nyelvet nem anyanyelv-ként ismerő számára nehezen megállapítható jelentésárnyalata", amelyet ő élénkítő vagy árnyaló szerepnek nevez, azaz a képző alkalmazása ilyenkor csak az elbeszélés élénkítését

szolgálná. A példaként bemutatott két udmurt mondat azonban nem támasztja alá ezt az állítást, a mondatokban kétségkívül disztributív akcióminőséget találunk (200).

Az *-al-* változatnak a fentiekén kívül Köves szerint van állandó, jellegzetes, rendszeres cselekvést kifejező tartalma is. Példái az udmurtra vonatkozóan nem perdöntőek, mivel *-a-* tövű ige futurum alakjait tartalmazó mondatokról van szó, amelyekben az *-l-* a tőhöz tartozik. Ez a funkció semmiképpen nem produktív az udmurtban (203).

21

2.2.1.6 *-alt-*

Momentán képző, eredeti *-l-* és *-t-* képzőkből létrejött képzőbokor. Kövesi megállapítja, hogy az udmurtban ma is eleven.

2.2.1.7 *-m-* (< PU *-m)

Olyan momentán-intenzív igéket képez, amelyek a cselekvés elkezdődését, hirtelen megtörténtét vagy befejeződését fejezik ki. Igazán eleven sohasem lehetett. Csak néhány elhomályosult származékban szerepel: *mozmi-* 'megmenekül', *todma-* 'megismer'

[Megjegyem, hogy az utóbbi igét a GSUJa névszóból képzettnek tartja, a *moz-* pedig fiktív (passzív) tő, vö. *mozt-* 'megment', Kövesi nem sorolja fel a GSUJa példáit: *azmi-* < *azi-*, *urmi-* < *uri-*, *šorma-* < *šori-*, *voźma-* < *voźi-*, *podma-* < *podī-*]

mert nem ismerkedtek

2.2.1.8 *-r-* (< PU *-r)

A képző Kövesi szerint momentán-perfektív jelentésárnyalattal képez igéket, de csak a *-t-* képzővel bokrot alkotva, akkor is csak elhomályosult szerkezetekben. A felsorolt udmurt példák alapján kijelenthetjük, hogy az udmurtban **-r-* deverbális verbumképző sem volt soha. A felsorolt példákban az *-r-* minden esetben a képzés alapjául szolgáló hangutánzó, hangulatfestő szó része. Kövesi a rokon nyelvi megfelelők ismertetése után felteszi – mivel önállóan ott is csak rendkívül ritkán fordul elő – hogy a szóvégi *-r-* megelvenedéséről van szó ezekben az esetekben is. Az udmurt azonban az *-rt-* nem elevenedett meg. Mindig *-r-* végű onomatopoetikus alapszavakhoz járuló *-t-* képzőről van szó.

Ltban

2.2.1.9 *-s-* ~ *-z-* (< PU *-s [/? *-ks])

Kövesi tárgyalja ezt a képzőt, jóllehet az semmilyen funkcióban nem produktív, létezése is kérdéses. Kövesi példái alapján feltehető, hogy az *-s-* képző morfofonetikai változást szenvedett változatáról van szó. A kérdés részletes tárgyalása nem feladatom, csak megjegyzem, hogy a képző feltételezése csak Kövesi eljárásának köszönhető. Szerinte ugyanis egy *-sal-*, illetve egy *-sk-* képzőbokor tartalmazza ezt a képzőt. Azonban *-sal-* képzőbokor nem létezik az udmurtban. Az *-s-* elem ugyanis mindig, minden példában a tő része, például: *kutes* 'csép' > *kutsal-* 'csépel'. Ő maga is helyesen állapítja meg (308), hogy az -

s- deverbális nomen képzőként cselekvés eszközt, anyagát jelentő szavakat képez (*kut-* > *kutes*). A *kutsal-* (*kutsani* inf) egy eredeti **kutesal-* ~ **kutesani* alakból jön létre, az udmurtban a mai napig ható kétnyíltszótagos tendencia (szinkópa) következtében. Az *-sk-* képzőbokr létezésének bizonyítására hozott példáiban pedig az *-šk-* képző *-sk-* alakú variánsát sorolja – teljesen indokolatlanul – az *-s-* képzőhöz (*чеберскыны* 'похорошеть' < *чебер* 'красивый, 315. p.). Ebben az esetben egy eredeti *cébertišk-* 'id.' (*céber-t-išk-*) alak szabályos, udmurtban megszokott alakváltozatát találjuk (erről részletesen a képző alakváltozatait bemutató fejezetben lesz szó).

Az *-s-* képző létezését az is megkérdőjelezi, hogy egyetlen rokonnyelvi megfelelője sincsen. Az általam fentebb előadott elemzéshez hasonlólt Kövesi maga is ismert, hiszen mint megjegyzi, már Fokos (Fokos 1913–14:305) a reflexív *-šk-*-hoz kapcsolta az *-s-* képzőt, Lakó (Lakó 1941–1943:405) pedig a *-sal-* képzőbokr *-s-* eleméről vélekedett úgy (ahogy Kövesi írja: "legújabbán"), hogy az egy eredeti deverbális nomen képző (A. Kövesi 1965:318). Fokos óvatossága indokolt volt, s Lakó sejtése igazolódott.

2.2.1.10 *-šk-* ~ *išk-* ~ *-išk-* ~ *-ašk-* (< *PU *-š*)

mišk ?

Itt csak felsorolom a Kövesi által megállapított funkciókat (azokat részletesen a tudománytörténeti részben mutatom be). Elemzésükre, esetleges kritikájára is ott térek ki.

1. tartós folyamatos cselekvés, alapszava lehet intranszitiv és tranzitiv is,
2. szokásszerű cselekvés, foglalkozásszerűen üzni, cselekvés állapotában lenni:
 - a. nincsen accusativusban álló tárgy,
 - b. az alapigének nem is lehet tárgya, mert intranszitiv ige,
3. gyakran ismétlődő, elaprózott cselekvés,
4. konatív mellékérték (csak a zürjénben!),
5. momentán igék:
 - a. cselekvés megkezdése,
 - b. cselekvés egyszeri, pillanatnyi volta,
 - c. befejezett cselekvés,
6. csak intenzív mellékérték, elbeszélés élénkítésére.

2.2.1.11 *-š-* (< *FP *-š*)

A képző kismértékű cselekvést vagy folyamatot kifejező igéket (deminutívumokat) és momentán jelentéstartalmú igéket képez. Csak *-št-* képzőbokrban fordul elő. A rokon nyelvekben is (csak a finn-permi ágon) gyakran kapcsolódik egy *-t-*-hez.

2.2.1.12 *-t-* (< *PU *-tt*)

A képző frekventatív, momentán igéket képez. A frekventatív funkció a példák alapján kérdésesen tartható.

2.2.1.13 -*ǵ-* (< PFU *-*nš* (~ [ʔ]) -*nʹs*)

A képző momentán-inchoatív jelentéstartalmú igéket képez. Néhány példában reflexív, passzív, reciprok vagy intranszitiv jelentése is van a komiban, az udmurtban ezekre a funkciókra nem talált példákat.

2.2.2 Igenemek (Kövesi eredeztetését a továbbiakban elhagyom)

2.2.2.1 -*t-* (-*d-*) < PFU *-*nt-*

A képző a mai napig aktív mint műveltető képző a permi nyelvekben.

Képez valódi műveltető (faktitív) igéket. Kövesi megjegyzi, hogy a Lytkin által kettős tárgyú műveltető ige névezett ige is idetartoznak. Kettős tárgyú műveltető ige például a komi *kiskęd-* 'húzat'. A komiban az egyik tárgy Acc, a másik (aki cselekszik) Dat. Kövesi nem ismer ilyen képzésű igéket az udmurtból. Megjegyzi, hogy szerinte ez a szerepe a komiban a mai irodalmi nyelvben erősödhetett meg és terjedhetett el, mert sem a nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban nem található számottevő példaanyag.

Hasonlóképpen nem ismer az udmurtból eszközlő (kauzatív) formákat sem. Az udmurtban a képző csak mint tranzitív igeképző adatolható szerinte, és vagy intranszitiv igéből, vagy ismeretlen alapszóból képez tranzitív igéket.

2.2.2.2 -*l-*, -*al-*

A képző alapfunkciója akcióminőség képzése. Az udmurtban Kövesi igenem képző szerepéről nem szól. A komiban a képzőnek konatív, reciprok és reflexív-passzív jelentéseket képző szerepe van.

2.2.2.3 -*šk-* ~ *išk-* ~ -*išk-* ~ -*ašk-*

Itt csak felsorolom a Kövesi által megállapított funkciókat. Elemzésükre, esetleges kritikájára később térek ki.

1. igen gyakran visszaható képzőként:
 - a. valódi visszaható ige,
 - b. álvisszaható ige:
 - i. mediák,
 - ii. tranzitív igt intranszitivvá alakít,
2. reciprok képző,
3. passzív igeképző.

2.2.2.4 -*t-*

A képző kauzatív és tranzitív igéket képez. Az udmurtban képez valódi műveltetőket (faktitív) és okozó (kauzatív) igéket.

3. Suihkonen 1992

Az udmurt nyelv egyik legújabb összefoglaló nyelvtanában (Suihkonen 1992:276–277) az igeképzők felsorolását találjuk. A szerző az igeképzőket általában négy szempont alapján látja el +, illetve – értékekkel: a) +/–tartós (kontinuatív, és nem imperfektív), b) +/–tranzitív, c) akcióminőség, d) +/–agens. Az összefoglalás a GSUJa 1962:239–248, Alatyrev 1983:578–582; Suihkonen 1990:202–227 alapján készült.

-(e)mjašk-i-	<+cont><+tra><+ag><+prtn>	<i>kar-</i>	'to pretend to do'
		<i>emjaški-</i>	
-a-	<+cont><-tra><+pass><-ag>	<i>žu-a-</i>	'to burn'
	<+cont><+tra><+inst><+ag>	<i>azveš-a-</i>	'to cover with silver'
	<-cont><-tra><+trl/pass><-ag>	<i>badžim-a-</i>	'to become bigger'
	<+cont><+tra><+caus><+ag>	<i>daš-a-</i>	'to prepare'
-d-i-	<-cont><+tra><+caus><+ag>	<i>gu-di-</i>	'to dig, to dig open'
-ž-i-	<-cont><-tra><-trl/pass><-ag>	<i>gon-ži-</i>	'to be covered with wool, hair'
	<-cont><-tra><+ag>	<i>lob-ži-</i>	'to fly, fly up, soar, fly off; to take wing'
-ekt-i-	<-cont><-tra><+trl><-ag>	<i>gord-ekti-</i>	'to blush; to become reddish/brown; to roast brown'
-et-i-	<+cont><-tra><+descr><+ag>	<i>kuaš-et-i-</i>	'to make a noise, a hubbub, a racket'
-get-i-/ket-i-	<+cont><-tra><+descr><+ag>	<i>ur-get-i-</i>	'to grumble, rumble; to buzz; to snarl'
-j-a-	<-cont><+tra><+trl><+ag>	<i>bides-ja-</i>	'to finish, accomplish'
-j-i-	<-cont><+tra><+inst><+ag>	<i>čub-ji-</i>	'to mark; to put a mark on an animal's ear'
-l'l'-a-	<+cont><+tra><+iter><+ag>	<i>iška-l'l'-a-</i>	'to tear, pull (up)'
-lt-i-	<-cont><+tra><+mom><+ag>	<i>kuasa-lti-</i>	'to bend, fold; to turn; to bend, make crooked; to bow'
-l-i-	<+cont><+tra><+iter><+ag>	<i>dum-i-li-</i>	'to tie up'
-m-a-	<-cont><+tra><+caus><+trl><+ag>	<i>gord-ma-</i>	'to dye, paint red'
-m-i-	<-cont><-tra><+trl><-ag>	<i>azgin-mi-</i>	'to become lazy; to decay, fall into decay'
-n-a-	<-cont><+tra><+caus><+trl><+ag>	<i>joz-na-</i>	'to dismember, divide into pairs'
-n-i-	<-cont><+/-tra><+/-insm><+/-ag>	<i>puž-ni-</i>	'to sift; to fly about; to swarm (midges); to fall (rain, snow); to drizzle'
-s-a-	<-cont><-tra><+trl><-ag>	<i>kua-sa-</i>	'to dry, (of leaves), fade, droop, wither'
-št-i-	<-cont><+tra><+mom><+ag>	<i>korm-išti-</i>	'to scratch'
-s-i-	<+cont><-tra><+infm><+ag>	<i>niik-si-</i>	'to whine, squel; to snivel'
-šk-/sk-	<+cont><-tra><+iter><+ag>	<i>baša-ški-</i>	'to do one's shopping'
-išk-/isk-	<+cont><-tra><+refl><+ag>	<i>daša-ški-</i>	'to get ready'
-č-a-	<-cont><+tra><+inst><+ag>	<i>kut-ča-</i>	'to put one's shoes'
-č-i-	<+cont><-tra><+ag>	<i>bak-či-</i>	'to falter, stammer, stutter'

II. Az udmurt igeképzés rendszere

-t-i-	<-cont><+tra><+caus><+ag>	<i>baś-ti-</i>	'to buy; to take'
		<i>turna-ti-</i>	'to make smb mow'
-i-	<+cont><-tra><+ag>	<i>keñeš-i-</i>	'to consult, discuss; to urge,
	<+cont><+tra><+inst><+ag>	<i>iz-i-</i>	submit'
	<+cont><-tra><+trl/pass><-	<i>jil-i-</i>	'to mill'
	ag>		'to be increased, augment; to
			become greater; to be enlarged; to
			widen; to extend'

A táblázatot áttekintve megállapíthatjuk, hogy Suihkonen rendszerében fontos kategória, hogy az ige tartós cselekvést fejez-e ki (tehát nem azt emeli ki, hogy a cselekvés folyamatos vagy befejezett-e). A *jilini* ige például tartós idejű ige, de lehet korlátlanul (+cont) folyamatos, illetve tartós (+cont) befejezett:

- (1) *vu jiliz* 'a víz (szintje) emelkedett, növekedett' <-perf>
- (2) *krolikjos žog jilizi* 'a nyulak gyorsan elszaporodtak' <+perf>

Kétséges azonban a *cont* kategória használata és az alkalmazott minősítés például az alábbi esetekben:

- (3a) *pöštini* (-cont) '1. to wear out 2. to burst open (an abscess)'
- (3b) *pöštilini* (+cont) '1. to break, burst open 2. to wear out'
- (4) *pöšvuani* (-cont) 'to scald'

A (3a) és (3b) között ugyanis nem a cselekvés tartósságában van a különbség, hanem annak ismételhetségében: az *-l-* képzős ige ismétlődő cselekvést ábrázol. Mivel olyan eseményről van szó, amely egyszeri, befejezett időtartamú, a +*cont* minősítés valószínűleg nem fogadható el.

- (5a) *mīnam dereme peštiz* 'az ingem tönkrement'
- (5b) *mīnam deremjosi peštilizi* 'az ingeim tönkrementek'

A (4) példában önmagában csak az ígéről nem lehet megmondani, hogy a szóban forgó esemény tartós-e. Azt ugyanis csak a kontextus árulja el.

- (6a) *ku mon otčj vui, so kuregjostj vue ponša pešvuaz* 'amikor odaértem, éppen a csirkéket forrázta'
- (6b) *bur kijištiz van činjosse pešvuasa biđtem* 'jobb kezének minden ujját leforrázta'

Mindez arra figyelmeztet, hogy a cselekvés tartóssága talán mégsem grammatikalizálódott kategória az udmurtban.

Hasonlóan problémás, hogy több esetben is +*ag* jelölést találunk olyankor, amikor az adott képzővel alkotható olyan igék is, amelyek *-ag* értéket vesznek fel (vö.: *baśaški-* 'to do one's shopping' <+cont><-tra><+iter><+ag>, *daśa-ški-* 'to get ready' <+cont><-tra><+refl><+ag>, de: *l'akišk-* 'to get (be) glued; to get (be, become) glued together', aminek szemantikai értékei Suihkonen felosztását használva <-cont, -tra, +trl, -ag>, ahogy más 'to become ...' igék esetében is.

Az is kérdéseket vet fel, hogy olyankor is találhatunk *+tra* minősítést, amikor a képzővel *-tra* igék is képezhetők: *kar-emjask* - 'to pretend to do' <+cont><+tra><+ag><+prnd>, de *iz-emjask* - 'to pretend to sleep' <+cont, -tra, +ag, +prnd>. A képző *+tra* minősítése azért furcsa, mert ebben az esetben teljesen egyértelmű, hogy a tettetett cselekvés tranzitivitását az dönti el, hogy maga az alapcselekvés tranzitív-e vagy sem, a képző a tranzitivitást nem változtatja meg, a képző szempontjából ez indifferens.

Helyes viszont, hogy nincs utalás az igék aspektusára, hiszen mint a szerző maga is írja korábbi, a képzők fenti bemutatásakor is figyelembe vett munkájában, a folyamatos–befejezett aspektus nem grammatikalizálódott kategória az udmurtban ("Aspektin merkintää morfologisesti osoitettuna verbiin liittyvänä kategoriana kuten venäjässä, ei udmurtissa ole." 186). Érthető azonban a szerző eljárása az akcióminőség (tekemisen laatu) jelzésére. Szerinte az akcióminőség lexikai kategória, azaz magában az adott lexikai egységben van kódolva ("kuitenkin kysymys on leksikaalisessa, ei morfosyntaktisessa järjestyksessä tapahtuvasta variaatiosta." 186)

Feltehető, tehát hogy a *Verbal Derivation* című összefoglalóban található esetekben a konkrét igék szemantikai elemzését találjuk meg, s nem az igeképzőjét (szemben a korábbi felosztási kísérletekkel), mert csak ebben az esetben magyarázhatók a bemutatott ellentmondások. Ha viszont az aktuális ige szemantikai értékelésével találkozunk ebben a fejezetben, akkor a táblázatban megtevesztő információkat találunk a képzőkre vonatkozóan. (Megjegyzendő, hogy a szótári részben az egyes igék kategorizálása során csak a tartósságot és a tranzitivitást jelzi a szerző.)

Mindenképp feltűnő az is, hogy egyes igék esetében az igenem (pääluokka, például reflexív, passzív, kauzatív) kerül kiemelésre, más igék esetében pedig az akcióminőség (iteratív, momentán stb.).

4. Bartens 2000

Bartens a permi igeképzőket három csoportba sorolja: a) denominális verbum képzők, b) argumentumváltoztató deverbális képzők, c) akcióminőség vagy aspektus változtató deverbális képzők. A képzőket ezek szerint csoportosítva Bartens a következőket tárgyalja (csak azokat mutatjuk, be amelyek az udmurtban megvannak):

- a) udm -*a(l)*-, komi -*al-*, -*av-* (intr, frekv-kont)
- udm, komi -*d-*, -*t-*
- udm -*ž-* ~ -*č-*, komi -*ž-* (intr, trl)
- udm -*ekt*, komi -*ekt-* (trl)
- udm -*et*, komi -*et-* (frekv-kont)

udm -get- ~ -ket- (hangutánzó igék) de: монгетӱсьӛс : Katančí 1992:292: нош мон ушъяськисьӛсты, „монгетӱсьӛсты” уг яратӱськы (ez produktív képző tehát, de legalábbis alkothat alkalmilag új szót)

udm, komi -j- (igeképző)

udm, komi -m- (1. ragozásban: intr, denom: trl, 2. ragozásban: tra, denom: fakt)

udm -n- (funkció nincs, Laakso 1997:288: török eredetű képző)

udm -s-, komi -z-, -s- (nincs funkció)

udm -jašk- (szimulatív)

udm, komi -t-

b) udm -et, komi -et- (kauz), ezt továbbképezve ezzel a képzővel: kuratív

udm -šk-, komi -ś- (intr: refl, pass, kont, irrez, hab, aut)

udm, komi -t- (tra, Agenses igéből: kuratív, kétszerezhető)

c) udm -a(l)-, komi -al-, -av- (intr, frekv-kont)

udm -ekt, komi -ekt- (mom)

udm, komi -j- (az udmurtban korreláció a -t- képzősekkel, msh-s tőhöz járul:

gožjani ~ gožtini)

udm -l'l'- ~ -lj- (frekv képző: l + j)

udm, komi -m- (nincs funkció megnevezve)

udm -t- (mom)

5. Következtetések

Az alábbi táblázatok az udmurt igeképzők rendszerét foglalják össze.

1. táblázat (Igeképzők a GSUja alapján, A. Kövesi 1965 terminológiájával egységesítve, a tipográfia magyarázata lejjebb) — hol? 28. lap

Deverbális				Denominális			
dur-kont	mom-intr	kauz- fakt-tr	refl-passz	vmivé lesz	vmivé tesz	vmivel tesz	vmit tesz
	t	t				i	
l, l'l'a				a(l)	al	al	al
	lt			m(ini)	m(ani)		
	št			d	d		
	ž			ž			
al~jal					j		
			šk			n	
				ć		ć	
							get~ket
				ekt			
							et
				s(ani) ~ s(ini)			

2. táblázat (Az udmurt igeképzők rendszere A. Kövesi 1965:420–421 alapján, nyelvjárási szövegek)

Deverbális				Denominális			
dur-kont	mom-intr	kauz-fakt-tr	refl-passz	vmivé lesz	vmivé tesz	vmivel tesz	vmit tesz
t, d	t, d	t, d		t, d < nd	t, d	t, d	td
j	j					j	j
l, al	l, al	l, al		al	al	l, al	al
m	m			m			
rt	rt					rt	rt
śk			ś, śk	ś, śk		ś	ś
t	t	t			t	t	t
ǰ	ǰ			ǰ		ǰ	ǰ
k	k, kt	kt		kt		kt	kt
	št			št		št	št
	alt						
s	s				s	s	

3. táblázat (Az udmurt igeképzők rendszere A. Kövesi 1965:423–424 alapján, irodalmi nyelv)

Deverbális				Denominális			
dur-kont	mom-intr	kauz-fakt-tr	refl-passz	vmivé lesz	vmivé tesz	vmivel tesz	vmit tesz
							d
l, l'la					al		
sk			ś, śk	sk, jaśk			jaśk
	t	t			t		t
(get~ket)	get~ket)			ekt			get-ket
	št						
	alt						
s							

A három táblázatot (és Suihkonen összeállítását) összehasonlítva lényeges eltéréseket állapíthatunk meg: A. Kövesi 1965-ben a nyelvjárási adatokat bemutató táblázatban jóval többféle, funkcióját tekintve jóval többszörösen terhelt képzőt találunk, mint a modern leíró nyelvten, vagy a mai irodalmi nyelv képzőállományát bemutatni szándékozó művekben. Ennek érthető oka, hogy Kövesi elhomályosult képzéseket is feltár és felvesz a táblázatba, jóllehet már igen sok képző hosszú ideje nem eleven a megjelölt funkcióban. Emellett a Kövesi által történetileg feltárt és az ún. népköltészet korára összefoglalt és bemutatott képzőállományt az is jellemzi, hogy a szerzőnek sok esetben meglődul a fantáziája, és

L. ulon

olyankor is képzőt és funkciót talál, amikor valójában nincs szó képzőről. Erre vonatkozóan néhány esetet a képzőállomány részletesebb ismertetésekor láttuk.

Hogyan lehet magyarázni a bemutatott képzőrendszerek eltéréseit? A különbségek oka nyilvánvalóan az – miközben mind a négy mű az eleven képzőket kívánja bemutatni – hogy a GSUJa szerzője (és az ő nyomán Suihkonen is) olyan képzőket is elevennek tüntet fel, amelyek már nem azok, és rendszerezése rabjaként Kövesi nem ismertet egy olyan képzőt amely igen produktív a mai udmurtban, a *-jask-* képzőt (a táblázatokban dőlten és vastagítva szedve a produktívnak tartható képzők, a *-jask-* képző problémáját ez a dolgozat nem érinti).

Minden munka többféle, egymástól lényegesen eltérő osztályozási szempontot alkalmazva mutatja be az igéket, illetve az igeképzőket. Közös vonásuk azonban, hogy eltekintenek a mondatkerettől. Mind a GSUJa, mind A. Kövesi 1965 osztályozásának alapja a szófaji megoszlás (deverbális vagy denominális képzés). A deverbális igeképzők esetében a jelentés megállapítása szorosan kapcsolódik az igenemhez és aspektushoz (Aktionsart, valójában akcióminőség). A denominális képzés esetén azonban a szerzők nem érvényesítik ezt a szempontot, azaz nem adnak semmiféle információt arról, hogy az adott denominális igeképző milyen igenemet vagy milyen akcióminőségű igét hoz létre, jóllehet feltehetőleg azok is rendelkeznek valamilyen akcióminőséggel.

A GSUJa a denominális képzés esetén kitér ugyan arra, hogy a képzett ige tranzitív vagy intranszitiv lesz, de nem sorolja be az új igét az igenemek egyetlen osztályába sem, pedig megtehetné. Az 1.1.4-ben bemutatott *-d-* képzőről például megtudjuk, hogy a képző főnévből és hangulatfestő szavakból képez igét, amely vagy intranszitiv, vagy tranzitív lesz. Ritkán melléknév is szolgálhat a képzés alapjául. Példaként találjuk a *gu-d-* 'gödröt ás', *čjn-d-* 'füstöl', *vił-d-* 'megújít' igéket. Ezek közül az első aktív intranszitiv, a második mediális, a harmadik aktív tranzitív (nem véletlen tehát, hogy Bartens e képző esetén nem jelöl meg semmilyen funkciót, Bartens 2000:276).

Ha példaként Kövesi *-j-* képzőjét vesszük, akkor arról megtudhatjuk, hogy névszóból a következő jelentésekkel képez igét: 'valamivé lesz', 'valamilyen állapotba kerül', 'valamivel tesz, cselekszik', 'valamit tesz, létrehoz, előidéz'. A deverbális igeképzőről azt tudjuk meg, hogy a képző momentán–inchoatív jelentéstartalmú igéket képez. Nincs szó tehát arról, hogy a képzővel denominális képzés esetén milyen igenembe tartozó igéket fogunk kapni. A szemantikai kategóriák szerint várható igenemek: mediális (valamivé lesz, valamilyen állapotba kerül) és aktív (valamivel tesz, cselekszik, valamit tesz, létrehoz, előidéz). A 'valamivel tesz, cselekszik' kategóriában Kövesi példaként valóban egy mediális és egy aktív igét közöl.

Suihkonen érvényesíteni kívánja az előbbi két művön számonkért szemléletet, de érthetetlen okból eljárása során korábbi kutatásaival is ellentétes megállapításokat tesz, Bartens pedig csak felsorolja a funkciókat, példákkal.

Nem tekintem feladatommak, hogy feldolgozzam az udmurt igeképzők teljes rendszerét. Témánk szempontjából annak a megállapítása a lényeges, hogy az udmurtban hagyományosan négy igenemet (aktív, reflexív, passzív, műveltető) tartanak számon, továbbá, hogy az *-šk-* képző kivételével a felsorolt képzők egyike sem hozható gyanúba, mint passzív, reflexív (illetve kölcsönös) igék eleven képzője. (Megjegyzendő, hogy a befejezett melléknévi igenév inesszívuszi alakját passzív predikátumként használják, Bartens 1979:205–206, 214–215). Nem teljesen világos, hogy a Suihkonen 1990-ben *trl/pass*-nak minősített igék valójában melyik igenemhez tartoznak (a problémát *-ag* minősítésük okozza). Találunk viszont olyan képzőket, amelyek nem aktív és nem reflexív vagy műveltető igéket hoznak létre: *-m-*, *-d-*, *-ž-*, *-al-*.

elkerülnek
10-22.02

21

6. Az udmurt igeképzés

Az udmurt igeképzés legjellemzőbb vonása tehát az, hogy lexikalizálódott a cselekvés gyakoriságának jelzése. Karakulova (1997) a korábban szokásos egyszeri/többszöri cselekvés felosztással szemben egy olyan javaslatot tesz, amely helyre próbálja tenni a korábbi orosz mintára alkotott befejezett–nem-befejezett rendszert. Elképzelése szerint az igék két nagy csoportra bomlanak: +ismétlődő és –ismétlődő [+ism, –ism].

A rendszer tehát a következő (Karakulova táblázatát áttekinthetőbbé tettem, részben átalakítottam és kiegészítettem a képzőkkel és a példákkal)

4. táblázat: Az udmurt igék az ismétlődő cselekvés szempontjából

Igék				
немногократный (= –ismétlődő)				многократный (= +ismétlődő)
нейтральные Neutrális	некратные –többszöröződő	кратные +többszöröződő	однократные Egyszeri	
		-a-, -ja-	-ž-, -lt-, -št-, -t-	-l-, -l'l'a-
<i>todj-</i> <i>iz'j-</i> <i>sureda-</i> <i>buja-</i>	–	–	–	<i>todjli-</i> <i>iz'jli-</i> <i>suredal'l'a-</i> <i>bujal'l'a-</i>
	<i>koži-</i> <i>tubi-</i> <i>keļi-</i> <i>poti-</i>	<i>koža-</i> <i>tuba-</i> <i>keļa-</i> <i>pota-</i>		<i>kožjli-</i> ~ <i>kožal'l'a-</i> <i>tubjli-</i> ~ <i>tubal'l'a-</i> <i>keļjli-</i> ~ <i>keļal'l'a-</i> <i>potjli-</i> ~ <i>potal'l'a-</i>
		<i>gudj-</i> <i>kokča-</i>	<i>gudžj-</i> <i>kokčaltj-</i>	<i>gudjli-</i> ~ <i>gudžjli-</i> <i>kokčal'l'a-</i> ~ <i>kokčaltjli-</i>

jelentősek

		šala- verja- vamišja- uli-	šalži- verjalti- vamišti- ulži- 'feléled'	šalal'ta- ~ šaldz'ili-
			mekal'ti- čepilt-	beral'ta- čepil'ta-
	lobi- zir'i- šonti-	loba- zira- šona-	lobži- zirži- šonalti-	lobili- lobal'ta- lobžili- zirili- ziral'ta- ziržili- šontili- šonal'ta- šonaltili-

A táblázat az eredetihez képest módosításokat is tartalmaz, mivel Karakulova azt állapítja meg, hogy az udmurtban nincs ugyan grammatikalizálódva a befejezett–folyamatos aspektus, de mivel a gyakoriság akcióminőség megvan, az egyes gyakorisági вид-ek megfelelnek az orosz folyamatos–befejezett rendszernek:

- (11) многократные всегда русские несовершенные
- (12) нейтральные = совершенные и несовершенные
- (13) некратные = совершенные

Karakuloŷ ilyen irányú jelölését kihagytam a táblázatból. Sajnálatos, hogy dolgozata végén mégis megpróbálja az orosz nyelv szemléletét rákényszeríteni az udmurtra. Megállapítása nem fogadható el, mert (11) nem aspektus kérdése, ugyanis ebben az esetben azt fejezzük ki, hogy a cselekvés stb. valamilyen formában ismétléssel történik. Az alábbi táblázatból látható, hogy mind a folyamatos, mind a befejezett szemléletű cselekvés lehet ismétlődő.

5. táblázat: a folyamatos–befejezett aspektus

osztható (folyamatos)		oszthatatlan (befejezett)	
korlátlan: (+kont) egyszeri v. ismétléssel	korlátozott intervallum (progresszív): egyszeri	tartós (+kont) egyszeri v. ismétléses	pillanatnyi
			nem végpont = punktuális. egyszeri v. ismétléses
			végpont (intervallum végp.) egyszeri v. ismétléses

példák
mások

(vö. Kiefer 1992:815)

Ezt mutatja az a tény is, hogy minden igéből képezhető ez az igealak!

miért?

A (12)-ben szereplő megállapítása helyes, de már régen tudomásul vett tény (még akkor is, ha ez a szakirodalomból nem világlik ki). Ezért kerülhettek be az ebbe a csoportba tartozó igék az orosz-udmurt szótárba несов és сов. megjelöléssel is:

(14) мерить несов. мертаны, измерить сов. мертаны

Ezek az igék – ahogy a legtöbb – a kontextusban nyerik el a befejezett vagy folyamatos minősítést, illetve van mód arra, hogy más eszközökkel az ige jelentését befejezetté tegyünk. Az udmurtbⁿ az aspektus (folyamatos–befejezett–állapot) nem lexikalizálódott, kifejezésére analitikus szekezet szolgál (főige -sa képzős határozói igeneve + ragozott segédige (*bittini* 'befejez', *bideštini* 'elkészít, befejez', *biriŋi*, 'véget ér' *vuiŋi* 'elér', *bidmini* 'véget ér', *kuštini* 'eldob', *ulini* 'él', *kel'ini* 'hagy', *kil'ini* 'marad', *šotini* 'ad') (GSUJa 277; Bartens 1979:217–218).

- (15) *liđži- sa bjd- te*
olvas -va befejez-SgVx3
'elolvas ~ elolvassa'

Karakulova saját példái között is van egy olyan, amikor a *šalži-* ige befejezettségét a *ležiŋi* ige adja: *šalžisa ležiz*. Tehát az *однократный* magában nem befejezettséget jelent, hanem csak egyszeriséget.

Grammatikalizálódott tehát a cselekvés egyszeriségét vagy ismétlődését kifejező akcióminőség. Erre példaként álljon itt a *keľi-* ~ *keľa-* 'alszik, hál vhol' ige:

- (16a) *Skamja viľin kerttiškisa pereš kišnomurt puke. Solen vezaz pu krovatkajin nuni keľe*
'A padon egy öregsszony ül és köt. Mellette fa ágyacskában egy baba alszik.'
(16b) *A-a, Faina Ivanovna, žečbur. Kiče keľidi?*
'Á, Fajna Ivanovna. Hogy aludtál?'
(17) *Pi med vordiškiz šuiša, so kišnojiz vezin bides ar čože kuspulsaz tiren, jiraz ižijen keľam.*
'Hogy fia szülessen, egész évben hónalja alatt fejszével, fején sapkával aludt a felesége mellett'.
(18) *Badžim kenakelen čumez buš, so ačiz korkan keľal'ta*
'A nővérem pajtája üres, ő a saját házában szokott aludni.'
(19) *kiřžanez kiľžiša nuniže žogen keľiz.*
'gyermekem a dalt hallva gyorsan elaludt'

A magyar fordításban (16a-b) és (17) esetében *alszik* jelentést találunk, míg az udmurtban eltérő igét: *keľi-*, illetve *keľa-*. A (18) példában gyakorító képzős az ige, s ekkor a fordítása: 'szokott aludni'. A cselekvés minden esetben folyamatos. Az igék jelentése tehát:

- keľi-* 'alszik most, alszik egyet v. egyszer'
keľa- 'alszik általában'
keľili- 'alszik egyszer-egyszer'
keľal'ta- 'szokott aludni'

A (19) mutatja, hogy az 'elalszik' jelentést a kontextus szolgáltatja, ugyanis gyorsan nem lehet aludni.

II. Az udmurt igeképzés rendszere

6.1 Az udmurt igeképzők e vázlatos áttekintéséből is ^{ez nem volt áttekintés} leszűrhető, hogy érdemes lenne a permi nyelvek képzőállományának történetét újfent áttekinteni, mert nagy a valószínűsége, hogy a Kövesi által bemutatottak komoly revízióra szorulnak. További fontos tennivaló e nyelvek igeképzésének szinkron áttekintése, mert mint láttuk lényeges kérdések tisztázatlanak. Ezek közé tartozik az egyes képzők tényleges szerepének a feltárása is. Fenti összefoglaló jól bizonyította, hogy gyakorlatilag csak igen korlátozott ismerettel rendelkezünk az udmurt igeképzők mai állapotáról. Ezen a képen kíván módosítani az *-šk-* képző szerepének feltárása az udmurtban.

7. Az udmurt igeképzés formális leírása²

Mielőtt az *-šk-* képző tárgyalására térnék, bemutatom, hogy az udmurt igeképzők milyen sorrendben kapcsolódhatnak egymáshoz és az *-šk-* képző ezekben az összekapcsolódott képzősorozatokban hol helyezkedhet el. A képzők sorozatát a továbbiakban szekvenciának nevezem.

7.1 Az *-i-* tövű igékből (például *giri-*) történő deverbális igeképzés során csak az *-l-*, *-t-*, *-šk-*, *-št-*, *-ž-* képzők kapcsolódhatnak az igetőhöz (a *-ž-* nem minden igetőhöz kapcsolódhat):

- A.1. primér toldalékok;
- l-* (*giri-l-*)
 - t-* (*giri-t-*)
 - šk-* (*giri-šk-*)
 - št-* (*kormi-št-*)
 - ž-* (*ul-ž-*)

Az így képzett igét továbbképezhetjük *-l-*, *-t-*, *-šk-* és *-ja-* képzőkkel, az alábbiak szerint:

- A.2.1 *-l-* után: *-t-* (*vortti-lit-*)
-šk- (*kuri-lišk-*)
- A.2.2. *-t-* után: *-l-* (*dugdi-til-*)
-t- (*pjr-tit-*)
-šk- (*pjr-tišk-*)
-ja- (*adži-tja-*)
- A.2.3 *-šk-* után: *-l-* (*kuti-škil-*)
-t- (*vandi-škjt-*)
- A.2.4. *-št-* után: *-l-* (*kormi-štj-l-*)
-šk- (*kormi-štišk-*)
- A.2.5. *-ž-* után: *-l-* (*ul-žil-*)
-t- (*ul-žit-*)
-šk- (*ul-žišk-*)

² A leírás annyiban formális, hogy itt csak a dokumentáltan létrejövő képzőszekvenciákat mutatom be, a szemantikai kérdésekre nem térek ki.

Az A.2.2-ben a *pír-tít*-féle alak csak abban az esetben jöhet létre, ha az alapige (jelen esetben *pír*-) intranszitiv (ekkor a *pírt*- kauzativ, a *pírtít*- faktitiv képzés). Láthatjuk, hogy az -*šk*- képző önmagával nem alkothat szekvenciát, csak más képzőt követhet.

A képzősorban a harmadik helyen négy esetet leszámítva csak az -*l*- vagy a -*ja*-képző szerepelhet (mindkettő gyakorító–multiplikatív). A tizenhárom szekvencia közül tíz esetben kaphat az ige egy harmadik képzőt, az alábbiak szerint:

- A.3.1. -*lít*- után: -*l*- (*bíži-lítíl*-)
- A.3.2. -*lišk*- után: -*l*- (*ibí-liškíl*-)
-*t*- (*ují-liškítí*-)
- A.3.3. -*tíl*- után: -*šk*- (*burmí-tilisk-*)
- A.3.4. -*tít*- után: -*l*- (*vil'dí-títíl*-)
- A.3.5. -*tísk*- után: -*l*- (*vil'dí-tískíl*-)
- A.3.6. -*tja*- után: -*šk*- (*vormí-tjašk-*)
- A.3.7. -*skít*- után: -*l*- (*adž-iškítíl*-)
-*ja*- (*adž-iškítja*-)
- A.3.8. -*štísk*- után: -*l*- (*kormí-štiskíl*-)
- A.3.9. -*žit*- után: -*l*- (*ul-žitíl*-)
-*ja*- (*ul-žitja*-)
-*šk*- (*vir-žitisk-*)
- A.3.10. -*žisk*- után: -*l*- (*vir-žiskíl*-)

A.3.2 a példája annak, amikor az -*šk*- képzőt a -*t*- kauzativ képző követheti. Mint látjuk, ez abban az esetben fordul csak elő, ha a szekvenciában korábban nem szerepelt kauzativ képző. Az -*šk*- képző harmadik helyen csak kauzativ képző+gyakorító képző szekvenciát követhet. Az A.3.7-ben és A.3.9-ben a -*ja*- képző a gyakorító–multiplikatív képző az -*l*- helyett.

Negyedik képző az -*l*- lehet:

- A.4.1. -*žitisk*- után: -*l*- (*vir-žitiskíl*-)

7.2 Az -*a*- tövű igékből (például *vera*-) történő deverbális igeképzés során csak az -*l'la*, -*lt*, -*šk*- képzők kapcsolódhatnak az igetőhöz³.

- B.1. primér toldalékok: -*l'la*- (*vera-l'la*-)
-*t*- (*vera-t*-)
-*šk*- (*vera-šk*-)
-*lt*- (*sura-lt*-)

Az így képzett ígét továbbképezhetjük -*l*-, -*t*-, -*šk*- és -*ja*- képzőkkel, az alábbiak szerint:

- B.2.1. -*l'la*- után: -*t*- (*kora-l'lat*-)
-*šk*- (*maja-l'lašk*-)
- B.2.2. -*t*- után: -*l*- (*vera-tíl*-)
-*t*- (*jara-tít*-)
-*šk*- (*tela-tisk*-)

³ A -*l'la*- képző eredeti *-(V)l'a-, a -*lt*- képző eredeti *-(l')lt- képző. E történeti kérdés tárgyalását most mellőzöm.

- ja- (*tupa-tja-*)
- B.2.3. -šk- után: -l- (*mišta-škil-*)
 -t- (*jua-škit-*)
- B.2.4. -lt- után: -l- (*biška-ltil-*)
 -t- (*biška-ltit-*)
 -šk- (*šona-ltišk-*)

A B.2.2-ben a *jara-tit-* féle alak csak abban az esetben képezhető, ha az alapige (jelen esetben *jara-*) intranszítív. Ilyenkor a *jarat-* kauzatív ige, a *jaratit-* faktitív ige. Láthatjuk, hogy az -šk- képző önmagával nem alkothat szekvenciát, csak a többi képzőt követheti.

A képzősorban a harmadik helyen, négy esetet leszámítva, már csak az -l- képző szerepelhet, s a tizenegy szekvencia közül hét esetben vehet fel az ige egy harmadik képzőt, az alábbiak szerint:

- B.3.1. -l'ašk- után: -l- (*šona-l'aškil-*)
 -t- (*biča-l'aškit-*)
- B.3.2. -til- után: -šk- (*keka-tilišk-*)
- B.3.3. -tit- után: -l- (*peša-titil-*)
- B.3.4. -tišk- után: -l- (*bujga-tiškil-*)
- B.3.5. -tja- után: -t- (*buša-tjat-*)
 -šk- (*tupa-tjašk-*)
- B.3.6. -škit- után: -l- (*emja-škitil-*)
 -ja- (*čoga-škitja-*)
- B.3.7. -ltišk- után: -l- (*kora-ltiškil-*)

Negyedik képző nem kapcsolódik a szekvenciákhoz.

7.3 A névszóból képzett (például *liz* 'kék') történő denominális igeképzés során az -m-, -ekt-, -ket-~get- és a -ž-, a fiktív tövű⁴ igék esetében (például *berik-:berikt- ~ berikja-, šon-:šont- ~ šona-*) a deverbális képzés során az -t-, -a- ~ -ja-képzők kapcsolódhatnak a fiktív töhöz. Vannak -t- képző nélküli fiktív tövű ige párok is: *l'og-: l'og- ~ l'oga-*. Az -m- képzőt és szekvenciáit az alábbi összefoglalások (C. és D.) nem tartalmazzák. Az -m- képzős eseteket külön mutatom be.

A -t- képzővel ellátott fiktív tövű ige a -l-, -t-, -šk-, -št- képzőket kaphatja.

- C.1. primér toldalékok: -l- (*beriktil-*)
 -t- (*berikti-t-, l'ogi-t-*)
 -šk- (*berikti-šk-*)
 -št- (*l'ogi-št-*)
- ekt- (*liz-ekt-*)
 -ket-~get- (*kuañ-get-*)
 -ž- (*bun-ž-*)

⁴ Fiktív tövű az ige, ha az alapszó nem mutatható ki képzetlen ige-ként. **šoni-* ige nincsen, csak -t- vagy -ja- képzős alak. A jelenség hasonló a magyar *fesz-*: *feszít ~ feszül* párokkal jellemezhető helyzethez. A képzések bemutatásakor szétválasztom a -t- és a -ja- ~ -a- képzős alakokat.

A *berikt-ŋt- ~ l'ogŋt-* féle alak esetében, ha az alapige intranszítív, akkor a képzés eredménye kauzatív vagy permisszív ige, ha tranzitív, akkor faktitív ige. C.1. képzett igéit továbbképezhetjük *-l-*, *-t-*, *-šk-* és *-ja-* képzőkkel, az alábbiak szerint:

- C.2.1 *-l-* után: *-t- (baštŋ-lŋt-)*
-šk- (bŋdestŋ-lišk-)
 C.2.2 *-t-* után: *-l- (baštŋ-tŋl-)*
-šk-, (puštŋ-tŋšk-)
-ja- (gož-tŋtja-)
 C.2.3 *-šk-* után: *-l- (beriktŋ-škŋl-)*
-t- (šonti-škŋt-)
 C.2.4 *-ekt-* után: *-l- (lŋz-ektŋl-)*
-t- (kuž-ektŋt-)
-šk- (mat-ektŋšk-)⁵
 C.2.5 *-ket- ~ -get-* után: *-l- (kuarŋ-getŋl-)*
 C.2.6 *-ž-* után: *-ekt- (bun-žekt-)*
-l- (bun-žŋl-)
-t- (bun-žŋt-)

Láthatjuk, hogy az *-šk-* képző önmagával és a denominális képzésben résztvevő két képzővel nem alkothat szekvenciát, az *-l-* és a *-t-* képzőt viszont követheti.

A képzősorban a harmadik helyen, két esetet leszámítva, már csak az *-l-* képző szerepelhet, s a tizennégy szekvencia közül négy esetben vehet fel az ige egy harmadik képzőt, az alábbiak szerint:

- C.3.1 *-lišk-* után: *-l- (urttŋ-liškŋl-)*
-t- (urttŋ-liškŋt-)⁶
 C.3.2 *-tišk-* után: *-l- (beriktŋ-škŋl-)*
 C.3.3 *-žŋt-* után: *-l- (bun-žŋtŋl-)*
 C.3.4 *-žekt-* után: *-t- (bun-žektŋt-)*
-l- (bun-žektŋl-)

A denominális képzés során egy negyedik képző is megjelenhet az alábbi egy esetben:

- C.4.1 *-žektŋt-* után: *-ja- (bun-žektŋtja-)*

7.4 Az *-a- ~ -ja-* képzővel ellátott fiktív tövű és névszóból képzett ige a *-l'l'a-*, *-t-*, *-šk-* és *-lt-* képzőket kaphatja.

- D.1. primér toldalékok: *-l'l'a- (berikja-l'l'a-)*
-t- (berikja-t-)
-šk- (berikja-šk-)
-lt- (kuasa-lt-)

Az így képzett igéket továbbképezhetjük *-l-*, *-t-*, *-šk-* és *-ja-* képzőkkel, az alábbiak szerint:

⁵ Erre a képzésre csak ez az ige és *valektišk-* a példa.

⁶ Nincs szótárazva az *urttŋ-* alapalak, sem a többi köztes képzés, csak ez itt szereplő két formája van az igének adatolva. Erre a szekvenciára nincs ezek mellet más adat.

La

- D.2.1. *-l'l'a-* után: *-šk-* (*šona-l'l'ašk-*)
 D.2.2. *-t-* után: *-l-* (*vekcija-tıl-*)
 -t- (*vakcija-tıt-*)
 -šk- (*vekcija-tišk-*)
 -ja- (*jena-tja-*)
 D.2.3. *-šk-* után: *-l-* (*jilpumja-şkil-*)
 -t- (*başja-şkit-*)
 D.2.4 *-lt-* után: *-šk-* (*kuasa-ltişk-*)

A D.2.2-ben a *vakcija-tıt-* féle alak a korábbiakhoz hasonlóan csak akkor jöhet létre, ha az alapige (jelen esetben *vakcija-*) intranszitiv. Ilyenkor a *vakcijat-* kauzativ, a *vakcijatıt-* faktitiv ige. Most is azt tapasztaljuk, hogy az *-šk-* képző csak önmagával nem alkothat szekvenciát.

A képzősorban a harmadik helyen már csak az *-l-* és a *-t-* képző szerepelhet, s a nyolc szekvencia közül négy esetben vehet fel az ige egy harmadik képzőt, az alábbiak szerint:

- D.3.1. *-l'l'ašk-* után: *-l-* (*šona-l'l'aşkil-*)
 -t- (*šona-l'l'aşkit-*)
 D.3.2. *-tişk-* után: *-l-* (*kapcija-tişkil-*)
 D.3.3. *-şkit-* után: *-l-* (*şukija-şkitıl-*)
 D.3.4 *-ltişk-* után: *-l-* (*kuasa-ltişkil-*)

7.5 Az *-m-* képzőelemmel képzett denominális igék lehetnek *-j-* vagy *-a-* tövűek. Az alábbiakban az ilyen igéket tövük szerint szétválasztva tárgyalom, tekintet nélkül arra, hogy az *-m-*-t követő *-a-* esetleg képző (*-mj-* és *-ma-* képzőkről fogok beszélni).

7.5.1. a *-mj-* képző esetében:

- D.1 primér toldalék: *-l-* (*lapegomi-l*)
 -t- (*zolomi-t-*)
 -šk- (*kanılomi-şk-*)

 D.2.1 *-l-* után: *-t-* (*lapegomi-lıt-*)
 D.2.2 *-t-* után: *-l-* (*burmi-tıl-*)
 -t- (*burmi-tıt-*)
 -šk- (*tazami-tişk-*)
 -ja- (*lapegomi-tja-*)

 D.3.1. *-tıl-* után: *-šk-* (*burmi-tilišk-*)
 D.3.2. *-tişk-* után: *-l-* (*burmi-tişkil-*)
 D.3.3. *-tja-* után: *-šk-* (*urmi-tjaşk-*)
 -l'l'a- (*mozmi-tjal'l'a-*)

7.5.2. A *-ma-* esetében:

- E.1 primér toldalék: *-l'l'a-* (*ceberma-l'l'a-*)
 -t- (*dunma-t-*)
 -šk- (*dunma-şk-*)
 E.2.1 *-l'l'a-* után: *-t-* (*junma-l'l'at-*)

E.2.2 -*t*- után: -*l*- (*junma-ti-l*-)
 -*t*- (*junma-ti-t*-)
 -*šk*- (*junma-ti-šk*-)
 -*ja*- (*dunma-tja*-)

E.2.3 -*šk*- után: -*l*- (*lizma-šk-l*-)
 -*t*- (*dunma-šk-t*-)

E.3. -*tišk*-után -*l*- (*junma-ti-šk-l*-)

7.6. Összefoglalva megállapítható, hogy az ige tövét vagy gyakorító képző (-*l*-, -*l'la*-) vagy kauzativáló képző (-*t*-) vagy – itt most nevezzük így – intranszitiváló képző (-*šk*-) vagy mozanatos képző (-*št*-, -*lt*-) követheti. Az -*i*- tövű igeik esetében szerepelhet egy kezdést jelentő, a cselekvés nem ismétlődő, egyszeri végrehajtására utaló képző (-*ž*-) is. A -*t*- és az -*l*- képzők kétszer is előfordulhatnak a képzőszekvenciákban. Az -*l*- képző csak egy másik képzőt közfogva, a -*t*- képző azonban közvetlenül is ismételhető. Ennek oka, hogy ezek a képzők több jelentést kódolhatnak. A -*t*- képző különböző jellegű, egymást nem kizáró műveleteket kódol: a fiktív tövű igeik esetében lehet a cselekvés nem ismétlődő, egyszeri végrehajtására utaló (*šont*- 'legyint (egyszer)'), illetve a műveltetés képzője. Ebben a funkciójában intranszitiv tövből kauzativ vagy permisszív, tranzitiv tövből (s így kauzativ igéből is) faktitiv igt képez. Az -*l*- képző a cselekvés gyakoriságát, de multiplikativitását (többszörözhetőségét) is kódolhatja.

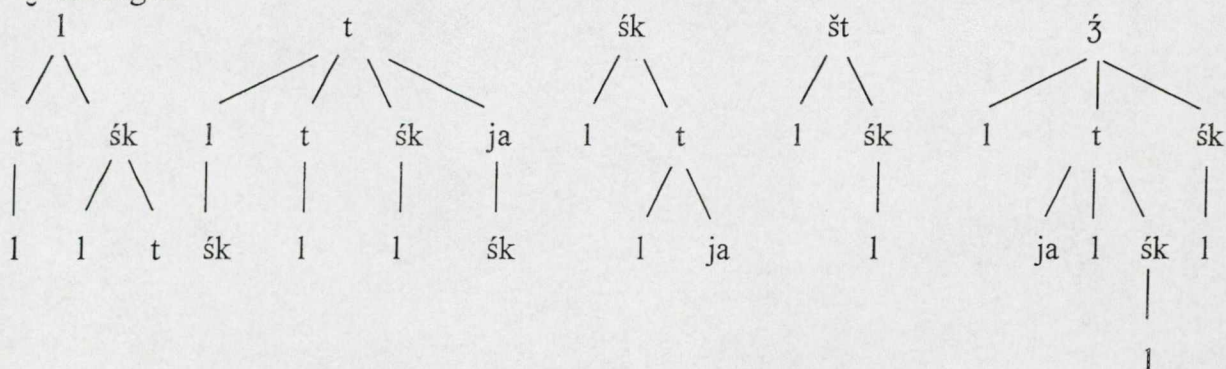
A denominális igeiket képző elemek olyan primér képzők, amelyek nem ismétlődnek. Ez érthető, hiszen egyetlen funkciójuk a névszóból ige létrehozása. Az egyszeri, nem ismételhető cselekvés -*ž*- képzője mind deverbális, mind denominális képzésekben részt vesz.

Az udmurtban a cselekvés egyszeriségét kódoló képzők csak közvetlenül a tö után jelenhetnek meg, míg a cselekvés többszörözhetőségét kifejező képzők a hármas képzőszekvenciák bármelyik helyén megjelenhetnek.

Az -*šk*- képző számtalan funkciója ellenére nem ismételhető képző: a továbbképzések során állhat a sorozatban elől, középen vagy hátul, de csak egyszer fordulhat elő. Ennek magyarázata az lehet, hogy a képző által kódolt műveletek egymást kizáróak.

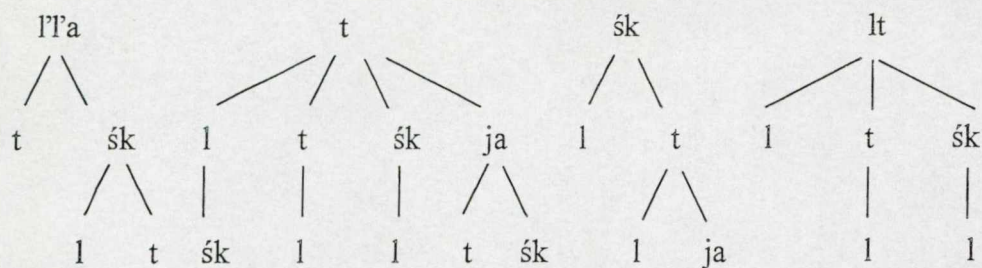
A képzőszekvenciák a következő ágrajzokkal ábrázolhatók:

-*i*- tövű igeik

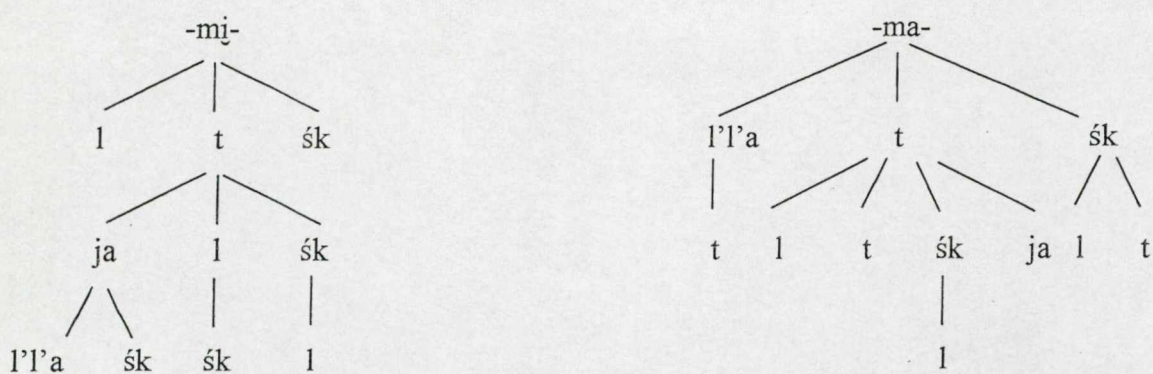
II. Az udmurt igeképzés rendszere

-a- tövű igék

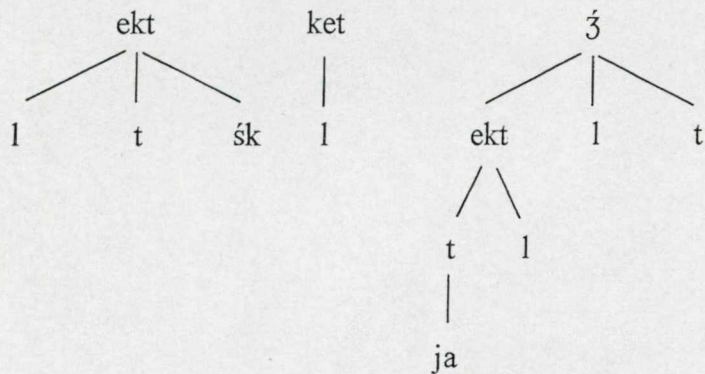

Névszóból képzett igék:

-m- képzős igék

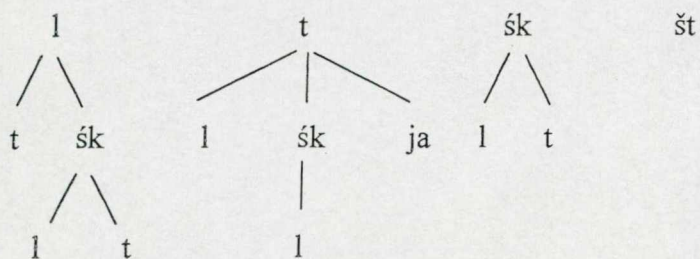

Egyéb:

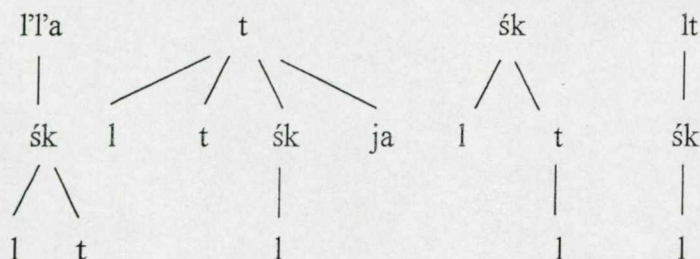

Fiktív igék (*berikt-*, *l'ogi-*, *-št-* csak ez utóbbi típushoz)

Egyszeri cselekvés:

Többszörözhető cselekvés (*berikja-*, *l'oga-*)

7.7 Néhány tipikus képzés

7.7.1 Igeképzés névszóból

Az udmurt igék egyes csoportjai között jól megfigyelhető, egymást kiegészítő csoportokat találunk. Denominális képzés esetén tipikusnak mondható a *ćeber* 'szép' szóból képezhető igék csoportja:

- (20) *чебераны* '1.украсить' '2. стать красивым; проясниться (погода)' > *чебератыны* fakt.
 (21) *чебермыны* 'стать красивым'
 (22) *чеберманы* 'украсить, делать красивым' (> *чеберматыны* fakt.)
 (23) *чебертыны*, 'украсить' (> *чебертүськыны* 'украсить', 'стать красивым')
 (24) *чеберъяны* 'украшать' (> *чеберъяськыны* 'украшать', 'подкраситься, модничать')

(20) esetében az *-al-* képző két (három?) különböző igét képez: egy tranzitívot és egy (két?) intranszítívot. A *-t-* képzővel a tranzitív igéből valódi műveltetőt hozhatunk létre.

(21) esetében intranszítív ige jön létre az *-m(i)-* képzővel,

(22)(23)(24) estében tranzitív igét képezhetünk a *-ma-*, a *-t-*, illetve a *-ja-* képzőkkel. A GSUJa szerint (és az anyanyelvi beszélők szerint is) mindháromból képezhető faktitív (valódi műveltető) ige. (23)(24)-ből az *-šk-* képzővel különböző, reflexívnek nevezett igék hozhatók létre.

(23) és (24) szemben áll egymással: a *-t-* képző ige momentán, a *-ja-* képzős ige nem momentán cselekvést jelöl.

Az összes 'szép' szóból képezhető ige ellátható a *-l- ~ -l'a-* gyakorító képzővel.

A *gož* 'vonal, vonás' szóból a következő alakok hozhatók létre (ha az igekategóriának nem változik az előjele, elhagyom a képzett alakból):

- (25) *гож-т-ыны* 'ir' (+tra, -mult)
 > *гожтү-ськ-ыны* (-tra) > *гожтү-ськ-ыт-ыны* (+tra)
 > *гожты-т-ыны* (fakt) > *гожтыт-я-ны* (fakt, +mult)
 > *гожтыты-л-ыны* (fakt, +ism)
 (26) *гожъ-я-ны* 'ir' (+tra, +mult)
 > *гожъя-ськ-ыны* (-tra) > *гожъя-ськ-ыт-ыны* (-tra)

- > го́жъя-ля-ны (+tra, +ism)
- > го́жъя-т-ыны (fakt)
- > го́жъяты-т-ыны (fakt.)
- (27) го́ж-ма-ны 'összefirkál, áthúz' (+tra)
- > го́жма-ськ-ыны '(ruha) ráncot vet, ráncolódik' (-tra)
- > го́жмаськы-л-ыны '1. összefirkálódik' '2. (ruha) ráncot vet, ráncolódik' (+ism)

7.7.2 Igeképzés fiktív töből

L.2

Fiktív töből képzett igék esetében is rendszerszerűen találkozunk az ismétlődő–nem ismétlődő szembenállással. Az alábbiakban a *lob-* (-intr) tő szolgál kiindulópontként.

- (28) лоб-а-ны (-ism, +mult) > лоба-т-ыны (+fakt)
- > лобать-яны
- (29) лоб-ыны (-ism, -mult)
- (30) лоб-э-ыны (+mom) > лобэ-т-ыны (+fakt)
- > лобэйт-яны (+mult)
- > лобэиты-лы-ны (+ism)

8. Az SK képző lexikai tételei⁷ — ez mit jelent?

A képző a hagyományos felfogás szerint vonzatkeretet változtató, az argumentumok számát csökkentő műveletet kódol.

A képzés alapjául szolgálhat tranzitív ige:

- (31a) *so gožtetjos gožja ---- so gožja-šk -e*
- ő levél+Pl ír ő ír +SK+VxSg3
- 'Leveleket ír.' 'Ő ír.'

- (31b) – *Тӱледыз со буйгатоз-а? – Так точно, господин Полковник.*
- önt az vigasztal -e igenis úr Ezredes
- *Я бен, буйгатске. Баламон-а?*
- jó vigasztalódjék érthető-e
- 'Ez megvigasztalja? – Igenis, ezredes úr! – Akkor vigasztalódjék. Megértette?'
- Göncz 219.

Kauzatív ige:

- (32a) *макмыр веська-тӱ -ськ-ыны мынӱз али*
- részegség enyhül-Kauz-SK -Inf ment most
- 'сейчас поправляться от похмелья пошол' Boriszov 51.

? felépül
felgyógyul
meggyógyul
rendbejön

Faktitív ige

- (32b) *кинлэсь-о тон шудыны дыше -т -ск -и -д?*
- kitől -e te játszani megszok-Kauz-SK-Perf-VxSg3
- 'Kitől tanultál játszani (hangszeren)?' Zagrebin 1997:128
- (32c) *адӱе сое азьвыл кышноез, вала-т -ск -е, со вал – вал өвӱл*
- lát őt előző felesége ért -Kauz-SK-VxSg3 az ló ló nem
- 'látja őt az előző felesége, megérti, az a ló nem is ló' CsN 17

⁷ Az SK az -*šk*- képző allomorfjait helyettesítve szerepel így a következőkben.

Permisszív ige

- (32d) ара́кы тусы́тые умо́й вия-тӱ- -ськ-е
pálinka edénybe jól folyik-Kauz-SK-VxSg3
'a pálinka az edénybe jól átszűrhető'

Intranszitiv ige

- (33) А-а мы́нам картэ со! – Ма, быри-ськ-и-з ук татчы.
igen enyén férjem az mi, elvesz-SK-Pret-VxSg3 bizony ide
'Az az én férjem!' – Na, itt halok meg!' Zagrebin 1997:217

Az udmurtban is vannak természetesen olyan tárgyas igék, amelyekben nincs műveltető képző, de létezik belőlük SK képzővel képzett alak. Ilyenkor úgy tűnik, hogy a bonyolultabb alak az egyszerűbb jelentésű, mint magyar: *becsap* > *becsapódik*, *rongál* > *rongálódik* esetében. A *becsap* féle igéknek nincs műveltető tartalmuk, jöllehet az ilyen igéket tartalmazó párokat hívja az angol szakirodalom inchoatív-kauzatív párnak.

A magyarban lexikai gátlás miatt ebből az utóbbiból (*rongálódik*) nem képezhető műveltető alak: **rongálódtat* (a *rongál* jelentésleírása ugyanis tartalmazza a 'rongáltat' tartalmat, erről részletesen Komlósy 2000). Az udmurtban találhatunk hasonló esetben továbbképzést:

- (34) vorsá > vorsáske > vorsáskite
'bezár > bezáródik > bezáródtat'

A kérdés részletes tárgyalására ebben a dolgozatban nem térek ki.

8.1 Martin Haspelmath egy 1993-ban megjelent írásában az általa inchoatív/kauzatív ige-
altárnációnak nevezett jelenség tipológiájához kívánt újabb adatokkal hozzájárulni. A vizsgált
nyelvek között volt az udmurt is (a magyar és a finn szerepelt még a finnugor nyelvek közül
ebben az írásában). Mivel ilyen igepárok létrehozásában az SK képzőnek jelentős szerepe
van, eredményét most itt áttekintem.

Haspelmath azokat az igepárokat nevezte inchoatív/kauzatív párnak, amelyek esetében teljesültek a következő formális feltételek:

1. az igék szemantikailag definiáltak: ugyanazt az alapszituációt fejezik ki (express the same basic situation), általában állapotváltozást vagy ritkábban a going on cselekvést (= non agentive activity in the Vendlerian sense, a terminust kölcsönözte Quirk 1985:201-ből [= egy angol modern nyelvtan]),

2. abban különböznek egymástól, hogy a kauzatív tartalmaz egy agents résztvevőt (agent participant), az inchoatív ige pedig kizárja az okozó agentst (causing agent) és olyannak mutatja be a szituációt, mint amely magától folyik le,

3. a kauzatív ige általában tranzitív, az inchoatív ige általában intranszitiv, de a viszonyukat nem lehet egy egyszerű tranzitív/intranszitiv viszonyra korlátozni (nem minden tranzitív/intranszitiv pár egyúttal kauzatív/inchoatív is),

4. az inchoatív szemantikailag megegyezik a kauzatív passzivitáltjával (similar to the passive of the causative), de a lényeges különbség, hogy az inchoatívban nincs elnyomott agens, sőt olyannak van az esemény bemutatva, mint ami spontán módon, agens nélkül zajlik le. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs okozó az objektív szituációban:

a. inch. *The snowwoman melted.*

b. caus. *The sun melted the snowwoman.*

(a-ban is van okozó, de az esemény spontánnak van beállítva)

A másik lehetséges eset, amikor nem célzatos az állapotváltozás (is not a telic change of state), ellenkezőleg: atelikus going-on a szituáció:

a. inch. *The top is spinning.*

b. caus. *The child is spinning the top.*

Formailag három fő típusa van a váltakozásnak: a) causative, b) anticausative, c) non directed váltakozás.

1. kauzatív képzése, causative alternation: az inchoatív ige az alap, ebből képzett a kauzatív. Jelölhető a váltakozás affixummal (grúz, udmurt), kauzatív segédigével (francia, újabban az udmurt is), töváltkoztatással (arab),

2. antikauzatív képzése, anticausative alternation: a kauzatív ige az alap, az inchoatív a képzett, lehet affixum (orosz, udmurt), segédige (lezgian), töváltakozás (hindi-urdu),

3. nem-direkt váltakozás, non-directed alternation: egyik igefajta sem derivált a másiktól, esetei

a. szétváló, equipollent alternation: mindkét fajta ige közös töből képződik (japán), vagy különböző segédigével (hindi-urdu), vagy különböző módon változó tövel (litván)

b. kiegészítő, suppletive alternation: eltérő igitővek használatosak
orosz: *зопемь* 'burn (intr) \diamond *жечь* burn (tra)

c. labilis, labile alternation: ugyanaz az ige használatos mind a két funkcióban

Az inchoatív/kauzatív igepárok a következő szemantikai megszorítással nevezhetők egymás párjának:

1. az alapszituáció állapotváltozás vagy going-on féle kell legyen

2. állapot (a state) nem lehet egy inchoatív/kauzatív változás inchoatív tagja

3. egy cselekvés (action), amely nem állapotváltozást fejez ki, nem lehet kauzatív tag

4. az agenses intranszitiv igék (agentive intransitive verbs, like talks, dance) nem lehetnek inchoatív tagok egy inchoatív/kauzatív párban, mert nem spontán cselekvések

5. a legfontosabb specifikus szemantikai feltétel az ilyen igepárok esetében az agens orientált jelentéselem (agent-oriented meaning component) hiánya.

Általánosítva: egy igejelentés, amely állapotváltozást vagy going-on-t fejez ki, lehet egy inchoatív/kauzatív pár tagja, hacsak nem rendelkezik az ige egy agens orientált jelentéskomponenssel, vagy más, olyan magasan specifikus (highly specific) jelentéselemmel, amely az esemény spontán lefolyását rendkívül valószínűtlenné teszi.

Haspelmath szerint ez valószínűleg univerzálé.

Vannak esetek, amikor az egyes nyelvek ilyen párjait egy másik nyelvre mégsem lehet, csak más formákkal lefordítani. Ennek magyarázata lehet szerinte:

- i) ez az állítás mégsem univerzálé, hanem az egyes nyelvekben eltérés van
- ii) az egyedi igejelentés (individual verb meaning) tér el egymástól egy kissé az egyes nyelvekben, azaz az orosz *мыть* nem jelenti pontosan ugyanazt, mint az angol *wash*.

Ez az utóbbi a valószínűbb, és egyetérhetünk Haspelmath-tel, hogy a tétel valóban univerzálé.

Ez a fajta alternáció különösen szabályos azoknál az igéknél, amelyeket melléknévből képeznek: *луций* > *улучить* > *улучиться*; *высокий* > *повысить* > *повычиться*; *широкий* > *расширить* > *расшириться*)

Haspelmath szerint az udmurt inkább kauzatív képzésre hajlamos nyelv. Az általam Haspelmath anyagán elvégzett számítás szerint azonban inkább antikauzatív irányú képzéseket találunk, s ebben két képző, az *-m-* és az általam itt tárgyalt *-šk-* vesz részt. Az eredményekben mutatkozó eltérés oka az, hogy Haspelmath sok esetben tévesen szegmentál. Eltérést látunk a nem képzéssel létrejövő párok számában is. Így az udmurt határozottan olyan nyelvnek látszik, amelyik a képzéses megoldást részesíti előnyben. Haspelmathnál csak az inkább képzéssel párokat alkotó nyelvek közé tartozik. Azt tapasztaljuk, hogy az udmurtban a szétváló páralkotásban szereplő igéknek sűrűn találunk továbbképzéssel létrejövő párját is.

Ezek az eredmények is változhatnak azonban, ha a korpuszt másképp választjuk meg (azaz bővítjük, és nem csak a Haspelmath által vizsgált igéket vesszük górcső alá). Ugyanis a névszóból képzett igék, amelyek kapcsán Haspelmath is megjegyezte, hogy az alternáció különösen szabályos lehet ezen párok esetében, természetesen az udmurtban is megtalálhatók. Számos olyan igét találunk, amelyet *-m-* képzővel hozhatunk létre névszóból. Ezek általában 'valamivé válik, valamilyenné válik' jelentésűek lesznek. Ezekből az igékből meglehetősen nagy számban képezhető egy *-t-* kauzatív képzővel 'valamilyenné tesz' jelentésű ige, azaz számos antikauzatív > kauzatív képzéssel fogunk találkozni. Az ilyen igéket aztán egyes

esetekben az SK képzővel fordított irányú képzésűvé lehet tenni (*džogomijnj* 'ускориться, убыстриться' 'meggyorsul, gyorsul' > *džogomijnj* '1. поторопить 2. убыстрить' '1. siettet 2. meggyorsít' > *džogomjiskijnj* '1. торопиться 2. убыстряться' '1. siet 2. meggyorsul').

Az említett *-m-* képzővel azonban olyan igék is képezhetők, amelyek jelentése 'valamilyenné tesz'. Egyes ilyen igékből az említett *-šk-* képzővel antikauzatív ige képezhető (*gordmanj* 'сделать красным' > *gordmaškijnj* 'стать красным'). Olyan esettel is találkozhatunk, amikor az *-m-* képzővel képzett ige a *labile alternation* esetét fogja megvalósítani: egyszerre képviseli a kauzatív és az inchoatív jelentést is (*l'el'manj* 'красить в алый' ~ 'начать алеть').

Az udmurt igék egy része névszóból *-a-* képzővel jön létre. Az ilyen igék egy jelentős része inchoatív jelentésű. Ezekből a már említett *-t-* képzővel kauzatív igéket lehet előállítani, az *-m-* képzősökhöz hasonlóan. S már talán egyáltalán nem meglepő módon az SK képzővel ezeket az igéket is intranszítívá lehet tenni (pl. *lapeganj* 'стать неглубоким' > *lapegatijnj* 'сделать неглубоким' > *lapegatiskijnj* 'сделаться неглубоким'). A példa azt sugallja, hogy az SK képzős alak nem inchoatív a haspelmath-i értelemben, hiszen feltételez agens szerepű részvevőt. Ez összhangban lenne a jelöltség és jelentés bonyolódásának tételével is. Mivel azonban vannak ennek ellentmondó példáink is (ld. például a 'gyorsul' jelentésű igét fentebb: 1. 'siet' jelentéssel nem inchoatív, 2. 'meggyorsul' jelentésében viszont lehet inchoatív is), ezért ezt a hipotézist célzott kutatással kell alátámasztani vagy megcáfolni. Az eddigi tesztek nem igazolták, hogy az anyanyelvi beszélők ez utóbbiak esetében jobban érzékelnék a műveltető mozzanatot, azaz tesztekben nem választották a műveltető képzőt tartalmazó ún. inchoatív alakot olyan esetekben, amikor volt agens.

(35a) *kudže* > *kudžite* > *kudžitske*
'berúg (részeg)' > 'berúgat' > '?berúg (lit. berúgatódik)'

(35b) *So tros juiz no kudžiz.*
Ő sokat ivott és berúgott.

(35c) *Soje kudžitizi, no so kudžiz.*
'Őt berúgatták és berúgott.'

(35d) **Soje kudžitizi, no so kudžitskiz.*
'Őt berúgatták és berúgott.'

(35e) *Ta pijaš veš kudžitskisa klube pota.*
'Ez a srác mindig részegen jön a művházba'

A példák alapján a két ige közötti jelentéskülönbség talán inkább abban fogható meg, hogy a (35e) mondat a részegségben levést, a cselekvés éppen zajlását (progresszivitását?) hangsúlyozza.

inkább az inchoatív

- (36a) *Soje biđes arńa tros řudil' l'am, soin ik so tazamem.*
'Őt egész héten jól táplálták, így egészséges lett.'
- (36b) *Soje biđes arńa tros řudil' l'am, soin ik so tazamıtskem.*
'Őt egész héten jól táplálták, így egészséges lett.'
- (37a) *So munallı biđe řıl' pol no řıřkiz, soin ik so tazamiz.*
'Ő naponta négyszer is evett, így egészséges lett.'
- (37b) *So munallı biđe řıl' pol no řıřkiz, soin ik so tazamıtskiz.*
'Ő naponta négyszer is evett, így egészséges lett.'
- (38a) *So tazamıńı turttiz. (asse acıř tazamıńıńı)*
'Ő próbált meggyógyulni.' (meggyógyítani magát)
- (38a) *So tazamıtskıńı turttiz.*
'Ő próbálta meggyógyulni.' (meggyógyítani magát)

Az informátor^{DM} szerint a két ige a példákban megfelel egymásnak, a különbség közöttük ~~szerinte~~ annyi, hogy a *tazamıńı* gyakrabban használatos. Ennek az utóbbi problémának a megoldása nem tárgya a jelen dolgozatnak.

A tipológiai vizsgálat eredményének bizonytalanságát az okozza, hogy az SK képzős igék jelentése nem számítható ki előre a rendelkezésre álló morféimákból. Az SK-val képzett igék csoportjait részletesen majd az ötödik fejezetben mutatom be.

-ekkor itt
miek?

III. Az udmurt igeképzők kutatásának története ? nem pontos a cím

0. A finnugrisztikában az igeképzés történetének kutatása már a legkorábbi időkben eredményeket mutatott föl (Budenz 1884–94, Szinnyei 1927 stb.), azonban az egyes finnugor nyelvek képzőinek szisztematikus történeti és leíró kutatása mind a mai napig hiányos. A két legnagyobb finnugor nyelv, a magyar és a finn, természetesen rendelkezik képzőmonográfiákkal (például Koivisto 1991), egyes képzők részletes vizsgálatát is elvégezték, de a kisebb nyelvek esetében az ilyen jellegű munkák hiányoznak, vagy meglehetősen régiek (Szabó 1904, Schütz 1910–1911), miként az összehasonlító történeti képzőmonográfiák (Györke 1935, Lehtisalo 1936) is. Údító kivételképpen a balti-finn nyelvek reflexív képzőiről rendelkezünk részletes leírással (Koivisto 1995) és összefoglaló monográfia tárgyalja a mordvin képzőket (Mészáros 1999).

A permi nyelvek esetében az első, kimondottan a képzőknek szentelt munka Medveczky Károly műve az udmurt nyelv képzőiről (Medveczky 1911). Fokos is foglalkozott a permi (ezen belül az udmurt) képzőkkel (Fokos 1913–14). Szerebrennyikov történeti és leíró munkái is kitérnek a képzők történetére (Szerebrennyikov 1956, 1963). Ezek eredményeit is felhasználva készült el Kövesi Magda monográfiája a permi nyelvek ősi képzőiről (A. Kövesi 1965). A komi igeképzést Sebolkinának a komi aspektussal foglalkozó munkái is érintik (Sebolkina 1995, 1996, 2002), de az igeképzést közvetlenül nem tárgyalják. A modern udmurt nyelvtanok is felsorolják az egyes képzőket, megnevezik funkciójukat, azonban az egyes képzők részletes vizsgálatára nem találunk példákat.

Az utóbbi tíz évben megszorodott az udmurt igeképzést érintő vagy azzal foglalkozó művek száma (pl. Pusina–Tronyina 1990, Kotkova 1992, 1993ab, Kozmács 1994, 2001b Karpova 1996a, Karakulova 1997, Suihkonen 1998, Tronyina 1999, Saarinen 2002). Úgy tűnik azonban, mintha az udmurt esetében, ahogy a többi kisebb nyelv esetében is, a kutatás megelégedne azzal, hogy lajstromot készítsen a képzőkről, s nem tartja fontosnak az egyes képzők körültekintő, alapvetően nyelvi anyagra, s nem a korábbi irodalomra támaszkodó alapos vizsgálatát, hogy aztán az forrás lehessen egy modern szemléletű összefoglaló képzőmonográfia számára.

Ebben a fejezetben bemutatom a korábbi kutatások képzőnket érintő legfontosabb eredményeit, azzal a céllal, hogy igazoljam, jogosult az egyes képzőkre vonatkozó részletes kutatások iránti igény. Az irodalom áttekintése során a hivatkozásokat jelen dolgozat formájára átírtam, a nyelvi adatokat az eredeti átírásban meghagytam. helytelen

1. Medveczky 1911

A szerző kétrészes cikkében felsorolja az udmurt igeképzőket, tárgyalja történetüket. Az alábbiakban csak az e dolgozat tárgyául szolgáló képzővel kapcsolatos eredményeit mutatom be, az általa közölt hivatkozásokkal.

Medveczky a deverbális és a denominális igeképzés tárgyalása során egyszerű és összetett képzőket különít el, annak külön vizsgálata nélkül, hogy a komplexnek tartott képzők valóban képzőbokok-e, vagy továbbképzett alakokkal van-e dolgunk. Ezzel a kérdéssel ebben a részben nem fogok foglalkozni én sem.

Medveczky a képzőnek deverbális és denominális igeképző funkcióját különíti el.

1.1 Deverbális igeképzés

1.1.1 A szerző a deverbális igeképzés egyszerű képzői közé sorolja az *-šk-* képzőt

(Medveczky

1911:315):

"*-šk* alakjai: *-šk*, *-ŕšk*, *-išk*, *-sk*, *-k*, ritkán *-š* és *-z*. Az *-ŕ* *-i* vocalisok nem jelentős elemek, *-k*, *-š*, *-z* az *-šk* gyengült alakja."

töredék!

A deverbális képzőnek a következő funkcióit sorolja fel:

A. Praesens töül szolgál.

B. Cselekvés tartósságát, huzamosságát jelöli.

C. Reflexív és passzív jelentése van:

- i. a cselekvés magára a cselekvő alanyra hat,
- ii. mástól eredő cselekvés az alanyra hat,
- iii. átvisszaható igék:
 - a. tartós, ismétlődő cselekvés,
 - b. kölcsönös cselekvés,
 - c. egyszeri, pillanatnyi cselekvés.

√ A

A felsorolt funkciókat alátámasztó adatai nem minden esetben állják ki azonban a kritikát. Ezt illusztrálják a következők:

A B. pontban (cselekvés tartóssága, huzamossága) találhatóak az alábbi példák (szögletes zárójelben a példában szereplő ige képzetlen alakja és jelentése):

(1) *gondŕr šisŕkŕnŕ kutskem* 'der bär fing an zu essen'⁸

Wichmann 1901a:124. [*šij-* 'eszik']

(2) *šisŕkŕkŕd* 'midőn eddegélsz' VNpk. 17. O.

[*šij-* 'eszik'] — *vŕ* 52. lap

(3) *kŕlskem* 'er gehorchte' Wichmann 1901a:126.

[*kŕl-* 'hall'] — *vŕ* 53. lap

(4) *vunŕtkŕm* 'feledtem' VNpk. 62. M.

[*vunet-* 'felejt']

(5) *ujišŕkŕnŕ* 'üzőbe venni' VNpk. 62. M.

[*uji-* 'üz, kerget']

(6) *žugišŕkon* 'háború' VNpk. 29. Ma.

[*žug-* 'üt, ver']

⁸ A német fordításokat az eredeti művek helyesírásában közlöm.

Ezek közül az (1)(2)(3)-ban intranszitiválás történik, a (4)-ben az igeragozás második múlt idő egyes szám első személyű alakját találjuk, (5)(6)-ban ismét csak intranszitiválással van dolgunk.

A C. ponthoz (reflexív és passzív jelentés) felsorolt példák közül:

i. a cselekvés magára a cselekvő alanyra hat:

(7) *pomenat' kariškom til'ediz* 'wir erinnern uns eurer wohl' Wichmann 1893:166.

[kar- 'csinál']

(8) *jir t'sukiñ ležiškem payesuiš* 'er stürzte hauptsächlich von der eberesche hinunter'

Wichmann 1901a:87. [lež- 'ereszt, bocsát']

(9) *šukkiškisa* 'megütve magát' VNpk. 52. Sz. [šukk- '(meg)üt']

A három példa egyike sem reflexív ige – még a Medveczky használta értelemben sem, ui. egyik esetben sem az alany cselekvése hat vissza magára az alanyra. Az (7) példa egyszerű kijelentő mód, jelen idő, többes szám ~~harmadik~~ személyű igealak (valójában az ige csupán az orosz ige udmurt nyelvbe való illesztését szolgálja), a (8) és (9) példák esetében pedig az ige alanya nem szándékosan és nem aktívan cselekszik.

ii. Máستól eredő cselekvés az alanyra hat:

(10) *bižiz t'šogiškem* 'der schwanz wurde abgeschnitten' Wichmann 1901a:77. [čog- 'tör, vág']

Medveczky úgy érti ebben az esetben, hogy valaki cselekszik, s annak hatásaképpen az alannyal történik valami, mint a fenti példában. Ez a probléma alapjaiban érinti a Medveczky – és számos követője – által használt terminológiát (miként a következő alcsoport, az álvisszaható igék csoportja is).

iii. Álvisszaható igék:

c. egyszeri, pillanatnyi cselekvés

(11) *l'ukiškä* 'elválik' VNpk. 62. M [l'uk- 'elválaszt']

(12) *l'ogiškini* 'rálép' VNpk. 121. Sz. [l'og- 'lép_{tr}, tapos_{tr}']

(13) *pil'iskitož* 'repedtéig' VNpk. 122. Sz. [pil- '(szét)hasít']

Ezeknek a példáknak az esetében – elismerve, hogy e cselekvések egyszeriek, pillanatnyiak is lehetnek – sokkal több történik a képzés során, mint a cselekvés esetleges egyszeriségének képzéssel való kifejezése: mind a három képzett ige argumentumszerkezete megváltozik a képzéssel, azaz tranzitív (akkuzatívuszi tárgyas) igéből tranzitív (akkuzatívuszi tárggyal nem rendelkező implicit tárgyas) igék lesznek. Csak az említett akcióminőség módosulása – tartós cselekvés > pillanatnyi cselekvés – nem járna az argumentumszerkezet megváltozásával. A fenti igék esetében pedig történik argumentumszerkezet változás. A (12) példa azért is problémás, mert a szóban forgó ige esetleges szemelfaktív akcióminősége nem a

képzés eredménye, hanem a szövegösszefüggésből következik, ld. (34)-t. A (13) példában az egyszeri cselekvés – pontosabban a totális akcióminőség – jelentés megjelenése nem az *-šk-* val történő képzésnek, sokkal inkább a terminatívuszi jelentésű határozói igenévnek köszönhető.

1.1.2 Az összetett képzők közé sorolja az *-aşk* képzőt (Medveczky 1911:320). Ennek funkciói megegyeznek az egyszerű képzőjével. Medveczky az *-aşk-* bemutatás során a fentebbi három jelentés mellett még egy negyedik (D) csoportot is megállapít, mely esetben szerinte a képző frekventatív funkciójának elhomályosulásával találkozunk.

Az *-aşk-* képzőre vonatkozó adatai közül néhány:

A B. pontban (cselekvés tartóssága, huzamossága) találhatóak az alábbi példák:

(14) *jalan lučkaškini kisko* 'mindég lopni kényszerítenek' VNpk. 86. M. [*luška-* 'lop_{tr}']

(15) *veraškem berazi* 'nachdem sie also geplaudert hatten' Wichmann 1901a:84.

[*vera-* 'mond']

(16) *tjškaškoz* 'összeszidja' VNpk. 139. Sz.

[*tjška-* '(össze)szid']

(17) *vošaškini ug valaški* 'nem tudok imádkozni' VNpk. 147. Sz. [*veša-* 'áldoz_{tr}']

не
уговор а
long

Ezekben az esetekben egyszer sem *-aşk-* képzőt találjuk, hanem minden esetben az *-šk-* képzővel találkozunk: a képzés alapjául szolgáló ige *-a-* tövű ezekben az esetekben, azaz az *-a-* nem az összetett képzőnek eleme, hanem a tőnek a része. Az *-aşk-* képző megjelenésének nem az az oka a fenti esetekben, amit Medveczky megállapít, hanem az, hogy a mondatnak nincs explicit tárgya. A (16) példa magyar fordítása is ellentétben áll a csoportba sorolással (a fordítás egyébként téves, helyesen: 'szidja'. Megjegyzendő, hogy Munkácsi szövegében az ige mellett akkuzatívuszos tárgy áll. A kérdésre ebben a dolgozatban nem térek ki).

! ? !

A D. pontban (elhomályosult frekventativitás):

(18) *tjšaklanj* 'meinen' > *tjšaklašz* 'er meint' Wichmann 1901a:121. [*čakla-* 'megfontol, vár']

ti ~ d

(19) *tjšerekjanj* 'schreien' > *tjšerekjašz* 'er schreit' Wichmann 1901a:132. [*čerekja-* 'kiabál_{tr}']

(20) *juanj* 'fragen' > *juaşz* 'er fragt' Wichmann 1901a:156.

[*jua-* 'kérdez_{tr}']

LE

(21) *kutsanj* 'csépel' > *kutsaşkinj* 'csépelni' VNpk. 138. Sz.

[*kutsa-* 'csépel_{tr}']

Mindegyik fenti példában másról van szó, mint ahogy a szerző állítja. Nem a cselekvés esetleges frekventativitásának képzéssel való kifejezése tröténik, mert a képzett igék argumentumszerkezete is megváltozik a képzés során, azaz tranzitív (akkuzatívuszi tárgyas) igéből tranzitív (akkuzatívuszi tárggyal nem rendelkező implicit tárgyas) igék lesznek. Az akcióminőség módosulása önmagában nem jár argumentumszerkezet változással.

?

Medveczky az *-šk-*-val alakuló összetett képzőknek fogja fel az alábbiakat (Medveczky 1911:321-, a sorszámozás az eredetit követi)

1. *-aškil'tal* (a példa egyszerű Pl3 alakú II. múlt, a *kešaškinj* igéből),
3. *-lišk* (a példa *-l-* képzős igéből) [NB. ő maga megmondja, hogy a képző *l+šk*],
4. *-rjašk* (a példa a *šukkir* hangutánzó szóból képzett alak, az *-r-* a tő eleme),
13. *-zišk* (a példa a *kilzinj* igéből képzett *kilziškinj* ige),
18. *-šjašk* (a példa egy melléknévi igenévből képzett 'úgy tesz'-féle ige, az *-š-* a tő része).

miért
minak
itt
a novak?

1.2 Denominális igeképzés

Medveczky szerint a tárgyalt igeképző névszavakhoz is járulhat. A denominális képzés során összetett képzőként találkozunk vele (Medveczky 1911:335): *-jašk* [Buden 1884–94: 126.]

miért
mögte?

Medveczky szerint ennek elemei: "az egyszerű denominális *-j* és az összetett frekv. *-ašk* képző. Az *-a*-ban jelentős elem van." A képzett igeik jelentéscsoportjai:

- A. vmit tesz,
- B. vmivel tesz,
- C. vmivé lesz.

Valóban csak ebben a képzőbokorban fordul elő az *-šk-* képző névszavakhoz kapcsolódva. Minden más szerző kimutatja az *-šk-* képzőt önálló denominális igeképzőként is.

Dolgozata végén (Medveczky 1911:336) bemutatja a ritkán előforduló képzőkapcsolatokat (a sorszámozás az eredetit követi, zárójelben a megjegyzés):

1. *-aškil*,
2. *-aškil'tal*: *l'ukaškil'tam* 'sie sammelten sich' [ez finit igealak, II. múlt Pl3],
3. *-atišk*: *junmatišk* 'stark, fest werden, stärken' (Buden példája),
4. *-atk*: *čocatk* 'mérközni' [ez valójában *-t-* + *-šk*, ld. később és 5. példa],
5. *-atšk*: *junmatšk* = *junmatišk*-,
7. *-dašk*: *vožijnj* > *voždaškemez* 'schämt sie' Wichmann 1893:81. [*voždanj* ige van, ez itt a *voždašk-* ige *-em* képzős, birtokjeles alakja],
8. *-džišk*,
9. *-džašk*,
10. *-jaškil*,
13. *-mašk*: *ožmašk* [az *-m-* denominális verbum képző],
15. *-mišk*: *vižtemmiško* 'megbolondulok' [finit alak, a *vižtem* 'bolond' szó az *-m-* denominális verbum képzővel, jelen idő Sg1] VNpk. 109.,
18. *-našk*: *joz* > *joznaškinj* [van *joznanj* ige, azaz *joz* > *jozna-* > *joznaškinj*],
19. *-sašk*: *pul* 'buborék' > *pulsaške* 'buborékot vet' VNpk. 6. O. 338. p. [van *pulsanj* ige, ennek továbbképzése],
23. *-tišk*: *zol* > *zoltiškem* Wichmann 1901a:8. [finit alak!],
24. *-t'šk*: *tj kotir kotirt'škem* Wichmann 1901a:52. [ez valójában *-t-* + *-šk*, ld. később és fentebb 4. és 5. példa],
29. *-lašk*: *eš* > *ešlašk*- 35. [valójában az *ešlan-* alakú tatár szónak udmurt alakja].

Egy példa arra, hogy más képzők esetében is hasonló tévedéseket találhatunk:

28. *-kal: riules > riuleskal-* [a *-k-* a *riulesk-* tö része]

1.3 A képző eredetéről Medveczkynek a korábbi szerzőktől eltérő véleménye van. Míg Budenz szerint (Budenz 1884–94:110) két finnugor alapnyelvi *-sk-* képző, frekventatív és reflexív tehető fel, addig Medveczky szerint csak egyféle, mint az osztják reflexív és passzív *-s, -ś* képzők esetében (Schütz 1910–1911:8.)

1.4 Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Medveczky alaposan feldolgozta a rendelkezésre álló forrásokat, nyelvi anyagot. Téves megállapításainak oka egyrészt forrásainak hibáiban (a Munkácsi szótár és az általa felhasznált szövegek fordításai is számos esetben félrevezetnek), másrészt azoknak szűkös voltában keresendő. Eredményei, adatai felhasználhatók, de minden esetben alapos revíziót követelnek.

2. A. Kövesi 1965

Kövesi Magda művében a permi nyelvek olyan ősi képzőit mutatja be, amelyek az uráli, finnugor vagy finn-permi korig vezethetők vissza. Tárgyalási módja történeti szemléletű, az egyes képzők bemutatása után táblázatban közli a képző szerepét egy-egy korszak (finnugor, finn-permi, ősspermi, komi-udmurt különélés, mai nyelv) keresztmetszetében. Az egyes képzőelemek tárgyalásakor három kérdést vizsgál: 1. a képző hangalakját és alakváltozatait, 2. a képző funkcióit és 3. a képző eredetét és rokonnyelvi megfelelőit. Az alábbiakban csak a jelen munkában tárgyalt képzővel kapcsolatos nézeteit mutatom be, példái közül az udmurt példákat elemzem. (Az irodalmi hivatkozásokat e dolgozat formátumára átírtam).

2.1 Deverbális igeképzés

Kövesi szerint a képző deverbális verbum képzőként (A. Kövesi 1965:341 és kk.) a komiban *-ś (-iś)*, *-aś*, az udmurtban *-śk*, *-iśk*, *-iśk*, *-aśk* alakokban található meg. A képzőnek tíz fő funkcióját állapítja meg (345 és kk.)

A. Tartós folyamatos cselekvés kifejezése.

B. Szokásszerű cselekvés kifejezése (vmit foglalkozásszerűen üzni, vmilyen cselekvés állapotában lenni), ilyenkor:

i. nincsen accusativusban álló tárgy,

ii. az alapigének nem is lehet tárgya, mert intranszitiv ige.

D. Gyakran ismétlődő, elapózott cselekvés kifejezése.

E. Konatív mellékérték (csak a komiban!).

F. Momentán ige képzése:

i. cselekvés megkezdése,

ii. cselekvés egyszeri, pillanatnyi volta,

iii. befejezett cselekvés.

- G. Csak intenzív mellékértéke van, az elbeszélés élénkítésére.
H. Igen gyakran visszaható képzőként jelenik meg, s mint ilyen képez:
i. valódi visszaható igét,
ii. álvisszaható igét, melyek
a. mediák⁹,
b. tranzitív ige intranszitivvá alakítása.
I. Reciprok képző.
J. Passzív igeképző.
K. Szórványosan onomatopoetikus igék képzése.

2.1.1 Tartós folyamatos cselekvés kifejezése

Az alapige lehet tranzitív vagy intranszitív (erről A. Kövesi 1934:204).

Lytkin az -ś képzőt nem sorolja ebbe a csoportba, csak az -aś-t, ahogy Szerebrennyikov is (Szerebrennyikov 1956:105), ahol -ś a -ž alakváltozata, Kövesi szerint helytelenül.

Udmurt példái erre a funkcióra:

(22) udm. *gondîr śiskîñî kutskem* 'der Bär fing an zu essen' (Wichmann 1901a:124) ~ *gondîr śart'śî-kwarez śije* 'der Bär isst dei Rübenstengel' (uo.)

(23) *M porjos so śorî ujîşkîñî kutkozi* 'a cseremiszek őt üzőbe veszik' [tkp. kezdenek utána üzni] (VNpk 63) ~ *ujîñî* 'verfolgen, nachjagen, einholen' (Wichmann-Fokos 1954:120); (Wichmann 1901b)

(24) *U kurîşkîñî*, *M kurişkîñî*, *G kurîşkîñî* 'bitten, flehen' ~ *kurîñî* 'bitten, flehen' (Uotila 1933:323)

A (22) esetében nem a cselekvés tartósságáról, hanem mindössze arról van szó, hogy az implicit tárgy 'eszik' ige használandó. Az (23) mondat *ujîşkîñî* igéje esetében szintén bizonyosan nem a tartósság ad okot a képzésre, hisz kezdésről van szó; a (24) *kurişkîñî* esetében sincs Kövesinek semmi oka a szót ebbe a csoportba sorolni, egyrészt mert a szó így kontextus nélkül számos jelentést kaphat az említetteken kívül is, másrészt az idézett helyen – Uotila 1933 – erre való utalás nincs.

2.1.2 Szokásszerű cselekvés, vmilyen cselekvést foglalkozásszerűen üzni, a cselekvés állapotában lenni

2.1.2.1. Nincsen akkuzatívuszban álló határozott tárgy. Kövesi ehhez a ponthoz csak zürjén példákat sorol fel, udmurt adatot nem talált.

Fokos zürjén szótárának (Fokos 1959) adatai szerint egyes nyelvjárásokban az -ś- képzős ige is lehet tranzitív (a tárgy ilyenkor morfológiailag jelöletlen a névszón). A kérdésre, hogy ez valóban így van-e, és ha igen miért, jelen dolgozat nem keresi a választ. A szótárban

⁹ Meghagytam A. Kövesi terminológiáját, s nem helyettesítettem a mediálissal, mivel a media elnevezés nem fedti a megszokott mediális tartalmat. A későbbiekben a media terminus mindig csak A. Kövesi idézését jelenti.

található esetekben úgy tűnik, hogy az igének ilyenkor valójában 'szokott' jelentése van. Ezeknek lehet határozatlan tárgyuk, de a példák alapján határozott (akkuzatívuszi) nem. Kövesi e helyen megadott példái azt sem mutatják be, hogy esetleg lehet határozatlan (jelöletlen) tárgy ezen igék mellett.

Miért nincs itt udmurt példa? Nem tudni. Talán azért, mert az udmurtban a tárgyalat képzővel képzett ige mellett nem lehet még határozatlan tárgy sem.

2.1.2.2 Az alapigének nem is lehet tárgya, mert intranszítív ige. Meglepő módon a komi példák között a

(25) *исзакоски* 'iszákoskodni, részegeskedni'

példát is ott találjuk, jóllehet az 'szik' ige képzetlen alakja a komiban is tranzitív.

Az udmurt példák:

(26) *lučkaškiš-vor* 'tolvaj' (VNpk. 86) ~ *lučkal-* K M *luškal-* 'tolvajlani, lopni, csenni' (Munkácsi 1893:746)

(27) *so jultoškiz veraške* 'der Gefährte setzt fort' (Wichmann 1901a:119).

Az udmurt példák mindegyike téves, ugyanis mind a 'lop', mind a 'mond, beszél' ige tranzitív az udmurtban.

2.1.3. A gyakran ismétlődő, elaprózott cselekvéssel kapcsolatosan Kövesi megjegyzi, hogy ezen szerepe elég ritka. Annyira ritka, hogy az alábbi példákban nem is erről van szó.

(28) *šiškišid nañ-palästä än kel'ti!* 'midőn eddegélsz, ne hagyj meg kenyérdarabot' (VNpk. 17) ~ G *šiškinî* '(langsam) essen', G M *šīnî*, M *šinî* 'essen' (Wichmann-Fokos 1954:104)

(29) *J o-žj veraškem berazj sojos izni vjidil'tam* 'nachdem sie also geplaudert hatten, gingen sie schlafen' (Wichmann 1901a:84)

A (28)-ban az 'eszik_{intr}' ige szerepel. Kövesit valószínűleg Munkácsi fordítása téveszhette meg. Munkácsi 'eddegélsz' fordítása teljesen indokolatlan. Egy babona az, amivel dolgozunk van, ennek teljes szövege és helyes fordítása:

(28a) *šiškišid kurtčilem nañ-palästä än kel'ti pun šini šettoz, soki jir-vizmiđ uz lu ni* 'mikor eszel, ne hagyj meg olyan kenyérdarabot, amibe már beleharaptál, mert egy kutya véletlen megeszi, és nem fogsz semmire sem emlékezni'

A (29) mondat esetében a német fordítás lehetett a félrevezető, annak valójában a szó szerinti fordítása: 'úgy beszélésük után aludni mentek', azaz: 'miután így elbeszélgettek, aludni mentek' (a mese szövege szerint ez előtt a mondat előtt egy négy fordulás párbeszéd zajlott le egy *palesmurt* és egy ember között arról, hogy ki hogyan szokott aludni, és mi az ember neve).

2.1.4 Konatív mellékértékre csak a komiban van példa. Kövesi a '(nem) bír, (nem) tud (pl. aludni)' jelentést sorolja ide. Erre az udmurtban valóban nem találunk példát. A komi példák:

- (30) Pr *iva·nlen oz·juši ni šoiši* 'Ivan hatte keine Lust zu trinken oder zu essen' ('nem bír, nem tudott, nem szándékozott enni és inni')
 (31) V *oz uzši* 'es schläfert ihn nicht' 'не может спать'
 (32) Le *gird'zate kurt'san* 'in deinen Ellbogen möchtest du beissen'

2.1.5 Momentán igéket képez

2.1.5.1 Cselekvés megkezdése

- (33) J *ad'ami uškem* 'der Mann schaute (den Waldgeist) an' (Wichmann 1901a:84) ~ *ut'inī* M J MU *ut'inī* 'beschäftigen, untersuchen; beschützen, sorgen, pflegen, verpflegen; verehren' (Wichmann-Fokos 1954:123)

A példa problémás, mert a szóbanforgó ige (irodalmi nyelvi alakja *уцк-*) esetleges inchoatív akcióminősége nem a képzés eredménye. Az *učk-* alak valóban at *ut-* tranzitív igéből jöhetett létre (*ut-* < **ut'isk-* < *učk-*), de nem 'ránéz, rápillant' jelentésben. *hanem?*

2.1.5.2 A cselekvés egyszeri vagy pillanatnyi volta

Az udmurt példa:

- (34) Sz. *kion lud-kečlän os-kuspaz no l'ogiškini uz vu* 'a farkas még a nyúlak ajtóküszöbére sem érkezik rálépni' (VNpk 121.) ~ G *l'oginī*, J *l'ogini* 'treten, auftreten' (Wichmann-Fokos 1954:81)

A példa problémás, mert a szóbanforgó ige esetleges szemelfaktív akcióminősége jól érzékelhető módon nem a képzés eredménye, hanem a szövegösszefüggése.

2.1.5.3 Befejezett cselekvés

Az udmurt példa:

- (35) Sz. *pil'iskitož* 'repedtéig' (VNpk. 122) ~ *pilini*, G *pil'ini* 'verhauen, spalten'.

A példában a befejezettség – pontosabban a totális akcióminőség – nem az *-šk-* val történő képzésnek, sokkal inkább terminatívuszi jelentésű határozói igenévnek köszönhető. *er is volt*

Megjegyzendő, hogy Kövesi (34)(35)-ben idézett példái pontosan így megtalálhatók Medveczkynél (ld. ebben a fejezetben a (12)(13)-t). Az eltérés annyi, hogy Medveczky mind a két adatot az álvi sszaható igék/egyszeri cselekvés képzésre hozza példának. *Isé*

2.1.6 Csak intenzív mellékérték, elbeszélés élénkítésére (erről A. Kövesi 1934:206–7.)

A modern nyelv tanok is említik a képző ezen funkcióját, olyan esetekben, amikor nehezen mutatható ki valamilyen egyéb funkció.

- (36) *G korkaz jun t'serekjaške* 'schreit laut in der Stube' (VNpk 132) ~ *G t'serekjanî*, *J t'serekjanî* 'schreien' (Wichmann-Fokos 1954: 117)

2.1.7 Igen gyakran visszaható képzőként találkozunk a képzővel, Fokos szerint – írja Kövesi – ez az elsődleges funkciója a képzőnek (Fokos 1913–14). De tekintettel arra, hogy a finnugor nyelvekben gyakran jut frekventatív igeképző reciprok vagy intranszitiv jelentéshez, mint például a finn *-nt-* (Kövesi idézi Posti 1945:366–8-t, de az irodalomjegyzékben nem tünteti fel), ezért ő főlegesennek tartja a reflexív jelentést elsődlegesnek tekinteni. Esetleg csak úgy – véli Kövesi – ahogy Farkas Gyula ír az **-l* képző elsődleges szerepét elemezve. Eszerint az nem volt igazi visszaható képző, vagy csak olyan állapotot jelölt, amelyben az alany leledzett, vagy olyan cselekvést, amely az alanyon vagy az alany által megy végbe (idézi Farkas UAJb 1956:259, az irodalomba ~~nyel~~veszi fel). Ezt a megoldást az támogatja Kövesi szerint, hogy az *-s* képző gyakran fordul elő az ún. mediákban ("nicht direkte reflexive"; Fokos 1913–14:109, uo. példák 109–10. p.). Kövesi Jemeljanov nyomán (Jemeljanov 1927:66) megjegyzi, hogy a képző napjainkban elsősorban reflexív-passzív képzőül szolgál. Ezen állítás igazságáról a későbbiekben lesz szó.

2.1.7.1 Valódi visszaható ige

Kövesi egyik példája helytálló, a másik azonban rossz:

- (37) *Sz. šunî tuž šukkiškisa* 'Sunyi nagyon megüti magát' (VNpk. 139) ~ *G. šukkinî* 'hauen, hacken, schlagen' (Wichmann-Fokos 1954:109)

Adataink szerint a *šukkinî* igéből *-šk-* képzővel képzett igealak nem jelenti azt, hogy 'üti magát' – ez a tulajdonképpeni visszaható ige –, csupán azt, hogy '1. visszaverődik 2. megüti magát (véletlenül)'.

2.1.7.2 Álvisszaható ige

Szinnyeivel (Szinnyi 1927:75) ellentétben nem sorolja az álvisszaható funkcióba a reciprok és reflexív-passzív szerepet. Szerinte a reciprok funkció átmeneti szerep a frekventatív és a reflexív között. A passzív jelentésben sokkal erősebben előtérbe került a befejezettség képze, mint a cselekvésnek alanyra hatása, állítja Lytkinre hivatkozva (Lytkin 1953:238).

1. Mediák (глаголы средне-возвратного значения)¹⁰

Az orosz szerzők által különböző jelentésárnyalatokkal ide sorolt igék (vmivel huzamosabb ideig foglalkozni, vmilyen állapotot megváltoztatni stb. féle jelentéssel) Kövesi szerint könnyen besorolhatók frekventatív-kontinuatív és momentán jelentések közé

¹⁰ Az orosz terminussal való azonosítás A. Kövesitől

Kövesi media alatt (Budenz 1884-94 és Fokos 1913–14:109-hez hasonlóan) csak azokat az igéket érti, amelyek igen szoros kapcsolatban vannak a cselekvő alannal, a bennük kifejezett cselekvés az alany testrészével, ruházatával stb. kapcsolatos.

ii. Transzitiv igét intranszitivvá alakít

A példák alapján azt kell gondolnunk, hogy Kövesi szerint az intranszitiv jelentés¹ az, hogy az igének nincs tárgyi vonzata. A komi példa ugyanis a *vośši ~ vošt-* 'nyit ~ nyílik', az udmurt pedig a *l'ukišk- ~ l'uki-* 'válik ~ választ' és a *sutišk- ~ suti-* 'megég ~ éget' igék. Az eddig Kövesi által felsorolt igék legtöbbje valójában ebbe az igecsoportba tartozik.

2.1.8 Reciprok képző

Az e pont alatt bemutatott udmurt példák értelmezhetők reciprok igéknek is. Azonban nem dönthető el a kérdés, hogy a

(38) *donğaško* 'sie stossen sich' (Wichmann 1901a:134)

ige esetében valóban reciprocitásról van-e szó. A mondat, amelyben ez a szó előfordul azt mondja el, hogy bizonyos szellemek, éjszaka egy üres házba bejutva mi mindent cselekszenek:

(39) *te't'salo, donğaško, polat'iki, d'žus viłiki bižilo, kirdžalo*
'ugrálnak, lökdösődnek, az ágyon és a priccsen futkosnak, énekelnek'

A (39) mondatban szereplő igék közül kettő intranszitiv (ugrál, futkos), egy olyan transzitiv ige, amelynek nincsen morfológiailag jelölt intranszitiv párja (énekel), a negyedik pedig olyan, amelyiknek van (lök). A kérdés az, hogy a szellemek valóban 'lökdösik egymást' (= reciprok) vagy csupán 'lökdösődnek': egy meglök egyet, egy másik egy másikat (azaz nem feltétlen egymást, miként a magyarban is: a buszon lökdösődőt nem biztos, hogy viszont-lökdösik).

2.1.9 Passzív igeképző

Kövesi szerint – ahogy már korábban is megemlítette – a passzív igékhez igen erősen hozzátapadt a befejezettség jelentésárnyalata. De vannak olyan passzív igealakok is, írja Kövesi, amelyek nem befejezettséget, hanem folyamatosságot fejeznek ki.

Udmurt példái ebben az esetben is megkérdőjelezhetők.

(40) *mardan atajleš kitin vordiskemze um todiške* 'wir wissen nicht, wo Vater Mardan geboren war' (Wichmann 1901a:98)

(41) *kiskiskji* 'kitépődött' (VNpk. 16.)

?!
?

nem főnév, hanem igénév

A (40)-es példában a *vordiskem* 'születés' a 'szül' igéből van ugyan képezve, de a mai (és akkori) udmurtban Agense sosem lehet, azaz passzív státusza kérdéses, a *tod-* 'tud' ige ki-jelentő módú, jelen idejű többes szám első személyű igealakját találjuk, a (41)-ben pedig egy pontatlan adatot olvashatunk. Helyesen:

- (41a) *činijenid šinkačde mal'ta! učkisa činijad kiškiškiz-ke šinkač goneda ...*
'ujjaddal simítsd végig a szemöldököd! Ha kitépődött a szemöldököd egy szála...'

Mint a teljes idézetből látszik nincs szó arról, hogy valaki kitépne egy szemöldökszőrt, azaz a szőrszál kitépetne valaki által (passzív szerkezet), hanem a szőrszál magától kijön, kitépődik. A probléma mögött a passzíválás és a passzív szerkezet elméleti problémái rejlenek.

2.1.10 Szórványosan onomatopoetikus igék képzése

Az ilyen ige valamilyen emberi, állati vagy természeti jelenség hangját jelöli, írja Kövesi (350). Az udmurtban erre a funkcióra nincs adat.

2.2 Denominális igeképzés

A képző Kövesi szerint denominális verbum képzőként is funkcionál, a komiban *-ś* (*-t's*), *-aś*, az udmurtban *-ś* (*~ -šk*), *-ašk* alakban (A. Kövesi 1965: 351 és kk.) Ennek a képzőnek a funkciói:

- melyik nek?
H-2

A. Valaminek tevése, létrehozása, előidézése

- (42) *M čočaškozi* 'összeültek' VNpk. 86. ~ Sz. *čoč*, K. *čos* 'együtt, együtt levő'
Munkácsi 1893:293.

- (43) *J vöšaškom* 'wir flehen, wir opfern' (Wichman 1893: 130) ~ G. U. *veś*, Mu *vös*
'Opfer, Gebet' (Wichmann-Fokos 1954:127).

B. Valamivé válás, valamilyen állapotba kerülés

- (44) *dašaškini* 'készül vki' ~ *daś* 'fertig'
(45) *suaškini* 'bekormosodik' ~ *su* 'korom'

C. Valamivel tevése, foglalkozás

- (46) *kišnoaškini* 'házasodik' ~ *kišno* 'Frau, Weib'

D. Valamilyen állapotban levés

Nincs udmurt példa.

E. Valamivel ellátás, felszerelés, felruházás

Nincs udmurt példa.

Kövesi megállapítja, hogy az udmurtban ez a képző nem hordoz annyi jelentésárnyalatot, mint a zürjénben.

Kövesi (42)–(46) példáiról kivétel nélkül elmondhatók, hogy a szerző tévedett. Minden esetben egy *-a-* tövű idének *-šk-* képzős alakjáról van szó. Kövesi udmurt példái nem igazolják, hogy a képző denominális igeképző funkcióval rendelkezne az udmurt nyelvben.

ehhez képest a zürjénben
7g

2.3 Az *-šk-* képző eredete

A képző eredetének tárgyalása során a szerző belekeveredik az alapnyelvi affrikáták problémájába, a különböző funkciójú *-ś-* alakú morféma kérdésébe, s végül arra az eredményre jut, hogy ugyanazon alapnyelvi képzőelem különböző funkciójú alakváltozatainak tartsa azokat. Alapnyelvi elem szerinte az **-ś* lehetett, melynek szabályos megfelelését találjuk a komiban, az udmurt *-šk-* alakot szuffixum-halmozással vagy analogikus járulékhanggal keletkezett különnyelvi fejleménynek tartja. Az analogikus járulékhangok kérdésében Uotila 1933-ra utal. A kérdéses helyen nem kapunk semmivel sem többet a Kövesi által közölteknél.

Az udmurt *-šk-*-t nem tarthatjuk szerinte ősspermi alaknak, mert – mint állítja – csak gyakorító képzőként és a jelen idő jeleként találkozunk vele, de egyetlen más funkcióban sem.

2!

2.4 A. Kövesi összefoglalója

A képzőről szóló rész végén található összefoglaló táblázatból megtudhatjuk, hogy

a) a tárgyalt képző duratív-kontinuatív, iteratív-deminutív (már nem produktív) és momentán képzőként megvan az udmurt nyelvjárásokban, de egyik funkcióban sem ismert az irodalmi nyelvben;

b) reflexív-reciprok, valamint passzív képző funkcióban megtaláljuk az udmurt nyelvjárásokban, de az irodalmi nyelvben csak a reflexív-reciprok képzőt, ahol már ez sem produktív;

c) a nyelvjárásokban 'vmivé lesz', 'vmivel tesz' és 'vmit tesz' jelentésű igéket képez névszavakból, míg az irodalmi nyelvben csak 'vmivé lesz' és 'vmit tesz' jelentésben találkozunk vele, ekkor alakja *-jašk*, és nem produktív képző.

2.5 Az *-šk-* képző

Kövesi művének 314–315-ik oldalán tárgyalja a komi *-s-* ~ udmurt *-s-* denominális verbum képzőt, s ezt írja:

„Ha melléknévi alapszóhoz nem a *-sal*, hanem *-sk* képzőbeker járul, akkor 'valamilyenné válni' jelentésű igéket képez. Pl.: чеберскыны 'похорошеть' ~ чебер 'красивый', кезьытскыны 'похолодать' ~ кезьыт 'холодный'.,,

Kövesinek ez az állítása tévedés. A példaként felhozott esetekben ige + *-sk*- képző áll előttünk. Erről a kérdésről részletesen a képző alaki viselkedését tárgyaló fejezetben lesz szó.

A *céberski-* < *cébertišk-* esetében ez teljesen egyértelmű. A *kežitski-* már megingathat bennünket, mivel a forrásokból nem tudjuk kimutatni a **kežiti-* vagy **kežiteti-* '(le)hűt' ige finit vagy igenévi alakját. Hasonló hangszerkezetű igéket megvizsgálva azonban azt találjuk, hogy mindig megvan a megfelelő tranzitív (= az *-sk-* képzővel történő igeképzés alapjául szolgáló) ige:

- (47) *pejmitšk-* 'sötétedik' ~ *pejmiti-* 'sötétít' (< *pejmit* 'sötét')
- (48) *sajkitšk-* 'kiderül, kitisztul az idő' ~ *sajkiti-* 'Wald od. Weisse reinigen lassen' (< *sajkit* 'tisztá')
- (49) *tjrmitsk-* 'megelégszik vmivel' ~ *tjrmiti-* '(tele/meg)tölt' (< *tjrmit* 'elegendő').

Joggal tételezhetjük fel tehát, hogy a *kežitsk-* esetében is deverbális képzéssel van dolgunk és volt **kežiti-* ige az udmurtban. Ezt a feltevésünket alátámasztani látszik Boriszov szótárának egy adata. Itt a feltételezett ige *-on* képzős alakját találjuk:

- (50) *кезьыт'етон* 'простуда' кр. юж. (mai helyesírással: *кезьытэтон*)

2.6 Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy Kövesi munkája a tárgyalt udmurt igeképző kapcsán még korlátozottan sem használható. Példái rosszak, összefoglaló táblázatában produktivitásra tett megállapításai légből kapottak. A táblázatban hirtelen feltűnő improduktívnek titulált *-jask-* képző az elemzések során elő sem került. Pedig talán ez az egyetlen olyan igazán produktív képző, amelynek alkotóeleme a vizsgált *-sk-* képzőnk. A képző egyik allomorfját (*-sk-*) tévesen elemzi, jóllehet azt már Medveczky is helyesen sorolta be, s Uotila (1933) is részletesen szól róla.

3. Egyéb munkák

3.1. Pucek-Grigorics 1775

Az első udmurt nyelvtan 1775-ben hagyta el a nyomdát, hasonmás kiadása a mű kiadásának 200. évfordulóján jelent meg Izsevszkben. Ebben a nyelvtanban a 18. században megszokott rendben adja elő a szerző az udmurt nyelv nyelvtani jelenségeit. Az ige tárgyalása

a 47–108. oldalakon történik. Ez gyakorlatilag ragozási táblázatokból és egy viszonylag terjedelmes – igéket kijelző mód jelen idő egyes szám első személyű alakjában tartalmazó – listából áll.

A szerző az *-šk-* képzőről egy ízben szól, megjegyzést fűzve a paradigmához (Pucek-Grigories 1775:53). A szerző szerint az első igecsoportba azok az igék tartoznak, amelyek *асько* végződésűek (ez az egyes szám első személy végződése, a példák helyesírása az eredetit követi). A megjegyzés szerint a visszaható igékben¹¹ az utolsó szótag előtt egy *кысь* elem található, például: *вераськысько* (azaz a szegmentálása téves: *верась-кысь-ко* a *вераськы-ськ-о* helyett). Megjegyzi, hogy ahogy az idézett ige, úgy sok más egyéb ilyen alakú ige jelentése sem visszaható értelemű valójában. Ha az ilyen igék alap igéit visszahatóként kívánják használni, akkor az udmurtok a következő módon mondják: *монь асьме ацимь верасько я самъ себя сказываю*, vagy *моне верало*.

A grammatika szerzője tehát jól figyelte meg, hogy az ún. reflexív képzővel nem reflexív igéket is képeznek, s hogy a reflexivitás kifejezésének az udmurtban megvan a visszaható névmás használatával kifejezett reflexív tartalom is.

3.2. Mogilin 1780 (1998)

Mogilin kéziratos udmurt grammatikája a fedlap tanúsága szerint 1780. (1786?) október 21-én kapta ismert formáját. A kézirat hasonmását és olvasatát 1998-ban adták ki Izsevszkben. A kézirat 108 oldalas, az igével kapcsolatos kérdéseket a 68–97. kéziratoldalakon tárgyalja. Mondanivalóját 8 szöveges szakaszban, és számtalan táblázat formájában adja elő. (Ebben a dolgozatban a hivatkozásokban a 68/164 alakú szám jelentése: a kézirat 68., a hasonmás kötet 164. oldala, az eredeti műből vett példákat az ottani írásmóddal közlöm, esetleg zárójelben mai cirill írásmódját is).

A § 2-ben helyesen állapítja meg, hogy a Sg1 mindig *ско* végződést kap és a szóvégre esik a hangsúly, továbbá, hogy két igefajta van, aszerint, hogy a múlt Sg1 *ай ~ йй* vagy *и ~ ы* végződésű (helyesen: csak *-и*). A § 3-ban hozzáteszi, hogy ezek az igék két csoportra oszlanak: „1. личные или безличные; 2. определенные или не определенные: 1. *шудыско ~ кулье*; 2. *со мед гоистоз ~ гоистыны*”

Jelen dolgozat tárgyát közvetlenül érinti a § 4., amelyben megállapítja, hogy az udmurt igék csak cselekvők (действительное знаменование) lehetnek, nem ismerik a passzívet (страдательного не имѣють), a passzívet is cselekvő igével fejezik ki: azaz az orosz

¹¹ A szerző ugyan passzív igékről beszél (страдательный), de a példája alapján egyértelműen a reflexivitásról van szó.

(51) *я от них обруган* szerkezetet a *союс мене ораскизы* (mai helyesírással: *соос монэ ораськизы*) 'они меня обругали' szerkezettel.

Mogilin észreveszi, hogy számos olyan ige van, amelyik bár *ско*-ra végződik, azaz szerinte cselekvő igealak, mégis passzív jelentése van:

(52) *кышкатыско ~ кышкаты* (*кышкатйсько ~ кышкатй*) 'пужаю кого' cselekvő, a

(53) *кышкаско ~ кышкай* (*кышкасько ~ кышкай*) 'пужаюсь' passzív, ahogy a

(54) *быттыско ~ быдмиско* (*быдтйсько ~ быдмисько*) 'окончиваю или раззоряю ~ истощеваюсь, раззоряюсь'

is, de ilyen ige kevés van a szerző szerint (Mogilin 1998:69/165).

Ezek a megfigyelései igen pontosak: azt észlelte, hogy többféle morfológiai megoldással lehet az általa cselekvőnek és passzívnak nevezett igeárokat "előállítani" (semmit sem szerencsésebb modern angol terminológiával: *caustive/inchoative alternation*): 1. passzív igéből *-t-* képzővel cselekvő ige; 2. cselekvő igéből *-šk-* képzővel passzív jelentésű ige; 3. fiktív töből kétféle képzővel cselekvő, illetve passzív igejelentés születhet: fiktív *tő* + *-m-* = passzív jelentés, fiktív *tő* + *-t-* = cselekvő jelentés (itt most eltekintek attól, hogy a 'passzív' valójában mit is jelenthet).

A § 7-ben igen helyesen állapítja meg, hogy a *-ты, -лы, -ры, -зи (-зы)* végű igékben az *ы ~ и* magánhangzó sokszor kiesik, például (Mogilin 1998:70–71/165):

(55) *лестыско > лестско или лецко* (*лэсьтйсько > лэстско*)
ветлыско > вецко (*ветлйсько > вецко*)
утиско 'смотрю' > уцко (*утйсько > уцко*)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Mogilin megfigyelései igen jók voltak, s ha az udmurt nyelv kutatói előtt ismertek lettek volna (azaz nem maradtak volna kéziratban ilyen sokáig), tárgyunk vizsgálatát is előre tudták volna mozdítani.

3.3. Aminoff nyelvtana (1896)

Aminoff nyelvtanában nem tér ki sem az igenemek, sem az aspektus, sem az akció-minőség kérdésére. Az *-šk-* képzővel kapcsolatosan két helyen találunk megjegyzést. A nyelvtan 31. pontjában a következőket olvashatjuk:

„Kun verbipäätteestä -ško i on kadonnut, pidättävät muutamat Vjatkan murteet siten syntyvät konsonanttiyhdistykset *tšk*, *dšk*, jota vastoin Kazanin Murre supistaa ne *šk*:ksi, es. Vj. *kutiško*, *kutško*, Kaz. *kuško* pitelen, Vj. *ad'z'iško*, *ad'žško*, Kaz. *aško* näen. Samasta syystä muuttuu *é* sanassa *d'žec š*:ksi kun konsonantti seuraa, es. *d'žes lu!* voi hyvin! (Aminoff 1896:18)”

A későbbiekben egy rövid megjegyzést tesz az igeképzést és -ragozást tárgyaló részben:

„II. Verbit, niiden synty ja taivutus

A. Verbien johto päätteitä

.

.

86. 10) -ško: *oktiško* järjestelen huoneessa (*oktono* kerätä), *veraškon* puhua (*verano sanoa*)” (Aminoff 1896:40)

Megállapíthatjuk, hogy Aminoff jóval kevesebbet mond Mogilinnál (azaz valóban javára vált volna a mű ismerete), mindössze a fent idézett hangtani észrevételének van némi jelentősége.

3.4. Fokos 1913–14

Fokos e tanulmányában a komi -š- képző szerepét tárgyalja. Mivel e képzőt kapcsolatba hozták az udmurt -šk- képzővel, ismertetem, milyen funkciókat tulajdonít Fokos a komiban az š- képzőnek.

Fokos példákat sorol fel a reflexív, a mediális, a passzív, a reciprok, az intranszitiv – folyamatos (kontinuatív) és abszolút (Absolut, ohne direktes Akkusativobjekt) – képzésre, továbbá a képző momentán és inchoatív igéket képző szerepére. Megállapítja, hogy vannak olyan képzett igék, amelyeknek nincsen alapigéje (reflexíva tantum). Az udmurt képzőről azt mondja, hogy

„Für die Annehmen eines frekv. -šk- spräche in Wotj. nur der Umstand, dass diese Zeitwörter auch ganz gewöhnlich *transitiv* mit Akkusativobjekten gebräuchlich sind. Es könnte dies auch eine natürliche Entwicklung sein, deren spuren wir oben auch in andere Sprachen nachweisen konnten; dies könnte aber nur eine eingehendere Untersuchung entscheiden, die auch dem hier vertretenen Standpunkt Rechnung trägt.”

(Fokos 1913–14:129)

3.5. Jemeljanov 1927

Jemeljanov nyelvtanában az igét a 64–84. oldalakon tárgyalja. Megkülönbözteti a tranzitív ~ intranszitiv csoportot, és megállapítja, hogy egyik csoportnak sincs önálló morfológiai jelölője, s ez bizonyos esetekben nehézséget okoz a passzív és a cselekvő igenem (залог)

megkülönböztetések. Példaként az *-on* képzővel képzett melléknévi igeneveket hozza: a szószerkezetek alapján tudjuk csak kikövetkeztetni, hogy az adott igenév aktív vagy passzív.

Az ige négy aspektusát (вид) említi: многократный, однократный, понудительный, рефлексивно-пассивный, amelyek mind rendelkeznek morfológiai megkülönböztetésükre alkalmas szuffixummal. A továbbiakban csak a jelen dolgozat tárgyát érintő megállapításaira térek ki.

3.5.1 А многократный вид szuffixumai között, az *-l-* mellett, szerepel az *-šk-*. E képző használatával kapcsolatosan megjegyzi, hogy már szinte elvesztette a gyakorító jelentését, és főképpen a reflexív-passzív funkciója él. A képzővel kapcsolatosan kitér annak allomorfjaira, megemlítve hogy ha az *-šk-* képző olyan igére kerül, amelynek tövében *-t-* vagy *-d-* van akkor a következő változások történnek: a) *-t'šk-* b) *-tsk-*. Megemlíti, hogy bizonyos más allomorfok is megjelenhetnek, példái: *ut'iskini* > *učkini* ~ *uškini*; *vatiškini* > *vatskini*; *šuiško* > *šuko* (Jemeljanov 1927:65–66)

Ezek után bemutatja az ún. összetett képzőket (сложные суффиксы). Eljárása hasonló Medveczkyéhez. Valójában csak az általa talált lehetséges képzőkombinációkat mutatja be, azaz azt, hogy milyen képzőt milyen más képző követhet. A Kövesinél már kifogásoltam, hogy képzőnek tart egy *-r-* elemet. Az *-šk-* Jemeljanov szerint többek közt ezzel az általa is képzőnek tartott elemmel is bokrot alkot (Jemeljanov 1927:70, ezt teszi a deverbális képzők felsorolásakor is, ld. 3.5.3-ban):

- "8. *-rjašk-* = *r + j + a(l) + šk*; последний элемент суффикса сообщает суффиксу рефлексивное значение: *šukkirjašk-* VNpk. 7. (st. *šukk-* бить)
- 9. *-tirjašk-*: последний элемент суффикса сообщает суффиксу рефлексивное значение: *loptirjašk-* порхать (ср. *lobal-* летать)
- 10. *-kjašk-*: последний элемент суффикса сообщает суффиксу рефлексивное значение: *kurekjašk-* горевать (ср. *kur-ad'd'z-*)"

Valójában mind a három esetben a *-jašk-* képzőbokkal állunk szemben, az *-r-*, illetve a *-k-* a szótő része, Jemeljanov szegmentálása téves, nyilvánvalóan ezt veszi át A. Kövesi 1965.

А многократный вид jelentéscsoportjainak ismertetésekor nem szerepelnek az *-šk-* val képzett igék jelentései. A *-l-* képző jelentéseinek a cselekvés imétlésének, a cselekvés tartós voltának, illetve a cselekvés osztottságának kifejezését tartja. A gyakorítás másodlagos jelentéseként tárgyalja az *-šk-* képzőt. Jemeljanov szerint a képző jelentése ekkor a lassú, nem teljes energiával végrehajtott cselekvés kifejezése (például amikor szögeléskor lassanként bemegy a szög a falba):

(56) *potiške-potiške* – *potiz ni* 'идет, идет – вышел'

További példái:

- (57) *kule* ~ *kuliške*
умирает ~ лежит при смерти
(58) *пыдъя* ~ *пыдъяське*
ходит ~ начинает ходить
(59) *катъя* ~ *катъяське*
оздоравливает ~ начинает оздоравливать (Jemeljanov 1927:91)

Az (59) esetében minden más adat arról tudósít, hogy az alapige tranzitív, 'gyógyít' jelentésben.

3.5.2 Az ún. reflexív-passzív (рефлексивно-пассивные) igéket a 74–76. oldalakon tárgyalja. Azokat az igéket sorolja ide, amelyek alanyának cselekvése egyúttal a cselekvés alanyára, azaz önmagára irányul vissza (действующий субъект является в то же время и объектом для самого себя), példái:

- (60) *tšukna liš-vuen pilaškozi, bad' kuaren tšutškozi*
'утренней росой умываются, ивовым листочком утираются'
(61) *kuar ulɛ ɯatskem*
'под листик спрятался'
(62) *busi šorin gondir pogil'l'aškoz – usi.*
'по полю медведь валяется – борона'
(63) *kot'kinlen-ke-no t'š'iñjez as paɯaz kuasaške*
'у каждого палец в свою сторону гнется'

Igen jó megállapítása, hogy sok esetben a reflexív-passzív ige alanya egyáltalán nem cselekszik, sőt, mintha csak eltúrné a cselekvést (субъект только пассивно относится к тому, что с ним делается). A szerepe csupán formális, a cselekvést valaki egészen más hajtja végre, akiről esetleg szó sem ~~említődik~~. Szerinte ezekben az esetekben a képző a passzív igenem képzője.

Heik

- (64) *anaitem no ataitem kil'em niɯ-pi pid-nir jiuis pid-nir jiuin tšiziškisa vetloz*
'без отца и матери оставшееся дитя ходит, будчи пинаемо от одних ног к другим'
(65) *tšatša tiɯin sutskem*
'лес огнем сожжен'

Jemeljanov szerint sok esetben olyankor is reflexív igéket találunk, amikor a cselekvés nem közvetlenül, hanem közvetetten hat a cselekvőre (действие переходит на субъект не прямо, но косвенно), illetve amikor a szóban forgó cselekvés vagy állapot az illető javára vagy kárára van:

- (66) *d'žut's'i odig murt dori keɯni kuriškem*
'лиса попросилась к одному человеку ночевать'

Azok az igék is a reflexívek csoportjába tartoznak, amelyek a cselekvő foglalatosságát nevezik meg (рефлексивный глагол использован языком для выражения понятия заниматься чем-нибудь).

- (67) *at's'iz muskojn koraške, šel'epez tatsj pad'z'aške – druškem.*
 'в Москве занимается рубкой, а щепки сюда летят – работа в кузнице'
 (68) *e, gîdîke, gîdîke, nîlî! derame kuîñî vurîškîñî ud lîktî nî*
 'голубушка, голубушка, доченька! холст мне ткать и шить не придешь уже';
 (69) *kutsaškîñî telîškîñî ognîñ mînono ug nî tabîreze*
 'молотить и веять (букв. молотиться и веяться) одному ведь теперь уже придется итти'
 (70) *nul' šika-vînjos odigaže îbîlîško – sîkal kîskem*
 4 брата в 1 место стреляют – доение коровы.

A reflexív ige gyakran fejez ki kölcsönösséget is:

- (71) *pinal murt pinal murtîñ veraškoz*
 'молодой человек с молодым человеком разговаривает'
 (72) *pokt's'imî tîrîš vaŋt'se uŋîškom, t's'ik l'ukîškontem luišauke!*
 'с малолетства вместе живем, никогда бы да и не разлучаться'
 (73) *teškîl'l'aškîsa šudom*
 'поиграем, давая друг другу щелки'

E rész zárásaként megjegyzi, hogy a reflexív igék esetében nagyon sok esetben az eredeti jelentés már elveszett: *ut'-* > *ut'sk-* 'смотреть', *kîl-* > *kîlsk-* 'слушаться', *vešal-* > *ve-sašk-* 'молотиться'.

3.5.3 Befejezésésképpen a deverbális igeképzésről beszél. Felsorolja a képzőket, majd két képzőt említ, mint "archaikus" elemet (Jemeljanov 1927:77):

- „1. *-r-*: *ju-r-šk-* браниться, проклинать (см. чер. *ju-* заговор; зыр. *јорны* проклинать).
 2. *-rt-*: *met's' крутой: met'sîrsk. (*met's'îrtsk-)* встать дыбом (о волосах)”

Mint látható, újra felbukkan ~~fel~~ nem létező *-r-* képző. Ebből következően az összetett *rt-* képző sem létezik természetesen. A képzés menete: *mečîr* > *mečîrt-* > *mečîrtîšk*, s ennek szabályos változata *mečîrsk-*. Ha

Ezután az összetett képzőket sorolja fel. Eljárása azonos a demoninális igeképzőknél követett módszerrel, azaz tulajdonképpen csak a lehetséges képzőkombinációkat mutatja be az egyetlen alább bemutatott képzőbokor kivételével. Az egyetlen, valóban képzőbokor:

"-jašk = *j* + *a(l)* + *šk*; конечный элемент суффикса сообщает ему значение рефлексивного: *tušton* враг – *tuštonjašk-* враждовать, *urom* друг – *uromjašk-* дружитья."

Ez az a képző, amelyet Kövesi munkájában nem tárgyal, de összefoglaló táblázatában felbukkan. Jemeljanov szegmentálása talán történetileg helytálló, de ma komplex formájában aktív ez a képző.

A denominális igék három jelentéscsoportját ismerteti. A csoportok bemutatása során kerül elő az *-sk-*, mint denominális igeképző. Jemeljanov az igék harmadik csoportjában feltesz egy képzési módot, amikor a névszó insztrumentális esetben álló alakja kap képzőt:

(74) *vamen* 'через' > *vamensk-* 'перечить, упрямиться'

Természetesen erről szó sincs. A megoldás ebben az esetben is: *vamen* 'keresztben' (határozószó, melléknév) > *vament-* 'keresztbe tesz' > *vamnetišk-* ~ *vamensk-* 'keresztbe áll' > 'makacskodik'. Érdekes módon Jemeljanov ezt tudhatná, mert a másik példája:

(75) *pal* 'сторона' > *palen* > *palent-* 'отстранить'

És ennek az igének is megvan a továbbképzett alakja:

(76) *palent-* > *palentišk-* ~ *palensk-* 'félrehúzódik, kitér'

Nem tartozik a tárgyhoz, hogy a *palen*, *vamen* alakok valóban insztrumentálisok-e, de mégis meg kell jegyeznünk, hogy természetesen nem azok. Annak levezetése, hogy valójában milyen alakokkal is van dolgunk, eltérítene témánktól.

3.5.4 Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Jemeljanov nem tesz hozzá sokat a korábbi kutatásokhoz. Érdeme, hogy orosz nyelven ad közzé egy tudományosnak nevezhető udmurt grammatikát, de megismétli elődei módszertani hibáit és továbbörökíti azokat, mondhatni napjainkig.

3.6. GSUJa 1962

Ez a régi, de máig használatos leíró nyelvtan a morfológiai részben, de nem az igeképzés keretében, hanem az igenemek (itt *залог*) tárgyalása során tárgyalja képzőnket.

A képző a visszaható (возвратный) és a passzív (страдательный) igenem képzőjeként tűnik fel. Lábjegyzetben megjegyzést találunk, amely szerint más szófajokból is képes igét képezni a képző (és allomorfjai).

3.6.1 Visszaható igenem

A visszaható igenemet az alábbi csoportokra bontja:

- a) ténylegesen visszaható igék (глаголы собственно-возвратного значения),
- b) kölcsönös igék (глаголы взаимно-возвратного значения),
- c) egyéb jelentések:

- i) állapotot és állapotváltozást jelentő igék (глаголы могут выражать изменения в состоянии субъекта),
- ii) igék, amelyek egyáltalán nem visszahatók, hanem olyan cselekvést fejeznek ki, amelyek mintha magában az alanyban játszódna le (могут обозначать действия, которые ни на что и ни не кого не переходят и как бы замыкаются в самом субъекте действия),
- iii) igék, amelyek az alanyra jellemző cselekvést írnak le (могут обозначать действия, характеризующие субъекта действия),
- iv) igék, amelyek általában a cselekvést írják le (могут обозначать обычные занятия).

3.6.2 Passzív igenem

A visszaható formájú igék – a szerző véleménye szerint – bizonyos szintaktikai körülmények között (в определенных синтаксических условиях) passzív igenem kifejezésére is alkalmasak. Ekkor minden esetben harmadik személyű alakjukban jelennek meg. Az ilyen szerkezetekben élettelen alanyok gyakrabban jelennek meg, mint élők.

3.6.3 Tettetett cselekvés igeneme

A kötet szerint a *-mjašk-* képzővel alkotható a tettetett cselekvés igeneme. A kérdésre a dolgozatban nem térek ki, de annyit mindeképp meg kell jegyezni, hogy teljesen hibás szegmentáláson alapul a formáns igeképzővé minősítése.

3.6.4 Összefoglalás

Ebből a rövid, de teljes áttekintésből is látható, hogy ez a grammatika – jóllehet alapjául szolgált más kutatásoknak is – tulajdonképpen semmit sem mond tárgyunkról. A visszaható igenem felosztása pedig nélkülöz mindenféle valódi rendszert.

3.7. GSUJa 1970

Az udmurt leíró grammatika mondattani kötete két ponton tárgyal olyan kérdéseket, amelyek érintik tárgyunkat: Сказуемое – глагол на *-ськиз* (109–111) és Сказуемое – глаголы на *-ське* (111) cím alatt.

Az első említett részben igeragozást érintő kérdésről van szó. A címben jelzett szerkezet a szerzők szerint azt fejezi ki, hogy az alanynak magának kellett végrehajtania a cselekvést. Ebben a részben tárgyalja a II., azaz nemláthatósági múlt SgPl1 személyű alakokat is. Felfogásuk szerint a *-škem-* végződésű alakok olyan cselekvést fejeznek ki, amelyeket az alany szándékától függetlenül cselekedett vagy vitt véghez a múltban.

(77) *ми, куэсен сюресэз ыштыса, Шексна шур доры вуиськеммы*
'мы, потеряв прямую дорогу, пришли к реке Шексна'

A második említett részben arról értekeznek, hogy a *-ške-* végződésű igealakok olyan cselekvést fejeznek ki, amelyek spontán módon zajlanak le.

(78) *тулыс уэсмь но быдэсмиське, асьмеос но жадьыны кутскимь*
'и весаняя работа завершается, с сами (мы) начали уставать'

Talán mert a szintaxisról szólnak, ezek a részek a morfológiai kötetnél értékesebb adalékokat szolgáltatnak tárgyalt képzőnk problémájának feldolgozásához.

3.8. Pozgyejeva 1975

3.8.1. Pozgyejeva terjedelmes tanulmányt szentelt az általunk is tárgyalt képzőnek. Áttekinti a képző kutatásának történetét (az 1775-ös grammatikát, Wiedemannt, Szinnyeit és Jemeljanovot említi, ismerteti a GSUJa véleményét, de az irodalomjegyzékben nem adja meg ezek adatait), majd Szerebrennyikov 1963 alapján csoportosítja az permi igeképzőket, amelyek lehetnek:

1. вид jelentésűek,
2. залог jelentésűek,
3. közönséges igeképzők (глаголообразовательные).

перми

A funkciók között éles a határ, pl. az udm *-šk-* ~ komi *-ś-* ma залог (visszaható) eredetileg многokr. és tartósság kifejezője volt – írja, hivatkozva Szerebrennyikov 1963:315-re

Szintén Szerebrennyikov nyomán megemlíti, hogy egyes igék *-šk-*-val mediális jelentésűek lehetnek: pl. *вурішкінь*, ez a mediális jelentés volt az első fázis a залог jelentés felé (Szerebrennyikov 1963:336). Sok nyelvben a passzív a reflexív képzőből fejlődött ki, részben így történt az oroszban is. A permi nyelvekben a passzív képző megegyezik a reflexívvel (hivatkozás Szerebrennyikov 1974:209)

Ezek után jelentéscsoportokra bontja az *-šk-*-val képzett udmurt igéket.

Osztályozása szerint a következő jelentéscsoportok állapíthatók meg:

1. visszaható jelentés (собственно-возвратные значения), például:

(79) *дисяськыны* '1. одеваться 2. одеваться вообще'

Megállapítja, hogy a jelentés olykor függ az eredeti tárgyas ige képzőjétől, például:

(80) *шобыр-ты-ськ-* 'укрыться одеялом или другой вещью' ~ *шобыр-ья-ськ-*
'укрываться, закрываться чем-л', az utóbbiban a *-j-* egy gyakorító képző.

2. kölcsönös jelentés (взаимо-возвратного значения), például:

(81) *вераськыны* '1. разговаривать, беседовать, советовать 2. договориться'
тодматіськыны '1. познакомиться 2. знакомиться'
чупаськыны '1. поцеловаться 2. целоваться'

3. az emberek szokásos cselekvése (обычные занятия людей), például:

- (82) *лыдӱиськыны* 'заниматься чтением'
керттӱиськыны 'вязать'
вуриськыны 'заниматься шитьем'

4. aktív-személytelen jelentés (активно-безобъектные значение), például:

- (83) *куртчылӱиськыны* 'кусаться'
лекаськыны 'бодаться, жалить'
бышкиськыны 'колоться, причинять уколы'

5. aktív cselekvés, ami közvetlenül kapcsolódik a cselekvőhöz (активное действие, замыкающееся в самом субъекте), például:

- (84) *дасяськыны* 'готовиться'
басяськыны 'покупать'
эскериськыны 'осматриваться'

Ezek után kitér röviden arra, hogy az *-šk-*-nak szerepe van a jelen idő jeleként és a második (nemláthatósági) múlt személyjelezésében (szerinte: képzésében)

Megállapítja, hogy a nyelvjárásokban hangtani eltéréseket lehet találni: az északi és a középső nyelvjáráscsoportban : *-t-* és *-l-* után *-sk-* lett, *-rt-*, *-lt-*, *-ld-*, *-nt-* után *-sk-*, de a *t*, *d* kieshet: *bugirsk-*. A déli és a periférikus nyelvjáráscsoportban *-išk-* és *-sk-* alak található.

A hangtani eltérés az irodalmi nyelvben jelentésmegoszlást eredményezhet: *кутӱиськыны* 'взяться' *кутскыны* 'начинать', *ӱошатӱиськыны* ~ *ӱошатскыны* 'сравняться ~ соревноваться; сравниваться'; *шӱдӱиськыны* ~ *шӱдскыны* 'почувствовать что-л. ~ предчувствовать, догадываться', *чӱлтӱиськыны* ~ *чӱлскыны* 'мочить (лён, конолю) ~ полагаться на кого-л'

Kijelenti, hogy a visszaható igék potenciálisan képesek a jelentésfejlődésre, azaz arra, hogy átvitt értelmet kapjanak, sőt a visszaható ige elvesztheti az alapigében hordozott jelentést. Itt közölt példái az orosz nyelvi fordításon alapulnak. Az esetek nagy részében a két nyelv lexikona közötti eltérés okozza az ún. jelentésfejlődést, például:

- (85) *вераськыны* '1. разговаривать, беседовать, советовать 2. договориться'
> выступать.

Magyar fordítása az adott mondatban 'felszólal, beszél (pl. konferencián)', azaz a magyar nyelvű kutató nem feltétlen állapítana meg jelentésfejlődést, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy a szerző teszi.

Megállapítja, hogy a visszaható ige kaphat műveltető (*-it-*) és gyakorító képzőt (*-l-*):

(86) *дӱсяськыны* ‘попросить, заставить через кого-л. одеться’ (vö. Tronyina ezzel ellentétes véleményéről mondottakat lentebb).

Az *-šk-*val képzett igéknek teljes paradigmája van, igenevek képezhetők belőle.

A képzőnek két funkciója van tehát:

1. grammatikai: intranszitiv igéket képez (непереходные формы от переходных)
2. lexikai: új jelentésű igéket képez (новое значенье)

A következő részben felhívja a figyelmet arra, hogy a kutatás nem foglalkozott megfelelő mértékben az *-šk-* képzőnek *-ja-* képzővel alkotott képzőbokrával, amely képzőbokr névszóból (főnévből, melléknévből, névmásból, melléknévi igenévből) és határozószavakból aktívan képez igéket:

(87) *куаръяськыны* ‘покрываться листьями’
ӓчъяськыны ‘1. показывать себя как хороший человек 2. здороваться’
монъяськыны ‘зазнаваться, важничать’
ваменьяськыны ‘упрямиться, перечить’
тодӱсяськыны ‘распоряжаться, вежать’

Az így képzett igék között találunk olyanokat, amelyek az alany lelki- vagy fizikai állapotát fejezik ki, amelyek jelentése ‘átalakul azzá, amit az alapszó jelent’, amelyek kölcsönös-társas igék (a cselekvés két vagy több személy közreműködésével zajlik).

A *-jašk-* képző járul a befejezett melléknévi igenévhez, kifejezendő a tettett cselekvést (erről bővebben Alatyrev 1959:73–139).

A képző intranszitiv igékből is képezhet új igét. Egyik példája:

(88) *малпаны* > *малпаськыны* ‘думать > задуматься’

Mint látszik, a szerző az orosz ige tranzitivitását vette alapul, ui. a *malpanj* ige –Pozgyejeva állításával szemben – az udmurtban tranzitiv. Az itt felsorolt többi példájának zöméről minden külön vizsgálódás nélkül tudható, hogy *-ja-* képzős igéből van továbbképezve. Ez azért is érdekes, mert a szerző néhány oldallal előbb kijelenti, hogy a *-jašk-* képzős igék az olyan ige párok analógiájára jöttek létre, amelyek egyik (tranzitiv) tagja *-ja-* képzős, másik (intranszitiv) tagja az előbbiből van képezve *-šk-* képzővel.

Az írás végén felhívja a figyelmet az igen produktív *-šk-* képzőre, amelyet korábban szerinte nem tartottak önálló igeképzőnek. A képző főnévből, melléknévekből, határozószavakból, hangulatfesző és hangutánzó szavakból képez igét (azaz denominális verbum képző). Az *-šk-* képző az általa felsorolt esetekben is az *-šk-* allomorfa.

Az *-šk-* képző képez személytelen igéket is, ezeknek nincs főnévi igenévi alakjuk, sem teljes paradigmájuk, csak jelen és I. múlt idő egyes és többes szám harmadik személyű alakjuk van:

(89) *гужем жеч ужаськиз* 'летом хорошо проработалось'

Összefoglaló megállapításai:

1) *-šk-* intranszitiv reflexív igéket képez tranzitiv igékből

2) eredetileg a képző gyakori, illetve tartós cselekvés kifejezésére szolgált, ez a jelentés megőrződött az udmurtban, például:

(90) *вурьны 'шить' > вуриськыны 'шить постоянно, длительно (без указания на объект)* (fentebb (82) példái között ez az ige a 'заниматься чем' jelentést kapta)

3) A tartós cselekvésre alkalmas volta alapján lett az udmurt külön életében ez a morféma a jelen idő jele.

4) A mediális jelentésárnyalatból (производить действие для себя) fejlődött a reflexív jelentése.

5) A reflexív jelentésre alapulva jött létre a passzív jelentésárnyalat.

6) A képző az *-a-*, illetve a *-ja-* képzőkkel bokrot alkotva nem igei alapszóból igét képez.

7) Számos reflexív jelentést képezve a képzőnek kialakult a szóképző szerepe (szemben az igenem képző szereppel).

3.8.2. Pozgyejeva dolgozatának mindenképpen erénye, hogy részletes vizsgálat tárgyává tett egy udmurt képzőt. Megállapításainak egy része – különösen a képző *-sk-* allomorfjával kapcsolatos része – azonban nem helytálló. Elemzéséből annyi kiolvasható, hogy a képzővel sok esetben homonim igék jönnek létre, azonban ennek a problémának nem tulajdonít jelentőséget. A képző funkcióinak fejlődését csak feltételezi, nincs bizonyító anyaga. A passzív jelentés reflexívből való levezetése – miközben reflexívet a mediálisból eredezteti – bizonyosan az orosz nyelv grammatikájának analógiájára történt.

3.9. Kotkova 1992, 1993a, 1993b

Kotkova ezekben az írásaiban röviden és minden újdonság nélkül áttekinti az udmurt igenemeket. Az elsőben megállapítja, hogy az udmurtban cselekvő, passzív, műveltető és reflexív igenemek vannak. A passzívet egyértelműen orosz hatásnak tulajdonítja (1993a:22). Megállapítja, hogy a reflexív képzőt követheti műveltető képző.

Két másik írásában a reflexív igéket csoportosítja. Csoportosítása szerint az udmurtban vannak a) reflexív, b) kölcsönös, c) általános visszaható, d) tárgy nélküli, e) foglalkozás végzését jelentő és f) passzív-reflexív igék. A tárgy nélküli igék (глаголы безобъектного значения) két alcsoportjáról, az 1) aktív jelentéstartalmú és a 2) passzív jelentéstartalmú

igékről beszél. Kotkova nem imeri (a felsorolt irodalom tanúsága szerint) Pozgjejeva korábban itt bemutatott írását (1993b).

Összefoglalva elmondható, hogy Kotkova munkái semmit sem tesznek hozzá a korábbi ismeretekhez.

akár
mivel
emlékei?

3.10. Tronyina 1999

A szerző egyetemi oktató munkája során ütközött a problémába, hogy hogyan lehet korrektul angolra fordítani udmurt, illetve udmurtra angol szövegeket. A problémák az aspektus, az akcióminőség és a kauzativitás fordítása kapcsán merültek fel. Jóllehet írása arra keresi a választ, hogy van-e műveltető igenem az udmurtban, dolgozatának vannak számunkra is tanulmányai.

L i

A szerző számbaveszi az udmurt nyelv lehetséges eszközeit, és megállapítja, hogy az udmurt igék nem rendelkeznek morfológiai megkülönböztető eszközzel a tartós cselekvés kifejezésére, rendelkeznek viszont az iterativitás visszakérésére egy speciális szuffixummal: *-л-, -лия-* (Tronyina 1999:301–302).

A szerző a fordítás szempontjából problémásnak látja, hogy míg az angol két igenemet különböztet csak meg (aktív és a passzív), addig az udmurt négyet: aktív, passzív, visszaható és műveltető.

Megállapítja, hogy nem minden reflexív képzős ige reflexív jelentésű. Szerinte találhatók:

- a) passzív jelentésű igék: *kjliškini* 'to be heard', *kjistiškini* 'to be spread', *zoltiškini* 'to get stretched', *suraškini* 'to get mixed, to become muddled', *analtiškini* 'to be neglected',
- b) egyes igék állapotváltozást írnak le: *zarriiaškini* 'to become golden', *vogirjaškini* 'ripple, sway', *šundijaškini* 'to become sunny', *vil'diškini* 'to make (become) new', *vižmaškini* 'to become clever', *suaškini* 'to become sooty',
- c) egyes igék emóciókat fejeznek ki: *voždaškini*, *šinmaškini*, *vožjaškini*,
- d) vannak kölcsönös jelentésűek is: *čupaškini* 'to kiss each other', *urjaškini* 'to put up with each other',
- e) vannak igék, amelyek olyan cselekvést fejeznek ki, amely jellemző valamely tárgyra vagy személyre: *telaškini*, *kokčaškini*, *luškaškini*, *l'ekaškini*,
- f) vannak olyanok, amelyekben a cselekvés tárgyra irányul: *val'iškini* = *val'es val'ini*, *pogil'skini* = *kočo pogil'tini*, *kosjaškini* = *kine ke kosini*, *leštiškini* = *make leštini* (ezeket mint tárgyas igéket fordította angolra: 'to make the bed' stb.).

Majd megállapítja, hogy az udmurtban a kauzativ ige képzője *-ti-*, de olykor helyettesíthető a *kosini* igével, ilyenkor analitikus szerkezettel fejezi ki az udmurt a tétetést.

Leszögezi, hogy egy szóalakon nem szerepelhet két igenem képzője, azaz a visszaható képző

és a műveltető képző. Ezért tehetjük fel szerint a kérdést, hogy valóban van-e műveltető igenem az udmurtban. A kérdést felteszi, de nem válaszolja meg.

Nekem nem feladatom most erre a kérdésre a választ adni. Az mindenesetre bizonyos, hogy az ún. visszaható képzőt követheti az ún. műveltető képző: *vel̄di-š̄ki-t̄i-ni*, *vorsa-š̄ki-t̄i-ni*. Számunkra az az érdekes, hogy az eddigi jelentéscsoportok mellé Tronyina felvesz két olyan csoportot, amelyekkel eddig nem találkoztunk: az emóciókat kifejező igéknek és azon igéknek csoportját, amelyekben a kifejezett cselekvés valamely tárgyra irányul.

3.11. Bartens 2000

Raija Bartens a permi nyelvek rendszerét és történetét bemutató munkájában külön fejezet az igeképzés. Ezen belül hosszasan foglalkozik az udmurt *-š̄k-* és a komi *-š̄-* képző kérdéseivel is. Megállapítja, hogy a reflexív képzővel jön létre a passzív mondat igéje is. Az ilyen mondatban nincs agens. Ha találunk is ilyen mondatot, az egy orosz mondat szolgálai fordítása. A reflexív gyakran automatív (Koivisto 1991 és Kulonen 1990 terminológiája) funkcióban is található (*vošt̄ini* 'vaihtaa' > *vošt̄iš̄kini* 'muuttua, vaihtua').

Az ezzel a képzővel képzett igék legfőbb jellemzője, hogy intranzitívok, azaz nem állhat mellettük tárgy. Az ilyen ige lehet kontinuatív, irrezultatív (*gož̄jaš̄kini* 'kirjoittaa') vagy habituális jelentésű (*duriš̄kini* 'toimia seppänä').

Bartens szerint ezek mellett az udmurtban megfigyelhető funkciók mellett a komiban a képző még reciprok és rezultatív funkcióban is megfigyelhető. A jelentést a kontextus dönti el. Bartens szerint a nem-kontrollált cselekvést is jelölhetjük ezzel a képzővel: komi *menam oz rin̄ eni už̄š̄i* 'minua ei nyt enää nukuta'.

A komiban van *-aš̄-* képzős reflexív ige is, ezek általában egy igecsoport elemei. Az ilyen igék egy közös alapalakból képződnek, például a *piš̄jaš̄ni* 'juosta erilleen toisistaan' : *piš̄javni* 'juosta' : *piš̄jedni* 'viedä juosten jtk' igék alapigéje: *piš̄jini* 'juosta pois, paeta'. Sokszor nem találunk ilyen alapigét, ilyenkor korrelációs kapcsolat van az egyes igék között, pl.: *kes̄jaš̄ni* 'tehdä palveluksia jollekin' : *kes̄javni* 'palvella, totella jkt' : *kes̄jedni* 'mäaretä jklle tehtävä, lähetää palvelija asialle'. Megjegyzi, hogy sokszor az *-aš̄-* képzős alak olyan igecsoporthoz tartozik, amelynek alapszava névszó. Bubrihra hivatkozva mondja, hogy úgy tűnik, mintha az ilyen *-aš̄-* képzős igék az *-al-* igékből lennének képezve (szerintem nemcsak úgy tűnik, hanem azokból is vannak képezve).

Le
nem
birta

Bartens szerint a szinkroniában az udmurtban (ahol szintén megfigyelhető ez a jelenség: *diš̄* 'ruha' ~ *diš̄ani* 'öltöztet' ~ *diš̄aš̄kini* 'öltözködik') ilyen esetekben igéből képzett igeről van szó, míg a komiban két képzésről ugyanazon töből (Bartens 2000:286).

A képző történetéről igen sommásan azt állítja, hogy az alapalak az **-šk-* (Korhonen 1981:253 idézve), és ez egy eredeti frekventatív képző, amiből jól magyarázható a jelen idő jellé válás az udmurtban. Kérdés viszont – írja – honnan származik a reflexív funkció? Fokos nyomán azt fogadja el, hogy két külön morféma volt, azonos alakkal, eltérő funkcióval: egy reflexív (külön permi fejlemény) és egy frekventatív (uráli). Azért kell ezt feltennünk, mert – mint érvel – a frekventatív > reflexív fejlődés nem lehetséges, míg a reflexív > frekventatív igen, és a lappban és a balti-finnben a kérdéses elemre visszavezethetően frekventatív, és nem reflexív képző található.

4. Összefoglalás

4.1 A képző történetéről két nézet áll tehát egymással szemben. Az egyik szerint finnugor **-šk-* képzőből származtathatjuk mind a komi *-ś-*, mind az udmurt *-šk-* képzőt, s **-ś-* volt a közös permi, sőt PU alak is.

A másik nézet szerint **-šk-* kiinduló alakot tehetünk fel. Korábban az első nézetet tartották elfogadhatóbbnak, Bartens (Korhonen 1981 nyomán), az utóbbit. Ebben az összefoglalásban itt most nem térek ki a képző lehetséges történetére, arról egy külön fejezetben lesz szó.

4.2 Funkciói

A feldolgozott művek a képző alábbi funkcióit mutatták be:

4.2.1 Deverbális képzés

Minden munka a reflexív összefoglaló név alatt tárgyalja a jelenséget, egyöntetűen reflexív képzőnek nevezve a formánst. Ennek a formánsnak visszaható, kölcsönös és passzív képző funkcióját egyöntetűen vallják (egyes esetekeben reflexív stb. igéről, más esetekben jelentésről szólva, Bartens az udmurt reciprok funkcióját nem említi). A képző funkciójának tartják momentán jelentésű igék létrehozását (Medveczky 1911, A. Kövesi 1965), s ezek a cselekvés megkezdésére vagy a cselekvés egyszeri pillanatnyi voltára utalhatnak. A cselekvés tartósságát is kifejezheti a képző, továbbá gyakran ismétlődő, elaprózott cselekvést is (Jemeljanov 1927, A. Kövesi 1965, Bartens 2000)

Rendszeresen visszatérő funkció a szokásszerű cselekvés (vmit foglalkozásszerűen űzni, vmilyen cselekvés állapotában lenni), az alanyra jellemző cselekvés kifejezése (Jemeljanov 1927, GSUJa 1962, A. Kövesi 1965, Pozgyejeva 1975, Tronyina 1999, Bartens 2000).

Az igeképző képezhet igéből állapotváltozást leíró igét (GSUJa 1962, Tronyina 1999) és az alanyra közvetetten irányuló igejelentést is (Jemeljanov 1927, GSUJa 1962).

Egy-egy szerző említi az alábbi funkciókat:

- mediák (A. Kövesi 1965, sajátos értelmezéssel)
- onomatopoetikus igék képzése (A. Kövesi 1965)
- lassú nem teljes energiával zajló cselekvés (Jemeljanov 1927)
- szándéktól független cselekvés (GSUJa 1970, Bartens 2000)
- spontán lefolyású cselekvés (GSUJa 1970)
- emóció kifejezése (Tronyina 1999)
- tárgyra irányulás (Tronyina 1999)
- aktív-személytelen jelentés (Pozgyejeva 1975)
- aktív cselekvés, ami közvetlenül kapcsolódik a cselekvőhöz (Pozgyejeva 1975)

Fokos 1913–1914, A. Kövesi 1965, Pozgyejeva 1975, Tronyina 1999 és Bartens 2000 is említi *expressis verbis*, hogy a formáns tranzitív igékből intranszitiv igéket képez. Az intranszitiv alatt (talán Fokos 1913–14 kivételével) a szerzők azokat a tárgyatlan igéket értik, amelyek tárgyas alapigéből jöttek létre.

Ez utóbbi lista (a mediáktól Pozgyejeva két csoportjáig) mutatja, hogy az eddig végzett kutatómunka meglehetősen eklektikus eredményre vezetett. Megállapítható ugyan: a szerzők egyöntetűen vallják, hogy az igeképző formáns igenem és igei akcióminőség képzésére szolgál, de a korábbi vizsgálatok hagyományos nyelvtanleírási keretek között maradván nem tudták viszonylagosan is egzakt módon leírni a funkciókat.

4.2.2 Denominális verbumképzés

Medveczky 1911 összetett képzőként tárgyalja (tkp. *-jašk-*), A. Kövesi 1965 és Pozgyejeva 1975 mikor az *-šk-* képző ezen funkciójáról beszél, akkor szerintük 'vmit tesz', 'vmivel tesz' és 'vmivé lesz' jelentésű igéket képeznek. Jemeljanov 1927 és Pozgyejeva 1975 a formáns allomorfját, az *-sk-* képzőt tartja elevennek ebben a funkcióban. A GSUJa 1962 is számba veszi e képző névszóból igeképző funkcióját. A képzőnek valójában nincs denominális verbum képző funkciója, de ennek bizonyítására ebben a dolgozatban nem kerül sor.

IV. Az -šk- formáns az udmurt nyelvjárásokban

0. Ebben a részben bemutatom a formáns nyelvjárási alakjait. Az elemzés végén megpróbálom megállapítani, hogy 1) a formáns mutat-e nyelvjárási megoszlást, azaz alkalmas-e az udmurt nyelvjárások elkülönítésére, 2) mi magyarázza az eltérő allomorfok megjelenését.

Az allomorfok bemutatását indokolja, hogy az irodalmi nyelvi alakok (-šk-, tartsuk ezt a sztenderd nyelvváltozatnak) között is találunk olyanokat, amelyekben nem a formáns sztenderd változatával találkozunk, hanem valamely nyelvjárási alakban váltak irodalmi nyelvivé. Már korábban is utaltam rá: jelentősége van annak, hogy a formáns előtti tövet minden esetben megfelelően tudjuk azonosítani. A korrekt töazonosításhoz, az igealakok korrekt elemzéséhez nyújt segítséget a nyelvjárási alakok ismerete.

1. Az udmurt nyelvjárások

Az udmurt nyelv, annak ellenére, hogy viszonylag kis területen és kompakt együttélésben beszélnek, a nyelvjárási kutatások szerint több nagyobb és számos kisebb nyelvjárásra (tájszólásra) oszlik.

Már a legkorábbi gyűjtők (Munkácsi Bernát és Yrjö Wichmann) több nyelvjárásra (dialektusra) osztották az udmurtot. Munkácsi 1885-ös gyűjtő útja során szarapuli, jelabugai, malmizsi, glazovi, kazáni és ufai dialektusokat állapított meg. *La'k* ~~Az~~ elnevezései a közigazgatási beosztást követték. A szarapuli, jelabugai, malmizsi, glazovi dialektusok a vjatkai kormányzóság kerületeinek nevét viselik, a kazáni és az ufai az ezen kormányzóságokban élő udmurtok nyelvjárására utal. Munkácsi később Magyarországon, az Esztergom melletti kenyérmezei fogolytáborban 1916-ban folytatott gyűjtésekor további dialektusokat különített el: permi, szlobodszki, szamarai, ufa-birszki.

Wichmann beszermán, glazovi, jelabugai, kazáni, malmizsi, malmizsurzsumi, szarapuli, szlobodszki és ufai nyelvjárásokra osztotta az udmurtot.

A mai nyelvjáráskutatásban az egyes szerzőknél csak részlegesen egyezik a főbb nyelvjárás csoportok elkülönítése egymástól. A megnevezés módja nem sokat változott: vagy közigazgatási terület, vagy valamely folyó szolgál a nyelvjárások megnevezésére. Csúcs Sándor kresztomátiájában az udmurt nyelvjárásokat öt fő csoportra osztja (Csúcs 1990a:12–19), Valej Kelmakov legutóbbi összefoglalónak szánt munkájában azonban csak négyre (Kelmakov–Saarinen 1998).

Az udmurt nyelvjárások tehát a következők:

- 1.1 Északi nyelvjáráscsoport (É)
- 1.2. Beszermán nyelvjárás (B)
- 1.3. Középső nyelvjáráscsoport (K)
- 1.4. Déli nyelvjáráscsoport (D)
- 1.5. Peremnyelvjárások

Csúcs Sándor a peremnyelvjárásokat önálló csoportnak tartja, Kelmakov viszont a déli nyelvjáráscsoportba sorolja őket. Itt nem tárgyalandó okok miatt indokoltnak tartjuk Csúcs Sándornak azt az eljárását, hogy a peremnyelvjárásokat önállóan kezeli.

1.1 Északi nyelvjáráscsoport

Ezt a nyelvjárást Udmurtia északi területein és a Kirovi terület néhány Udmurtiával határos járásában beszélik (Jar, Glazov, Balezino, Kez, Debesz, Igra járások, továbbá Sarkan járás északi része, valamint a Kirovi terület Szlobodszkoj, Zujevo, Falenk és Un járása). A nyelvjáráscsoportot Kelmakov három nyelvjárásra osztja: alsó-, középső- és felső-csepcaira (Kelmakov–Saarinen 1998:26). Voroncov munkájában: glazovi, tilovaji, felső-csepcai, alsó-csepcai, középső-keleti nyelvjárásokat említ (Voroncov 1997). Az utóbbi időben L. Karpova publikált több dolgozatot a középső-csepcai nyelvjárásról (Karpova 1992ab, 1993, 1994, 1995, 1996ab, 1997, 1998, 1999). Munkácsi és Wichmann nyelvjárásai közül a glazovi és szlobodszkoji (= alsó-csepcai) tartozik ebbe a csoportba.

1.2 Beszermán nyelvjárás

E nyelvjárást szintén Udmurtia északi területein, jól körülhatárolható területen beszélik (a Jar és a Jukamenszk járásban). Mivel azonban a beszermánok etnikailag különböznek az udmurtoktól, a beszermán nyelvjárás pedig nyelvtörténeti szempontból különbözik az udmurt nyelvjárásoktól, indokolt önálló nyelvjárásnak tartani. A szakirodalomban önálló beszermán nyelvként is említik (Tepljasina 1970). Annak ellenére, hogy az e nyelvjárást beszélők maguk is hangsúlyozzák beszermán, és nem udmurt voltukat, még sincs okunk e nyelvjárást önálló nyelvnek tekinteni.

A beszermánok eludmurtosodott törökségi nép. Még a kora 19. századi forrásokban is rendre csuvasként emlegetik őket.

1.3 Középső nyelvjárascsoport

A nyelvterület középső részén beszélt nyelvváltozatok összefoglaló neve. Az Izs és a Kilmez folyó vidékén találhatók. Kelmakov a Szelta, Sjumsi, Uva, Vavozs járások, továbbá a Kiznyer, Mozsga és Malaja Purga járások északi részén beszélt nyelvjárásokat sorolja ide. Voroncov felső-izsi, kilmez-menti, alsó-nyilgai és uva-vavozsi nyelvjárásokról beszél.

Ez utóbbit további tájszólásokra is tagolják (Zvereva 1982:60-61):

1. Uvai tájszólások (увинские говоры): az Uva, Kakmozs és Inga folyók mentén (ezek a Vala jobb oldali mellékfolyói) az uvai és a vavozsi járásban
2. Felső-valai tájszólások (Верхневалинские говоры): a Vala felső folyása mellett
3. Középső-valai tájszólások (Средневалинские говоры): a Vala középső folyása mentén
4. Alsó-valai tájszólások (Нижневалинские говоры): a Vala alsó folyása mentén

A Kilmez menti nyelvjárást is további három részre bontják: gurai, szeltai és kopki tájszólásokra (Zagulajeva 1978:59)

A középső nyelvjárások csoportjába tartozik a Munkácsi által szarapulinak, továbbá a Munkácsi és Wichmann által egyaránt malmizsinak nevezett nyelvjárás.

1.4 Déli nyelvjárascsoport

E nyelvjárásokat Alnas, Kijaszovo, Grahov járásban, továbbá Malaja Purga, Mozsga és Kiznyer járások déli részén beszélik. Voroncov szerint a következő nyelvjárásokra bomlik: kirikmaszi (alsó-izsi), grahovi, közép-déli, muvazsi, bemizsi. A közép-déli nyelvjárás több tájszólásra tagolódik (Kibja-menti, Juri-menti, Bobja-menti, Agrizka-menti, Picsasz-menti, Ludzsa-menti, Arhipov 1978:3). Munkácsi és Wichmann jelabugainak nevezett nyelvjárása tartozik a déli nyelvjárascsoportba.

1.5 Peremnyelvjárások

E nyelvjárásokban közös vonása, hogy nincsenek területileg kapcsolatban az udmurt nyelv más nyelvjárásaival. Kelmakov a sosmai (Wichmann: malmizs-urzsum), kukmori (Munkácsi: kazáni), bavli (Munkácsi: szamarai), tatisli, buj-tanipi, krasznoufimszki, kanli nyelvjárásokat különbözteti meg. Voroncov ezek mellett említi a taskicsi és sagirti (Munkácsi: permi) nyelvjárásokat is. A Munkácsi által ufa-birszkinek nevezett tájszólást a beszermánnal megegyező hat fonémás magánhangzó rendszere miatt sajátosnak tartott, a Kanli faluban beszélt dialektussal azonosították.

2. A formáns alakja az egyes nyelvjárás csoportokban

2.1 Az -j- tövű igék után

2.1.1 Igeképző

2.1.1.1 Csúcs Sándor kresztomátiájában az egyes nyelvjárás csoportokat megkülönböztető jegyek között megemlíti, hogy a visszaható igék képzője az északi nyelvjárás csoportban -sk-, a déliben -(i)šk-: É *kutskini* ~ D *kutiški* 'elkezd, hozzáfog' (Csúcs 1990:14). Később megjegyzi, hogy a középső nyelvjárásokat jól elkülöníti a szomszédos nyelvjárásoktól egy jellegzetes rövidülési jelenség:

"a hosszabb igealakok megrövidülés, oly módon, hogy egy szótag kiesik a szó közepéről: köz. *mjanko* ~ É *mjniško* ~ D *mniško*, ... *todko* ~ *todiško*. Ez a rövidülés a visszaható igékben is lejátszódott, tehát itt *kutkini* 'kezd' alak van, vö. É *kutskini* ~ D *kutiški*." (Csúcs 1990:17)

Kelmakov–Saarinen a formáns alábbi változatait sorolja fel. Megjegyzi, hogy ezek a változatok azokban az esetekben jelennek meg, ha az ige töve -tj- (ezzel megegyezően Kelmakov 1998:140–142), azaz -t- + -isk- következő allomorfiáit ismerteti:

(1) -tišk-:	<i>djsetiške</i>	csak buj-tanipi, tatisli
(2) -sk-:	<i>djšeške</i>	dél (kukmori, alnasi egyes részei)
(3) -čk-:	<i>djšečke</i>	dél (kirikmaszi, grahovi)
		észak (déli részen, felső-csepcai)
(4) -sk-	<i>djšeske</i>	középső (malaja purgai, vavozsi)
(5) -tk-		
~ -kk-	<i>djšetke</i>	közép (sarkani, uvai, szeltai, zavjalovoi)
(6) -tsk-	<i>djšetske</i>	észak

0 -šk-

↑
ismétlés
↓

2.1.1.2 Az általam feldolgozott szövegekben a fenti változatok alábbi helyeken való előfordulásait találtam:

(7) -tišk-	<i>djsetiške</i>	periférikus: buj-tanipi (Naszibullin 1982:160), tatisli (Gilmajev 1982:168) krasznoufimszki (Naszibullin 1978), bavli beszermán dél: kirikmaszi (Kelmakov 1978:76), bemizsi (Zaguljajeva 1982:83)
(8) -šk-	<i>djšeške</i>	periférikus (bavli, kukmori) dél: grahovi (Atamanov 1981:62), kirikmaszi
(9) -čk-	<i>djšečke</i>	periférikus (buj-tanipi, krasznoufimszki (Naszibullin 1978) dél: grahovi (Atamanov 1981:59), kirikmaszi
(10) -sk-	<i>djšeske</i>	észak: alsó-csepcai, felső-csepcai középső (alsó-nilgai, uva-vavozsi, sarkani)

de šäškineš Koréni uyyi.

(11) -tk- ~ kk dišetke

déli: közép-déli (Arhipov 1982:59)

közép: alsó-nilgai (Perevozcsikova 1982:73)

dél: grahov

(12) -tsk- dišetske

észak (Karakulov 1982:120)

középső: sarkani (Kelmakov 1981:212), uva-vavozsi (Zvereva 1982)

A megvizsgált anyagban a fenti felsorolt hat eseten kívül még a további változatokat lehet találni (hasonlóképpen Uotila 1933 is):

(13) t + išk > ck dišecke

déli (közép-déli, Munkácsi 1887:320)

észak (felső-csepcai, Karakulov 1982:117)

(14) > tčk dišetčkiš

középső (Munkácsi 1887:329)

(15) lt/rt + išk > rck turckisko

észak: felső-csepcai (Karakulov 1982:111)

(16) > rk čeberke

középső

(17) > rkk žigirkke

periférikus: krasznoufimszki (Atamanov 1982:138)

középső (Kelmakov 1981:263)

(18) > l/rčjk mikirčiki

beszermán

(19) žt + šk > čk gočke (> gožtiške)

középső: uva-vavozs (Zvereva 1982:66)

(20) d' + šk > čk mačkom

középső (Kelmakov 1981:207)

(21) C + šk > Ck kižko (> kižiško)

perif (bavli)

(22) > sk kariskisko

északi: felső-csepca (Karakulov 1982:107)

(23) -ša- + šk > čk dačkom

észak: felső-csepca (Alasejeva 1982:94)

középső: alsó-nilga (Perevozcsikova 1982:75)

szelvények
a tövek

melyik

A fenitekből kiderül, hogy a nemcsak a -Vt-išk- hangkörnyezetben fordul elő ez a jelenség, hanem egyes olyan mássalhangzókapcsolatokat követve is, amelynek záró eleme -t-, illetve egyes egyéb mássalhangzók után is. A szövegekben nem található példa valamennyi lehetséges előfordulásra. Ezek összeállításához Naszibullin–Dudorov 1992 adatait használtam fel. A következők a lehetséges előfordulások:

a) -T- + -išk- (T = -t-, -t'-, -d-, -d'-, -p-, -b-)

b) -kt- + -išk-

c) -jt- + -išk-

d) -St- + -išk- (S = -s-, -š-, -ž-, -ž-)

e) -Rt- + -išk- (R = -r-, -l-, -m-, -n-, -ń-)

f) -rtt- + -išk-

g) -C- (= T (-t-, -t'-, -d-, -d'-, -g-, -p-, -b-) vagy R (-j-, -l-, -l'-, -r-, -m-, -n-) vagy S (s, š, ž, ž, č, ž))

Ahogy a felsorolásból látható gyakorlatilag minden mássalhangzó és igékben előforduló szótagvégi mássalhangzókapcsolat után lehetséges az -šk- valamely allomorfjának

megjelenése. Azoknak az eseteknek a számbavétele tűnik egyszerűbbnek, amikor mindig az irodalmi nyelvi *-Cišk-* alakot találjuk. Ezek az esetek a következők:

- (24) *-k-* és *-Ck-* (*-čk-*, *-kk-*, *-lk-*, *-l'k-*, *-l'tk-*, *-pk-*, *-rtk-*, *-šk-*, *-šk-*), *-kč-*, *-rtč-*, *-žń-*, *-ž-*, *-v-*

Azaz az *-šk-* mindig ebben az alakban található, ha az ige tövében a következő mássalhangzó vagy mássalhangzókapcsolat található (*-ž-*re végződő ige nincs):

- (24a) a) *-k-*
b) *-(C)Ck-*
(c) *-Cč-*
(d) *-žń-*
(e) *-v-*

2.1.1.3 A formáns nyelvjárási megoszlása

(1)–(23) példáit (és számos, itt fel nem sorolt adatot) megvizsgálva első pillantásra azt találjuk, hogy a képzőformáns nyelvjárási megoszlást mutat aszerint, hogy megtalálható-e benne a +palatális jegy.

A periférikus és déli nyelvjárások törekszenek a formáns eredeti palatális jellegének megőrzésére. Ennek két módja van: vagy az eredeti *-š-* mássalhangzó, vagy annak +palatális jegye őrződik meg egy palatális affrikátában. Mind a periférikus, mind a déli nyelvjárás csoport nyelvjárásai őrzik a formáns előtti mássalhangzó +zár jegyét is.

Az középső nyelvjárásokban a formáns ezzel szemben mindig depalatalizált szibilánst tartalmaz. Ez a depalatalizálódott szibiláns ki is eshet.

Ha a szótő mássalhangzója zárhang, az három féle módon viselkedhet: 1) megmarad, 2) összeolvad a formáns valamelyik mássalhangzó elemével (ekkor alkothat a szibilánssal egy depalatalizált affrikátát, illetve teljesen hasonulhat a formáns zárhangjához), 3) teljesen ki is eshet. Egy negyedik, nehezen magyarázható eset, amikor a tövégi zárhang megmarad, mégis affrikáta előzi meg a formáns *-k-* mássalhangzóját: *-tčk-*¹². A középső nyelvjárás csoportban csak abban az esetben marad meg a +palatális jegy, ha azt a tövégi mássalhangzó vagy mássalhangzókapcsolat is tartalmazza: *-št-* + *-išk-* > *-čk-*, sark. *mačkem* 'mesélt' (Kelmakov 1982:242).

Ezt az egységes képet rontja a bemizsi (Kiznyer járás) és a sarkani tájszólás, ahol a várható depalatalizált formák mellett palatalizált alakokat is találunk: sark. *vordiškim* 'szület-

¹² Felvetődhet, hogy ebben az esetben nem is *-tčk-* hanem talán *-ččk-* vagy egyszerűen *-čk-* hangkapcsolatról van szó. Ezt a kérdést eldönteni nem tudom, a forrásokban ez az alak ezzel a lejegyzéssel megtalálható. Az adat valószínűsíthető, az alább megtalálható *vor'ckem* 'született' gégezárhang+affrikáta kapcsolata mindenesetre hasonló ehhez.

? <

tünk' (Kelmakov 1981:180) (de: *vorkki* > *vordki*) 'születtem', Kelmakov 1981:222), bem. *miķirtiškiz* 'meghajolt' (Zaguljajeva 1982:20), bem. *šontiški* 'hadonászott' (Zaguljajeva 1982:22), de ezek ilyenkor a teljes, sztenderd alakot tartalmazzák.

A déli nyelvjárások közül a közép-déli mutat kettősséget: *vordiškem*, de: *vorskem*, *vor'skem*, *vor'ckem* 'született'¹³, *kuskem* (< *kutiškem*) 'kezdett'. A felsorolt példák egy faluból valók. Arhipov elemzése szerint a közép-déli nyelvjárásban három tájszólást lehet elkülöníteni. Ezek közül a legészakibb (más szóval a középső nyelvjárási területekhez legközelebb eső) tájszóláscsoportban nincsen a formánsnak palatális mássalhangzót tartalmazó alakváltozata (Picsasz-menti, Agrizka-menti, Bobja-menti tájszólások: *beričkinj* ~ *beričkinj* 'visszafordul', *kutķisa* ~ *kuckķisa* ~ *kusķisa* 'elkezdve', *voškil'l'am* (< *voštiškil'l'am*) 'változtak', Arhipov 1979:4). Arhipov meg is állapítja, hogy ezek mintegy átmenetet képeznek a déli és az uva-vavozsi, valamint az Izs menti (középső) nyelvjárások felé.

Nem várt alakot találunk a felső-csepcai nyelvjárásban is. Az ebben a dialektusban felbukkanó palatalizált mássalhangzós alak egy speciális esetben fordul elő, az irod. *dašaškinj* 'készül' ige esetében. Ennek nyelvjárási alakja *dačkinj* (hasonlóképpen a középső nyelvjárásba tartozó alsó-nilgai esetében). Ez az ige azonban nem tartozik a -tj- végű igék csoportjába. Kelmakov Alasejeva (1982:92) alapján azt mondja, hogy -tj- tövű ige esetében is megtalálhatjuk -čk- (*kučkinj* 'elkezd') alakban a formánst (Kelmakov 1998:123). Alasejeva írásában valóban ezt találjuk a nyelvjárás fonetikai sajátosságait bemutató részben: "5. частое употребление *ц* и *ч* в галиголах... : *кучкын* (лит. *кутскыны*)". Nem zárva ki annak lehetőségét, hogy ebben a nyelvjárásban az adott fonetikai helyzetben lehet palatalizált elemet tartalmazó formáns (az általam átnézett szövegekből nem bukkant elő, a tendenciának is ellentmond), ennek az adatnak a hitelességét erőteljesen megkérdőjelezi az, hogy Alasejeva cikkében ugyanezen 5. pontban még olyankor is *c* hangot találunk, amikor az irodalmi nyelvi alakban -tč-, más nyelvjárásokban -ts- hangkapcsolat van, s amikor ezek összeolvadásáról van szó a felső-csepcaiban: *kitčj* ~ glaz. *kitšj* ~ fcs. *kičci*. További kételyeket ébreszthet a *kučkinj* hitelessége iránt, hogy ugyancsak ebben a pontban az irod. *jetskinj* 'hozzáér' felső-csepcai változata: *ječkinj*. A *kutskinj*-val teljesen azonos fonetikai helyzet ellenére itt nem -č-, hanem -c- áll: (*jetskinj* < *ječiškinj*, *kutskinj* < *kutiškinj*)

L st

Uotila északi (G) adatai között is van néhány, amelyekben palatális mássalhangzó fordul elő a tárgyalt hangkapcsolatban. Ennek oka ilyenkor mindig a szótő palatalizált mássalhangzója, affrikátája. Az ide tartozó adatok:

¹³ Az aposztróf (*vor'skem*) a gégezárlhang jele.

17 of

(25a) *ačkinj* < *ad'žinj*

(25b) *mažkinj* < *mad'inj*

(25c) *žučkinj* < *žutinj*

(25d) *žučkinj* < *žutinj*

(25c) és (25d) világosan mutatja, hogy (25a) és (25b) esetében is a szóbelseji hang és a toldalékbeli affrikáta egyeztetéséről van szó, s nem a toldalék palatalizációjának továbbéléséről.

2.1.1.4 Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy a formáns nyelvjárási megoszlása a következő:

A. Van palatális elem

A.1. -*isk*- irodalmi nyelvi forma a perifériális nyelvjárásokban, ott is a baszkortosztáni (a Kámán-túli) nyelvjárásokban és a krasznoufimszkiban, továbbá két déliben (kirikmasz és bemizs) és a beszermánban. A beszermán nyelvjárásban található egy sajátos alak is: -*šjk*-. A középső nyelvjáráscsoportban csak a sarkani nyelvjárásban található az alapalak.

A.2. Magánhangzókieséses forma:

A.2.i. tővégi zárelem asszimilálódott -š-sel : -*tčk*- (középső: mamadis)

A.2.ii. tővégi zárelem nélküli forma

A.2.ii.a. a zárelem kiesik: -*šk*- (perifériális: bavli és kirikmaszi)

A.2.ii.b. a tővégi zárelem asszimilálódik: -*čk*- (perifériális: buj-tanip, krasznoufimszki, déli: grahovi, kirikmaszi)

B. Nincs palatális elem

B.1. csak depalatalizáció: -*tsk*- (északi; középső: sarkan, uva-vavozs, alsó-nilga)

B.2. depalatalizáció és hangkiesés

B.2.i. az eredeti palatális ^qhiányzik: -*tk*- (középső; déli: grahov)

B.2.ii. depalatalizáció és a tővégi zárelem is hiányzik: -*sk*- (észak: felső-csepca, középső: alsó-nilga, uva-vavozs, sarkan; déli: közép-déli)

B.2.iii. tővégi zárelem és eredeti spiráns is hiányzik: -*k*-

2.1.2 Az időjel

2.1.2.1 Kelmakov az időjel formáns következő változatait sorolja fel (Kelmakov–Saarinen 1998:130–132, Kelmakov 1998:148)

Alapalak	Új alak	Példa	Hol
<i>-Xišk-</i>	> <i>-Xišk-</i>	<i>todiško</i>	észak: alsó-csepca
<i>todiško</i>	> <i>-Xsk-</i>	<i>todsko</i>	észak: Glazov, Djob, Juszki néhány déli (malopurg.) és középső (vavozs)
	> <i>-Xšik-</i>	<i>todšiko</i>	beszermán
	> <i>-šk-</i>	<i>toško</i>	déli: egyesekben perif.: kukmor., sosma
	> <i>-k-</i>	<i>todko</i>	sok középső: pl. Uva, Kilmez, Izs, Vavozs)

— er jo ?

fonetikaiboz :
todko

Kelmakov szerint a X-szel jelzett hang(kapcsolat) lehet magában álló mássalhangzó, vagy mássalhangzókapcsolat, amelyet egy szonorikus hang (általában *r~l*) és egy felpattanó zárhang alkot. Ha más hangkapcsolat van a jelen idő jele előtt, akkor nem történik semmilyen változás: *koškiško* 'elmegek'. Ehhez vö. a hangkapcsolatokról fentebb mondottakat.

További adatok:

Alapalak	Új alak	Példa	Hol
<i>Xišk-</i>	> <i>-Xišk-</i>	<i>todiškom</i>	beszermán perif.: bavli, buj-tanip, kukm [váltakozik <i>toško</i> alakkal], tatisli
	> <i>-šk-</i>	<i>toškom</i>	déli: garahovi, kirikmaszi, közép-déli, bemizs észak: felső-csepca, alsó-csepca középső: Uva, Jaksur, Sarkan, alsó-nilga
	> <i>-sk-</i>	<i>toskom</i>	perif. krasznouf., kukmor, sosma déli: grahovi, középső: Sarkan
	> <i>-k-</i>	<i>todkom</i>	dél: közép-déli (Szrednyeje Juri)
	> <i>-Csk-</i>	<i>todskom</i>	középső: mindenhol déli: közép-déli
	> <i>-ck-</i>	<i>tockom</i>	észak: glazov, alsó-csepca, felső-csepca középső: Sarkan
	> <i>-čk-</i>	<i>mačkom</i>	észak: felső-csepca középső: Sarkan

A formáns a nyelvjárásokban tehát időjelként is a palatális elem megléte vagy meg nem léte szerint oszlik meg, a következőképpen:

2.1.2.2 A nyelvjárások közül az a északi csoportba tartozó alsó-csepcai mutatja a leg-erősebb ellentmondást: a formáns igeképzőként szabályosan megfelel a tendenciának (*-sk-*), időjelként viszont határozottan ellene mond (*-išk-*). Az egyik adatközlő szerint az itteni ud-

murtoq nem helyben lakók, hanem ideköltözők: *kik no šu ar talés waž ni tatsi mi liktemin* 'két száz évvel ezelőtt jöttünk ide' (Tepljasina 1970:193), s talán ez magyarázza az ellentmondást.

178

Az *-šk-* formáns tehát időjelként az igeképzőhöz hasonló megoszlást mutat. A képzővel szemben azonban sokkal jobban elterjedt a teljes alak használata (tulajdonképpen minden nyelvjárásban megtaláljuk).

A periférikus nyelvjárásokban és egyetlen déli nyelvjárásban, a grahoviban nem jelenik meg a depalatalizált forma. Minden más nyelvjárásban egymás mellett él palatalizált és depalatalizált változat.

Az északi nyelvjárásokban a palatalizált forma mellett a teljesebb *-sk-* változatot találjuk, a középsőben a leegyszerűsödött *-k-* alakot (a sarkani nyelvjárásból adatolt *mačkom* esetében a *-č-* megjelenését a többeli *-d'-* magyarázza: *mačkom* < *mad'iskom* 'meséljük').

Azt nem tudom megmondani az adatok alapján, hogy mikor melyik alakot választják a beszélők a palatalizált–nem palatalizált változatok közül. Az azonban bizonyos, hogy az irodalmi nyelvet beszélők számára, az *-Xišk-* változattól eltérő alakok stigmalizáltak. Ez a szociolingvisztikai változó megérdemelné a kutatást

2.1.2.3 Összefoglalva az időjel formáns megjelenési formái a következők az egyes nyelvjárásokban:

A. Van palatális elem

A.1. *-tišk-* irodalmi nyelvi forma a déli, perifériális nyelvjárásokban (kivéve sosmai és krasznoufimszki) és a beszermánban. Az egyéb, többségben lévő változatok mellett minden nyelvjárásban található rá példa. Az alsó-cseppcaiban ez az uralkodó alak.

A.2. *-šk-* formában a tövégi (zár)hang nélkül a periférikus nyelvjárásokban (sosmai, krasznoufimszki, valamint a kukmoriban), a déli (grahovi) és a középső (sarkani) nyelvjárásban.

B. Nincs palatális elem

B.1. csak a palatalizáltság tűnik el: *-tsk-* (az északi nyelvjárásban; de az alsó-cseppcaiban csak a legterheltebb szavak, mint például a *tođ-* 'tud' esetében), esetleg összeolvadás történik: *-ck-* (felső-cseppcai). Más nyelvjárások közül csak a sarkaniban (középső).

B.2. az eredeti palatális tűnik el: *-tk-* (a középső nyelvjárásban, a déli nyelvjárások közül csak a közép-délben, ott is azokban amelyek átmenetet képeznek más jelenségek alapján is a középső nyelvjárásokhoz), esetleg hasonulás: *-kk-*. A középső nyelvjárásban *-C-* végű szavakon lehet pusztán *-k-* is (*mjnko*).

2.2 Az *-a-* tövű igék után

Az *-šk-* formáns sem igeképzőként, sem időjelként nem változtatja alakját az *-a-* tövű igék esetében. Minden nyelvjárásban a következő alakokat találjuk: *veraškini* 'beszélget', *l'ukaški* 'elválik' stb.

A jelen idejű finit igealakok esetében is ugyanez a helyzet: *veraško* 'mondom', *l'ukaško* 'elválok'.

Két esetben van ettől eltérés. Az egyik a fentebb található (23)-ban, amit itt megismétlek:

(26) *-ša-* + *-šk-* > *-čk-*: *dačkom* észak (felső-csepca, Alasejeva 1982:94)
középső (alsó-nilga, Perevozcsikova 1982:75)

A másik eset a közép-déli nyelvjárásban figyelhető meg, ahol (más nyelvjárásokhoz hasonlóan) egyes képzők előtt nincs többi *-i-* magánhangzó (*tubni* 'felmászni', *minni* 'menni', *minsa* 'menve'). Ebben a nyelvjárásban azonban a gerundium *-sa-* képzője előtt az *-šk-* képzős igék esetében az említett magánhangzó mellett az *-šk-* formáns *-k-* eleme esik ki: *kilziškisa* > *kilzišsa*. Ez a jelenség érinti az *-a-* tövű igéket is. Az *-a-* tövű igék ebben az esetben követik a tendenciát és az *-i-* tövű igék mintájára kiesik a *-k-*: *veraškisa* > *verašsa* (Arhipov 1981:36).

2.3 Az allomorfok az optimalitáselméletben¹⁴

2.3.1 A megfigyelt jelenségek azt sugallhatják, hogy az allomorfok megjelenésének oka a képzés illetve a ragozás során létrejövő mássalhangzótorlódás megszüntetése. Ez a feltevés tévesnek látszik, ha abból a hagyományos felfogásból indulunk ki, hogy az *-šk-* formáns *-V-* végű igei tövekhez járult: *kuti-* 'megfog', *berikti-* 'fordul'. Ezekben az esetekben az *-i-* törlése éppen ellenkező eredményre vezet: olyan bonyolult hangkapcsolatokat eredményez, amelyek rosszabb szótagszerkezeteket hoznak létre, mint az eredeti: *kutiške* – *kutške*, ill. *beriktiške* – *beriktške*. Ha nem a torlódás megszüntetése (lazább ejtés) a cél, akkor megválaszolható kérdés, hogy mi a mozgatója az allomorfok megjelenésének.

2.3.2 Az OT egyik alapmotivációja az volt, hogy megoldást találjon a „szabály összeesküvések”, avagy „előreteként” globális szabályok problémájára: egymástól látszólag független szabályok konspirálnak egy közös cél elérése érdekében, pl. amikor mássalhangzó törlő és magánhangzó betoldó szabályok dolgoznak azon, hogy a maximálisan jó *CV(C)* szótagszerkezet létrejöjjön. Ez nem illik bele egy szabályalapú elméletbe, de prototipikus példája egy megszorítás alapú elméletnek.

¹⁴ Az OT-t Smolensky&Prince 1993 alapján mutatom be.

Megfigyelhető ugyanis, hogy a nyelv aktuális formái sokszor megsértik azokat a feltételeket, amelyekből az egyes nyelvek nyelvtanai állnak. Ez másképp azt jelenti, hogy nem szigorú szabályok, hanem egymással versengő feltételek képezik a nyelvtant, amelyek az elhangzó formát aztán létrehozzák.

Az optimalitáselmélet tehát olyan elmélet, amely nem szabályokon, hanem kimeneti megszorításokon (korlátokon, constraints) alapul. Ennek következménye, hogy az elmélet keretei között nincs mögöttes ábrázolás, és ez talán jobban megfelel a nyelvi valóságnak is.

Az elmélet szerint egy Generátor minden bemenethez hozzárendeli a kimenetjelöltek (potenciálisan végtelen) halmazát. Az ún. Értékelő (ez tkp. a hierarchikus megszorítás rendszer) kiértékeli a bemenetet, és kiválasztja azt a jelöltet kimenetként, amelyik a legjobban eleget tesz a megszorításoknak.

Az elmélet szerint az Univerzális Grammatika tartalmazza az összes megszorítást, a megszorítások rangsorolása viszont nyelvspecifikus.

A megszorítások tehát rangsorolva vannak az ún. Szigorú Dominanciális Hierarchiába (SDH, Strict Dominance Hierarchy). Ez a hierarchia dönti el, hogy mely korlát megsértése nem hoz létre grammatikailag helyes formát, azaz egy korlát uralja a többi, a hierarchiában alá sorolt korlátot, mégpedig oly módon, hogy az alacsonyabb rendű megszorításokat megsérthetjük annak érdekében, hogy kielégítsünk magasabb rendű megszorításokat. A magasabb rendű megszorítások megsértése azonban a jelölt kiesését jelenti a versenyből.

Az is lehetséges, hogy minden bemeneti forma megsért valamilyen korlátot, de az lesz a kimeneti forma, amelyik a legharmonikusabban fér meg a feltételekkel, azaz a grammatikailag jólformált struktúra az lesz, amelyik a legoptimálisabban felel meg a korlátoknak.

A legjobb megfelelés kiválasztása során

- 1) ha a megszorítások ellentmondanak egymásnak (azaz minden jelölt megsért valamilyen megszorítást), akkor az a jelölt, amelyik a legalacsonyabb rangú megszorítást sérti meg, az lesz a legharmonikusabb (azaz ha speciálisabb korlát nem-lehetetlen alakot hoz létre, akkor minden elemzés, amely kielégíti ezt a korlátot, megsérti a generális korlátot.) Ebből következik, hogy egy specifikusabb korlát mindig dominálja az általánosabbat, ha mind a kettő aktív. Egy korlát akkor aktív, ha kirekeszt az elemzésből egyes jelölteket.
- 2) ha többfokozatú megszorításról van szó (pl. *COD, amely szerint az optimális szótagnak nincs zárlata), akkor az a jelölt a nyertes, amelyik a legkevésbé sérti

meg az adott megszorítást. Holtversenyben a megmaradtakat rekurzívan teszteljük a megszorítás-hierarchián lefelé haladva.

A jelölthalmazból az optimális tag lesz a kimenet. A megtalált nyertes után az alacsonyabb rangú megszorítások érdektelenné válnak.

Az OT nyelvtana tehát:

Generátor (bemenet_i) -----> {jelölt₁, jelölt₂, ...}

Értékelő ({jelölt₁, jelölt₂, ...}) -----> jelölt_k (az adott bemenet_i kimenete)

A jelölteket a Generátor állítja elő. A Generátor elmélete három elven alapul:

- az elemzés szabadsága, amely szerint bármilyen mennyiségű szerkezet posztulálható, s ezért nincs szükségünk külön szabályokra.
- a magában-foglaltság, amely szerint egyetlen elemet sem lehet eltávolítani a bemenetből, a bemenet tehát az összes jelöltet tartalmazza.
- a morfológiai egyezés, amely szerint egy fonológiai formával rendelkező morféma határai nem változtathatók meg. Ez a morfológia és fonológia kapcsolatáról alkotott azon hipotézis, mely szerint a Generátor nem változtathatja meg egy morféma szótári leírását.

Felvetődött a probléma, hogy bizonyos levezetett környezetben alkalmazott fonológiai szabályokra – azokra, amelyek nem alkalmazhatók levezetetlen környezetben –, nincs az OT-nek sem megoldása (erről pl. Polgárdi 1998). Az udmurtban most tárgyalt esetben ilyen jellegű problémánk nincs: a jelenségek csak levezetett környezetben játszódnak le és csak az ígét érintik, mint majd láthatjuk a szavak hangszerkezetének bemutatás során.

A fentebb részletesen bemutatott hangtani probléma megoldását nehezíti, hogy nincsenek az udmurtra vonatkozó alapkutatások, amelyek egzakt módon írnák le az udmurt szótagszerkezetet. Az alábbiakban saját, a fenti probléma vizsgálata közben tett megállapításaimat adom közre, s ezekre támaszkodom. Eredményeim közül egy behatóbb vizsgálat egyeseket megkérdőjelezhet, sőt meg is változtathat.

2.3.1 Az udmurt névszavak hangszerkezete

Az udmurt főszavak

- VC (*iz, in, ar*)
- CV (*mu, vu, ki*)
- CVC (*kar, mar, kor, sín*),
- CVCV (*kužo, viži*),

l. 86. lap
ott is 2.3.1.

- e) CVCC (*murt, gord, gurt*), ahol, -CC: -jm, -lg, -lk, -žt, -lt, -rb, -rd, -rk, -rs, -rt, -l'k, -l's lehet udmurt (nem jövevény vagy idegen eredetű (orosz) szavakban¹⁵), azaz -j-, -l-, -l'- -r-, -ž- hangokat követhet -m, -b, -g, -k, -t, -d, -s hang.
- f) CVCVC (*kužim, sereg*)
- g) CVCCV (*karga, žingj*)
- h) CVCVCV (*kužil'i*)

alakúak lehetnek, azaz a névszavak nem kezdődnek két mássalhangzóval, és nem zárulnak kettőnél több mássalhangzóval.

A ragozás és képzés során, azaz nem abszolút alakjukban az a), c) és az f) csoportba tartozó szavak közül egyesek más hangszerkezetet is mutathatnak:

- a) VC > VCC- (*in* > *inm-*)
- c) CVC > CVCC- (*šin* > *šinm-*)
- fi) CVCVC > CVCC- (*kužim* > *kužm-*)
- fii) CVCVC > CVCVCC- (*ńules* > *ńulesk-*)

Az a), c) fii) esetében mássalhangzó betoldás történik, általában egy etimologikus mássalhangzó jelenik meg: PFU **ilma* > udm *in* ~ finn *ilma*, PU **šilmä* > udm *šin* ~ finn *šilmä* (Rédei 1986–1988). Ebben az esetben arról lehet szó, hogy az egy mássalhangzóból álló toldalékok előtt (mivel csak ezek előtt zajlik le a változás), az eredeti etimológikus hang megtartásával a szó tövének mássalhangzója szótaghatárra kerül és így nem jön létre egy magánhangzóból álló szótag:

(27) *inm-in* > *in-min* ~ *in-li* ~ *inm-ar* > *in-mar*
 'inm+Iness' 'in+Dat' 'inm+névképző'
 'égen' 'égnek' 'Isten' —>

Az fi) esetben pedig a toldalék hatására a második szótag nyílttá válik, s annak magánhangzója esik ki: *se-reg*: *se-re-gin* > *ser-gin*.)

¹⁵ Szóvégen legtöbbször előforduló kapcsolatok (orosz szavakkal együtt, 46478 szótári tétel közül):

- rt (167, 0,36 %),
 ebből: -urt (91, 0,20)
 -ort (46, 0,10 %)
- murt (64, 0,14 %)
- st (100, 0,22 %)
 ebből -ist (83, 0,18 %)
- nt (92, 0,20 %)
 ebből: -ent (44, 0,09 %)
- ant (34, 0,07 %)
- st' (73, 0,16 %)
 ebből -ost' (63, 0,14 %)
- rk (57, 0,12 %)
- l'k (42, 0,09 %)
- rd (41, 0,09 %)
- tr (39, 0,08 %)
- rs (34, 0,07 %)

A többi mássalhangzó kapcsolat nem fordul elő 10-nél többször, van ami csak egyszer.

Összefoglalva megállapítható, hogy a névszavak esetében ritka az olyan hangtani helyzet, amikor szó belsejében -*CCC-* szerkezet jöhet létre, s egyetlen esetben sem lehet -*šk-* hangkapcsolat a három mássalhangzóból álló hangkapcsolat elemei között. Ennek oka – mint láttuk –, hogy nagyon kevés névszó végződik két mássalhangzóra, továbbá a -*C* alakú toldalékot mindig kötőhangzóval¹⁶ kapcsoljuk a tőhöz, a kötőelem nélkül a tőhöz kapcsolódó -*CV*, illetve -*CVC* alakú toldalékok száma pedig igen alacsony, -*CV*: Dat -*li*, PxPl1–3: -*mi*, -*di~ti*, -*zi~si*, PxAccSg1–3: -*me*, -*de~te*, -*ze~se*; -*CVC*: Abl -*leś*, Adess -*len*, Appr -*lań*, Adv -*ja*, Car -*tek*, Prolat -*ti* (de kapcsolódhat kötőhanggal is), Pl -*jos*. Arra, hogy a névszavak esetében -*CCCC-* kapcsolat szülessen, nincs példa.

2.3.2 Az udmurt igék hangszerkezete

Az igék esetében – mivel nincsen abszolút alakjuk¹⁷, azaz mindig csak toldalékolt formában jelennek meg – a hangalak megállapításának kérdése nehezebb. Az igék tőalakjának történetével kapcsolatosan több felfogás létezik (a szinkron helyzetről az ige toldalékolását tárgyaló részben lesz szó).

A tövégi -*i*- magánhangzó státuszával kapcsolatosan három megoldás lehetséges:

(28) eredetileg nem volt a tövekben *i* (ezt a nézetet nem képviselik az irodalomban)

(29) kettősség volt a tövekben: 1) két mássalhangzó után mindig volt -*i*-: -*CCi*-, 2) a tövükben egy mássalhangzót tartalmazó igéknek két töve volt: -*C*-, ill. -*Ci*- (Bubrih 1948:76–77)

(30) a közös permiben még mindenhol volt *i*, a szinkópás, *i* nélküli formák a komi és az udmurt szétválása után, a nyelvek külön életében jöttek létre (Szerebrennyikov 1963:311)

Legutóbb Geissler (Geissler 2001) a tövégi -*i*-re vonatkozóan azt a végső következtést vont le, hogy

1) a permii igék többeli -*i*- hangzója inetimologikus kötőhangzó (вставочный гласный), kezdetben csak a -*CC*- végű igéken jelent meg,

2) ezt követően az inetimologikus kötőhangzó később, az ősudmurtban az infinitívusz -*ni* és a jelen idő kialakuló -*šk-* formánsa előtt általánossá vált (обобщился), majd a tő része lett, és olyan terheltséget és szerepet kapott, mint az -*a*- tövű

¹⁶ A jelenlegi vizsgálat szempontjából most mellékes, hogy valójában kötőhangzóról van-e szó. Itt most az egyszerűség kedvéért nevezem így,

¹⁷ Mivel a felszólító mód Sg2 személyű alak a problémát jelentő *i* tövű igék esetében ingadozást mutat (*mijn ~ miji*), ezért azt nem tekintem az ige abszolút alakjának.

igék *-a*-ja, és innen áterjedt a *-C-* végű igékre is (hozzátehetjük: még a *-V-* végűekre is!),

- 3) mindebből az következik számára, hogy az *-i-* nélküli udmurt infinitívuszi alakok – mint (2d)-ben és (4c)-ben – másodlagos alakulatok. (Geissler 2001:86).

Geissler tehát mintegy azt fogadja el, hogy eredetileg a tövekben egyáltalán nem volt *i* magánhangzó, azaz az eddig nem képviselt, a (28)-ben megfogalmazott lehetőséget tételezi fel, majd egy változás eredményeképpen szerinte előállt (29). Ez a következtetése, illetve ennek ilyen módon való megfogalmazása minden esetre elhamarkodottnak tűnik és számos kérdést vet fel. A következtetés második pontját azzal a kiegészítéssel talán elfogadhatjuk, hogy "általánossá vált a *-C-* végű igéken is, amennyiben valóban inetimológikus kötőhangzóról van szó". Az viszont kétséges – mint látni fogjuk –, hogy az *-šk-* előtt általánosulhatott-e a feltételezett körőhangzó. A következtetés 3) pontja megint problémás: nyilván vannak olyan alakok, amelyek esetében az *-i-* nélküli alak másodlagos, de lehetnek olyanok is, amelyekben végig megmaradt a szinkópás alak (nem kell feltennünk, hogy azokban a nyelvjáráásokban, amelyekben ma *mijnni* található lezajlott egy **munni* > *mijnni* > *mijnni* változás, már csak azért sem, mert ezekben a *CV-* hangszerkezetű igék esetében is *ju-ni* és nem *jui-ni* található. Sokkal valószínűbbnek látszik egy *mijnni* > *mijnni* változás). Ha el is fogadjuk, hogy az *-i-* valóban az éppen e dolgozatban is tárgyalt *-šk-* előtt vált általánossá, annak rendkívül terhelt használata során (de mindenképpen akkor is csak egyes nyelvjárási területeken), az valószínűleg az után történhetett, amikor a formáns időjellé is vált. Ez azonban az udmurt nyelv történetének nem távoli szakaszában zajlott le. Erre utal, hogy a képzővel szemben az időjel sokkal egységesebb alakú a nyelvjáráásokban: a jelen idő formánsa minden nyelvjáráásban megtalálható *-isk-* alakban, míg a képzőformáns csak a periférikus nyelvjáráásokban ilyen alakú.

Azonban akár az egyik, akár a másik megoldást fogadjuk el ~~(tövekről)~~ a fentebb feltett kérdésre nem kapunk választ (ti. hogy miért jönnek létre mássalhangzótorlódásos allomorfok). Ha az *i* mindenhol megvolt, akkor az *šk-*s származék alakok minden esetben *CV#CVC#CV*¹⁸, illetve *CVC#CVC#CV* szótagszerkezetűek lettek volna. Ebben az esetben a *tő* és a képző közötti magánhangzó kiesése minden esetben bonyolultabb hangkapcsolatot hozott volna létre, mint a korábbi volt (*CVCC#CV*, illetve *CVCCC#CV* jött volna létre).

Ha csak a *-CC-* tövű igéken volt eredetileg *i*, akkor a *CVC-* tövek esetében a képzés során *CVCC#CV* szerkezet keletkezik, s ebben az esetben indokolt a hipotézis, hogy a kelet-

¹⁸ A #jel a szótaghatár jele.

kezett mássalhangzókapcsolat feloldása érdekében jöttek létre a különböző allomorfok, akár egy magánhangzó betoldásával. Az *CVCCi-* tövek esetében azonban a probléma ebben az esetben is fennáll: a „jó” szótagszerkezetű *CVC#CiC#CV* szerkezetű alakok mellett található, többeli magánhangzó nélküli, magánhangzó-törléses alakok *CVCCC#CV* hangszerkezetűek lesznek, azaz ebben az esetben egyáltalán nem indokolt az *-i-* kiesése, mégis megtörténik.

Nehéz elképzelni, hogy az egyszerű *CVC-* tövek analógiája hozná létre a bonyolultabb *CVCCi-* tövek esetében a magánhangzó kiesését. Talán e mellett érv lehet az is, hogy az *-a-* tövű igékben sem játszódtak le ezek az analógiás változások, azaz a fentebbi egy kivételtől eltekintve, minden esetben *CV(C) #CaC#CV* hangszerkezetű igealakokkal találkozunk. Ennek ellene lehet vetni, hogy ennek az *-a-*-nak a státusza kérdéses: lehet eredeti tőhangzó, illetve egy *-al-* képző maradványa. Az utóbbi esetben **CV(C) #CVCC#CV* (*CVCalškv*, illetve *CVCCalškv*) hangszerkezet rekonstruálható, s ebből a *CV(C) #CVC#CV* hangszerkezet már mássalhangzótorlódás megszüntetésének eredménye. A továbbiakban aztán az *-al-* képző (vagy képzőbokor) eredeti jelentését hordozó *-a-* képzőelem nem vesz részt hangtani változásokban, és megmarad a hangszerkezet. Az eredeti *-a-* tövű igékben azonban nem volt meg ez a korlát, s így azokban végbe mehetett volna a magánhangzótorlás. Az *-a-* tövek kérdését most nem kívánom megoldani, ezért a későbbiekben ezekkel az igékkel nem foglalkozom.

Csak abban az esetben fogadható el tehát a mássalhangzókapcsolatok megszüntetésére törekvés feltételezése, mint az allomorfok létrejöttének oka, ha mind a *CVC-*, mind a *CVCC-* tövek eredetileg *-i-* nélküliek voltak. Ez az álláspont azonban nem képviselhető, tehát a hipotézis, hogy a mássalhangzókapcsolatok megszüntetése céljából jönnek létre az allomorfok, valószínűleg nem igazolható. *indagult*

Azt bizonyosan állíthatjuk, hogy hangalakokat tekintve az *-i-* tövű udmurt igéknek három fő csoportja van: 1) *CVC(i)-*, 2) *CVCCi-* szerkezetűek, továbbá 3) van néhány *CV(i)-* szerkezetű ige is. Ezek a tövek kapják a *-V*, *-CV*, *-VC* vagy *-CVC* alakú toldalékokat (jeleket, képzőket és személyragokat). Az *-CC-* alakú toldalékok közül az egyik a dolgozatban tárgyalt *-šk-*, amely bonyolult mássalhangzó kapcsolatokat hoz létre, különösen *CVCti-* töveken. A másik *-CC-* alakú képző (*-kt-*) nem okoz változást, mivel minden esetben *-e-* hanggal kapcsolódik az igehez (ennek az *-e-*-nek mibenlétére most nem térek ki). Az udmurt ige-tövek történetének részletes vizsgálata eltérítene a dolgozatot tárgyától, ezért ezen a ponton erre nem térek ki (a tövek történetéhez pl.: Kozmács 2001). *7ju*

Az udmurt ige hangszerkezete az irodalmi nyelvben tehát:

- a) CV- (*ju-*, *ši-*) ~ CV_i- (*ju_i-*, *ši_i-*)
- b) CVC- (*m_in-*, *vur-*) ~ CVC_i- (*m_in_i-*, *vur_i-*)
- c) CVCa (*vera-*)
- d) CVCC_i- (*likti-*)
- e) CVCCa- (*kosta-*)
- f) CVCCCa (*kokca-*)

Az igéképzés során természetesen hosszabb, de az itt felsorolt hangsorozotokat képviselő alakok is létrejöhetnek.

Mivel a tárgyalt képző- és jelformánsnak csak a tövükben *-i-*-t tartalmazó hangszerkezetű igékkel kapcsolódva születnek alternánsai, a továbbiakban csak ezekről lesz szó.

Összefoglalva úgy tűnik, hogy ma az igék esetében is nagyon ritka^a -CCC-, és kizárt a -CCCC- hangkapcsolat, mivel a tő és a toldalék között ott van egy magánhangzó (az ún. jövő idő *-o-*, illetve a múlt idő *-i-* jele) vagy betoldódik (esetleg ott van) egy *-i-* magánhangzó. Három, illetve négyelemű mássalhangzókapcsolat létrejöttének a legnagyobb valószínűsége a *-šk-* képzővel alkotott szerkezetek esetében van (mint láttuk fentebb). De láthatjuk, hogy itt is kiküszöbölődik a meg nem engedett -CCCC- mássalhangzótorlódás.

2.3.3 A szóbelseji és a szóvégi mássalhangzó kapcsolatok udmurt szótárakban előforduló számát az alábbi táblázat tartalmazza (C' = cirill átírásban C+lágyságjel, % = a betűkapcsolat százalékban az összes betűkapcsolatból). A táblázat Naszibullin–Dudorov 1992 alapján készült, azaz nemcsak tőszavak alapján¹⁹. Tartalmazza az említett szótárban legalább 0,1 %-ban előforduló kapcsolatokat, az azonos mássalhangzót tartalmazó kapcsolatok nélkül.:

-CC, -CC-	Adatok	%
C'k	5989	1,694
Cja (ъя)	2978	0,842
rt	2117	0,599%
C't	1085	0,304
kt	1060	0,300 %
nt	804	0,227 %
rj	705	0,199 %
tr	689	0,166 %
rd	657	0,186 %
rk	647	0,183 %
rm	567	0,160 %
šk	502	0,142 %
ts	499	0,141 %
št	463	0,131
Cj (ье, ъё)	398	0,113

¹⁹ A szótár csak hozzávetőleges adatokat szolgáltat. Egyes esetekben teljesen megbízhatatlan a található adat, ui. a szótárban nem a hangkapcsolatokat, hanem a betűkapcsolatokat listázták ki, így az *лс* betűkapcsolat számadata vonatkozik az *лś* hangkapcsolatra is (*лс ~ лśь*), s a többi hasonló esetben is így jártak el.

<i>-CC, -CC-</i>	<i>Adatok</i>	<i>%</i>
<i>rž</i>	377	0,107
<i>C'n</i>	367	0,104
<i>rg</i>	358	0,101

Azt láthatjuk, hogy a leggyakoribb hangkapcsolat a palatális mássalhangzó + k hangsor. E mögött azonban a lista készítésének módszere miatt számos különböző hangkapcsolat lehet. Közelebről megvizsgálva azonban mégis azt találjuk, hogy a *бк* esetek több, mint 80 százalékát az *-šk-* (*-сбк-*) hangkapcsolat teszi ki, a következő bontásban (a végződés után zárójelben: az előfordulások száma, az előfordulás értéke százalékban a szótárban szereplő összes szót figyelembe véve, összesen 4930 eset):

<i>-škinj</i>	(1651, 3,55 %)
<i>-škon</i>	(1251, 2,69)
<i>-škilinj</i>	(713, 1,53)
<i>-škilon</i>	(625, 1,34)
<i>-škiś</i>	(201, 0,43)
<i>-jaškem</i>	(156, 0,34)
<i>-iškem</i>	(102, 0,22)
<i>-aškijinj</i>	(65, 0,14)
<i>-jaškijon</i>	(63, 0,14)
<i>-aškijon</i>	(58, 0,12)
<i>-jaškijinj</i>	(45, 0,10)

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a fentebb tárgyalt hangtani jelenség csak az igéket és csak levezetett hangkörnyezetet érint, ugyanis vizsgálataim szerint az igéken kívül más esetben a *-C- + -šk-* hangkapcsolatra nincsen példa, s így elfogadható az az eljárás, amely erre a környezetre az optimalitáselmélet keretében korlátokat határoz meg.

2.3.4 Az udmurt tehát – a többi finnugor nyelvhez hasonlóan – elkerüli a szótag Kezdetében és Zárlatában a mássalhangzó-torlódásokat. A torlódás elkerülése szinte teljesnek mondható szó első szótagjának Kezdetében, azonban az utolsó szótagi hangsúly miatt egyes eredetileg kétszótagú szavak esetében magánhangzó kiesés következtében előálló szóeleji mássalhangzó torlódást találhatunk. Ezekben az esetekben a torlódó hangok közül a második mássalhangzó rendre *-r-*, pl. : *tjros ~ tros*, vagy az első *s-*, pl. *sikal ~ skal*. Azaz az udmurt szavak *CV(C)-*, *V(C)-* és kivételes esetben *CrVC-/sCVC-* kezdetűek lehetnek. A mássalhangzó-torlódással kezdődő jövevényszavakban a szóeleji torlódást a nyelvjáráások feloldják: *нрезидент > нрезидент, клуб > клуб* (Katančí 1992:585)

A szó utolsó szótagjának Zárlatában is ritka a mássalhangzó torlódás. Ezekben az esetekben is nagyon sok esetben *-r-* az egyik mássalhangzó: *murt*, *gurt*. A szóvég tehát *-CVC*, *-CV* és *-CVCC* lehet. Mivel a szóképző morfémák és a ragozás elemei *-V*, *-VC*, *-CV*, *-CVC*

alakúak, igen ritkán jön létre -CCC- alakú hangkapcsolat, azonban ha a névszavak esetében létrejön, akkor minden esetben -CC|C- alakú, ahol a függőleges vonás a tő határát jelzi.

Az udmurt szótagszerkezete tehát (C)V(C) típusú, azaz nem kötelező a mássalhangzóval kezdődő szótag és megengedett a mássalhangzóval záruló szótag is, vö. az alábbi szótagtipológiai táblázattal:

		szótagkezdet (kezdet, onset)	
		kötelező	nem kötelező
szótagvég (zárlat, coda)	tiltott	CV	(C)V
	megengedett	CV(C)	(C)V(C)

I
nem
értem

Az optimalitáselméletben a fenti rendszer minden lehetséges elemét a következő két általános korlát generálja (nem tekintem át az összes szóba jöhető korlátot, mivel erre sem szükség, sem lehetőség nincsen, csak a legáltalánosabbakat említem meg):

ONS (Kezdet)

A szótagnak mássalhangzóval kell kezdődnie.

*COD (*ZÁRLAT)

A szótagnak **nem** kell mássalhangzóval végződnie²⁰.

A nyelvek eltérő mértékben sértik meg ezeket a korlátokat. Az arabban például sosem sérül az ONS, az udmurt azonban, mint a fenti szótagszerkezeti típusú nyelvek mindegyike, megsértheti mind a két korlátot.

További két fontos általános korlát: PARSE és FILL.

PARSE (ELEMÉZ)

A kiinduló (alap) szegmenseknek elemződni kell a szótagszerkezetben (azaz megtiltja a törlést)

FILL (TÖLT)

A szótagpozíciót (Kezdet, Mag, Zárlat) ki kell tölteni az alap szegmentummal.
A szótagpozíciót az alapul szolgáló (underlying) elemmel kell kitölteni.
(azaz megtiltja a betoldást)

Az arabban a FILL csak akkor sérül, amikor arról gondoskodik, hogy a ONS (KEZDET) korlát ne sérüljön, ugyanis ilyenkor olyan elemmel tölti ki a szótagpozíciót, amely nincs

²⁰ Magyarázat a OT jelölési rendszeréhez: a * egy korlát neve előtt azt jelenti: 'nem' vagy 'nincs', a fenti esetben tehát: *COD = 'nincs Zárlat'. A függelékben lévő táblázatban a korlátok oszlopában lévő * jelentése: a vele egy sorban lévő alak megsérti a korlátot, a *! jelentése: a korlátot fatálisan megsérti, azaz az alak kiesik az optimális alakért folyó versenyben, a több csillag azt jelenti, hogy a korlát skaláris, és az adott alak a korlátot többször sérti meg, a ☞ jel az optimális alakra mutat.

benne a kiinduló alakban. Az udmurtban is megsérthető a FILL (mivel *COMPLEX^{Ons}, korlát megsértésének elkerülése érdekében, azaz nincs összetett szótagkezdet: *kulub*).

je

Az alábbi megszorítások is a fenti alapszótagszerkezet előállítását segítik:

NUC (MAG)

A szótagnak kell Magjának lennie.

*COMPLEX

Csak egy C vagy V foglalhat el egy szótagszerkezeti csomópontot.

*M/V

V nem lehet Kezdet és Zárlat (Ons and Cod)

*P/N

C nem lehet Mag.

Az elemzés során az alulelemzés (underparsing) úgy jelenik meg fonetikailag mint tör-
lés, a felülelmezés (overparsing) pedig mint betoldás.

A CV szótagszerkezeti elméletben a szótagszerkezetet tehát a NUC, *COMPLEX, PARSE, FILL, ONS, *CODA, *M/V, *P/C korlátok vezérlik.

Egy általánosnak nevezhető megszorítás hierarchia:

NUC >> *COMPLEX >> PARSE >> FILL >> ONS >> *CODA

(van szótagmag >> nincs összetett elem Kezdetben, Magban, Zárlatban >> nincs törlés
>> nincs betoldás >> minden Kezdet C >> nincs C Zárlat)

A PARSE, FILL, ONS, *CODA megszorítások relatív rangsorba rendezhetők egy domi-
nencia rend szerint az egyes nyelvekben, míg a többi megszorítás ezek feletti pozícióban van
rögzítve (superordinate position).

Az alábbi két tételt fogalmazták meg a CV elméletben a szótagszerkezeteket építő
megszorítások hierarchiájára:

Kezdet Tétele (Onset Theorem)

A szótagkezdet nem kötelező, ha PARSE és FILL dominálja ONS-t

Amennyiben nem dominálják, akkor a szótagkezdet kötelező.

Törlés kell, ha a PARSE a legalacsonyabb a rangsorban a három közül, és betoldás kell,
ha a FILL a legalacsonyabb

Zárlat Tétele (Coda Theorem)

A kóda engedélyezett, ha PARSE és FILL^{Nuc} dominálja *COD-t.

Amennyiben nem dominálják, akkor a zárlat tiltott.

Törlés kell, ha a PARSE a legalacsonyabb rangú, betoldás kell, ha a FILL^{Nuc} a
legalacsonyabb.

A (C)V(C) nyelvek – mint az udmurt – esetében a hierarchia tehát:

a) PARSE, FILL^{Ons} >> ONS (a Kezdet nem kötelező)

b) PARSE, FILL^{Nuc} >> *COD (a Zárlat engedélyezett)

2.3.4.1 Megszorítások az udmurtban a -*CCisk*-/*Cisk*- lokális fonológiában

A mellékletben szereplő 1–8. táblázatban találjuk az összes lehetséges és dokumentáltan előforduló esetet az udmurt nyelvjárásokban. Az elemzés szerint a bemeneti alak minden esetben -(*C*)*Cisk*- volt. A megszorítások kielégítik a primitív optimalitáselmélet kritériumait, azaz megfogalmazásuk megfelel annak a formalizmusnak, amely csak kétféle megszorítást enged meg:

- 1) minden α időben lefed néhány β -t (azaz minden olyan α , amelyik nem esik egybe β -val megsérti a megszorítást)
- 2) egy α sem fed le időben egyetlen egy β -t sem (minden α , amelyik egybeesik egy β -val, megsérti a megszorítást)

Mivel a primitív optimalitáselméletben csak ilyen megszorítások vannak, ez egyúttal azt is jelenti, hogy minden ilyen fonológia lokális. Az elemzettől eltérő helyek jelenségeit minden esetben újra kell elemezni (Eisner 1997:18).

Az összes kimeneti alak előállításához az alábbi megszorításokra volt szükség:

1. Univerzális (minden nyelvben mindig meglévő) megszorítások:

*COMPLEX, PARSE

2. Speciális (az udmurt nyelvjárásokban meglévő, de UG-ban megtalálható) megszorítások:

*HTM

Nincs többeli hangsúlytalan C (i)

AGREE^{Pal}

MINDEN C tartalmazza a –palatális jegyet

AGREE^{Zár}

Minden C tartalmazza a +zár jegyet

*AFF

Affrikáta nem engedélyezett

IDENTITY^{Zár}

A zörejhangok megőrzik eredeti [zár] jegyüket (ami [zár] jegyű az [zár] jegyű marad)

IDENTITY^{Spir}

A eredeti [spir] jegy megőrződik (ami [spir] jegyű az [spir] jegyű marad)

IDENTITY^{Pal}

A eredeti [pal] jegy megőrződik (ami [pal] jegyű az [pal] jegyű marad)

E megszorítások teljes hierarchiája a következő:

*HTM >> AGREE^{Pal} >> AGREE^{Zár} >> *AFF >> IDENTITY^{Zár} >> IDENTITY^{Spir} >> IDENTITY^{Pal} >> PARSE >> *COMPLEX

Mint láthatjuk, ez a fonológia kielégíti azt a feltételt, hogy a speciális megszorítások dominálják az univerzálisakat.

A fentebbi speciális megszorítások nem egyediek, a szakirodalomban találunk rájuk példákat vagy analógiákat (az elnevezés és a jelölés lehet más, forrás: Eisner 1997):

*NO [o]: o nincs engedélyezve hangsúlytalan szótagban, Kager, ROA 93a (= *HTM)

*MAXPL^{Feat}: elemezd a bemeneti hangok jegyeit, pl.: lab > lab stb., Lombardi ROA 105 MAX, McCarthy&Prince 1995

MAXIO: ebben az esetben a bemenet és a kiemenet tökéletesen egybeesik, Eisner 18. p.

*INS^{Feat}: ne helyezd be a jegyet, Kirchner ROA DEP, McCarthy&Prince 1995

NOAFF nincsenek engedélyezve a nem-palatális affrikáták, Bakovic ROA 96

*NC: nincsen nazális-zár szekvencia, Pater ROA 160

UNIFORMITY: a kereksegi harmónia monotonikus: mély vagy magas, Cole&Kisseberth ROA 98 (= AGREE)

A fenti hierarchia nem azt jelenti, hogy minden esetben minden megszorítás érvényes és ebben a rendben, hanem azt, hogy amely megszorítások aktívak az optimális alak kiválasztódásáig, azok mindig ebbe a hierarchiába rendeződnek. Az elemzés azt mutatta ki, hogy nyolcféle lehetséges helyzet adódik összesen, az alábbi táblázat szerint (a – jel azt jelzi, hogy a megszorítás nem aktív az optimális alak kiválasztódásáig, azaz az utolsó aktív megszorítás után helyezendő el)²¹:

	*HTM	AGREE ^{Pal}	AGREE ^{Zar}	*AFF	IDENTITY ^{Pal}	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX	PARSE
1.	+	+	-	+	-	+	+	-	-
2.	+	+	-	+	-	+	-	+	-
3.	+	+	-	+	-	-	+	+	-
7.	+	+	-	+	-	-	-	+	-
8.	+	+	+	-	-	+	+	+	-
5.	+	-	-	+	+	-	+	-	+
4.	+	-	+	-	+	+	-	-	-
6.	+	-	+	-	+	-	-	-	-

Az ebben a keretben elvégzett elemzés nemcsak azt támasztja alá, hogy valóban fontos a szembenállás a palatális és a depalatizált allomorfok között (az AGREE^{Pal} megszorítás a legdominánsabb *HTM után), hanem igazolja azt a hipotézist is, hogy nem a mássalhangzó torlódás megszüntetése a cél (a *COMPLEX megszorítás három esetben nem is aktív, és általában egyébként is csak olyankor van rá szükség, amikor -ts- ~ -c- típusú kimeneti alakok közül az optimális alak kiválasztásáról van szó (az általam el nem végezhető vizsgálatok hiánya miatt most nem mennék bele abba, hogy a -ts- státusza valójában mi, azt fogadom el,

²¹ A sorszám a mellékletben található táblázat sorszáma utal.

hogy ebben az esetben két egyenrangú hang kapcsolatáról van szó). A jegyeket illetően: a *t* [zár], az *s* [spir], a *c* [zár spir], a *ś* [spir pal], egy ebből származó *s* már [spir] <pal> jegyű (erről Smolensky&Prince 1993).

Az előálló bonyolult hangszerkezetet tehát nem elsősorban a torlódó hangok számának csökkentésével, s nem is a szótagszerkezet átalakításával próbálja megoldani az udmurt, hanem – nyelvjárástól függően – az alábbi elvek valamelyikének érvényesítésével:

- a) uniformitás depalatizált hangokban (egy hangnak se legyen [pal] jegye)
- b) uniformitás zárhangokban (minden hangnak legyen [zár] jegye)
- c) maradjon meg a formáns (ez ellentétes az előbbi kettővel)

Ismeretes, hogy az udmurtban a zöngéesség szerinti hasonulás élő hangtani jelenség (a fenti terminológiával: uniformitás a zöngéességben, egy hangnak se legyen [zöngés] jegye), mégpedig szóhatáron is átnyúló hangtani jelenség. Láthatjuk, hogy a nyelvjáráásokban e mellett az általános jelenség mellett az -*šk*-val képzett, illetve a jelen idő 1. és 2. személyében ragozott ige hangalakjának alakulása során további két hasonulási elv hat. Sőt a közép-déli nyelvjáráásban amikor a gerundium -*sa*- képzője előtt az -*šk*- képzős igék esetében az említett magánhangzó mellett az -*šk*- formáns -*k*- eleme esik ki: *kilziškisa* > *kilziśsa*, *veraškisa* > *veraśsa* az uniformitás (minden hangnak legyen [spir] jegye) egy újabb típusa tapasztalható.

A korábban feltett kérdésre tehát a válasz: azokban az esetekben, amikor a töben lévő magánhangzó törlése következtében *CVCCC#CV* hangszerkezet jönne létre, a fenti három elv valamelyikének érvényesülése miatt a szótagszerkezet esetleges rosszulformáltsága ellenére elfogadott alak jön létre. Csak ezzel magyarázhatjuk az egyébként különlegesnek tartható *bertćke* alakot. Ez a hangkapcsolat csak abban az esetben jöhet létre, ha a b) elv, az uniformitást a zárhangokban (legyen minden hangnak [zár] jegye) érvényesül. Csak ezzel lehet a kiinduló helyzetnél több jegyet tartalmazó alakot magyaráznunk.

A formáns eredeti -*šk*- alakjának megtartása a harmadik elv. Ennek érdekében a nyelv megtarthat/betoldhat egy -*i*- hangot (attól függően mit tekintünk alapalaknak). Nincs olyan adat, amelyben változatlan formában találunk meg az igetövet és a formánst egymás mellett, azaz nincs olyan eset, amikor a tövégi mássalhangzó és a -*šk*- formáns allomorfja között ne lenne magánhangzó vagy az eredeti tövég vagy a formáns -*ś*- eleme ne változna meg. A magánhangzó nélküli esetekben mindig megváltozik a formáns (sőt sokszor a tö) eredeti hangalakja, mivel valamelyik jegyre egyeztetni kell. Ez a három elv magyarázza tehát azt is, hogy miért nincsenek a forrásokban *beriktśke*, *čebertśke*-féle alakok.

Az általam adott magyarázat érvényes az udmurt ige tövégi magánhangzó-elméleteinek mindkét lehetséges esetére.

Ez a fonológia van érvényben, ha bemeneti alaknak *CVCCCCV*, *(-)CVCCCCV* (**berik̄ts̄ke*, **čebert̄s̄ke*) szerkezeteket tételezünk fel. Ilyenkor a többeli magánhangzó nélküli kimeneti alakokban a **HTM* megszorítás mindent dominál, hisz a bemeneti alakokban sincs hangsúlytalan tömagánhangzó. A tömagánhangzós kimeneti alakok esetében a **COMPLEX^{COD}* érvényesülése érdekében a hátrább sorolt *FILL* megsértésével jön létre az optimális alak: magánhangzót szűr be a *tő* és a formáns közé.

De a fentebb rangsorolt fonológiai megszorítások érvényesek akkor is, ha a bemenet *CVC_iCCV*, illetve *(-)CVCC_iCCV* (*berik̄ts̄ke*, *čebert̄s̄ke*) szerkezetű. Az *-i-* elemet tartalmazó kimeneti alakok esetében ilyenkor a *PARSE* megszorítás az aktív. Az *-i-* nélküli alakok esetében a **HTM* mindent dominál. (A mellékletben található táblázatok nem tartalmazzák az *-i-*s alakok levezetését.)

V. Az udmurt -*šk*- (SK) képzős igék

0. Ebben a részben bemutatom az SK-val képzett udmurt igék egyes csoportjait. Amellett fogok érvelni, hogy az udmurt SK képző korábbi intranzitiválónak, reflexiválónak stb. nevezett funkciója valójában más eseményeket takar, jelesül implicit tárgyas igék létrehozását, unakkuzativálást és unergativizálást, illetve passziválást. Igazolni kívánom azt a hipotézist, hogy a képző minden funkciójában ezt a négy műveletet kódolja.

Az alkalmazott elméleti keret a grammatikai funkciókat nem tekinti atomi (elemi) kategóriáknak, hanem azokat szintaktikai jegyekkel tovább bontja. Kiindulópontnak tekintem a Bresnan és Zeenan adta szintaktikai jegykiosztást (Bresnan–Zeenan 1990). Ebben a keretben elemzi többek között Komlósy a magyar műveltetést (Komlósy 2000), Laczkó az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzést (Laczkó 2000). A grammatikai funkciókat nem tekintem univerzálisoknak a hagyományos értelemben, hanem konstrukcióspecifikusoknak (Croft 2001:162–163), ezért az elemzés érvényét most csak az udmurtra terjesztem ki.

Ez a megközelítés azt is jelenti, hogy elfogadom az Unakkuzatív Hipotézist (Unaccusative Hypothesis, máshol Split Intransitivity), amely szerint az intranzitív igék két nagy alcsoportot alkotnak, jelesül az unakkuzatív és az unergatív igék alcsoportját, amely csoportok mindegyike saját szintaktikai struktúrával rendelkezik (Perlmutter 1978).

Mivel a tárgyalt jelenség körébe minden esetben képzett igék tartoznak, ezért az intranzitív igék két alcsoportját mint az alap tranzitív igéből képzett, esetleg argumentumszámot is érintő műveletet kódoló deriváció eredményeként vizsgálom (azaz a grammatikai funkciók szintaktikai jegyeit változásában elemzem).

Kimutatom, hogy az SK egyéb funkciói (jelen idő jel, a második múlt paradigmájában a SgPl1 személyjelölése) kapcsolódnak a fentebbi funkciókhoz.

1. A grammatikai funkciók kiosztása

A grammatikai funkciók (azaz a mondatrészi szerepek) nem atomi felfogása szerint, a grammatikai funkciókat jegypárokkal jellemezhetjük. Ezek a következők:

- (1a) [-r] = szemantikailag szabad, nem korlátozott
- (1b) [+r] = szemantikailag korlátozott (restrictive)
- (1c) [-o] = nem tárgyi ('object') jellegű
- (1d) [+o] = tárgyi ('object') jellegű

A szemantikai funkció szabadsága azt jelenti, hogy a jegy szinte bármelyik szemantikai szerepű argumentumhoz rendelhető. A kiosztás szerint csak az ALANY (S) és a TÁRGY (O) [-r] jegyűek. A thematikusan kötött tárgyak vagy másodlagos tárgyi funkciók (O_θ) [+r]

jegyűek. A $[-o]$ jegyű funkciók értelemszerűen nem tárgyi funkciók: ilyen tehát az ALANY és a HATÁROZÓ funkciók (OBL_{θ}), a közvetlen tárgyi és a másodlagos tárgyi funkciók $[+o]$ jegyűek. A négy alapvető funkció (S, O, O_{θ} , OBL_{θ}) a két jegypárral így jellemezhető:

(1)

$[-r]$	S	$[-o]$
O		OBL_{θ}
$[+o]$	O_{θ}	$[+r]$

Az argumentum strukturának (a-struktúra) funkció struktúra (f-struktúra) feleltethető meg:

(2)	a-struktúra	θ	θ
	jegyek	$[-o]$	$[-r]$
	f-struktúra	S	S/O

A fenti jegykiosztásnak, jegykombinációnak egy adott argumentumhoz való hozzárendelésével tehát szűkül az argumentum által felvehető funkciók köre. A fenti kiosztásokat nevezhetjük természetes társításoknak. Egyik ilyen, hogy az Agens csak $[-o]$ jegyű vonzat-funkcióban jelenik meg, a Patiens és a Téma pedig rendszerint tematikusan korlátozatlan funkciókban jelenik meg (S, O), azaz rendszerint $[-r]$ jegyű. Az elsődleges jegyek szerint tehát a szerepek:

(3)	Patiens jellegű szerepek	θ $[-r]$
	Másodlagos Patiens jellegű szerepek	θ $[+o]$
	Egyéb szerepek (Agens is!)	θ $[-o]$

Az ALANY funkció betöltője az alábbi hierarchiának megfelelően választódik ki:

(4) AG > BEN > GOAL/EXP > INST > TEMA/PAT > LOC

Az argumentum szerkezet legmagasabb rendű tagja a logikai alany. Ha nincs más tényező, akkor a fenti hierarchiában a legelőre sorolt szereplő, azaz az AG kapja az alanyi funkciót (S). Ezért megkapja a $[-o]$ és $[-r]$ jegyeket. A kiosztás előtt lezajló folyamatok következtében azonban megváltozhatnak az argumentumhoz rendelhető grammatikai funkciók. A lezajló folyamat nem feltétlenül jár azonban morfológiai változással, illetve különböző folyamatok járhatnak azonos morfológiai változással is. A grammatikai funkciók

megváltoztatása úgy történik, hogy vagy újabb jegyértéket rendel valamely argumentum-helyhez, vagy valamely argumentumhelyet konkrét szemantikai értékkel tölti ki. Ez utóbbi megoldással kivonja azt a vonzatfunkciót hordozó szereplőt a szintaktikailag kifejezendő argumentumok közül.

Komlósy ezek alapján így írja le a visszaható képzést (Komlósy 2000:283):

- (5) mos-akod-(ik): 'MOS { x_1 /AG, x_2 /PAT} $\wedge x_1 = x_2$ '
[-o] 0

S —

Azaz a visszaható képző szemantikai hatása az – mondja Komlósy –, hogy az alapige valamelyik alacsonyabb rangú argumentumát már a lexikai tételen belül azonosítja az alany-
nyal (itt x_1 -gyel). Mivel így x_2 referense mindig azonos az x_1 helyen álló argumentummal azo-
nosított referenssel, emiatt már nem tehető ki olyan mondatrészt, ami PAT szereplőt nevezne
meg. A reflexiválás művelete tehát kiiktatja a PAT szerepű argumentumot a kifejezhető argu-
mentumok köréből.

Ily módon az egyes alapstruktúrák argumentum szerkezete és funkció kiosztása ábrázolható (egyszerűsített apparátussal, Bresnan-Zeenan 1990 nyomán, Croft 2000 jelölésével, ami szerint S lehet a) A = tranzitív esemény ALANYa, b) S_u = intranszitiv esemény nem cselekvő ALANYa (undergoer intransitive), c) S_a = intranszitiv esemény cselekvő ALANYa (actor intransitive):

- (6) TRANZITÍV IGE
a-struktúra MOS <AG PAT>
jegyek [-o] [-r]

f-struktúra

A O

- (7) UNAKKUZZATÍV IGE
a-struktúra
jegyek

HŮL <TÉMA>
[-r]

f-struktúra

 S_{11}

- (6) UNERGATÍV IGE
a-struktúra
jegyek

TÁNCOL < AG >
[-o]

f-struktúra

 S_a

A passzíválás művelete a reflexiváláshoz hasonlóan:

(9)	PASSZÍV		
	a-struktúra	MOS	<AG PAT>
	jegyek		[-o] [-r]
	passzivizálás	MOSATIK	0
	f-struktúra	–	S _u

Komlósy elemzése szerint a passziválás jegy hozzáadással így írható le (Komlósy 2000:285):

(10)	argumentum szerkezet:	{ AG PAT }	
	elsődleges jegyek	[-o] [-r]	
	passziválás	[+r]	a logikai alany „lefokozása”
	[+r] hozzáadása		
	KIÉRTÉKELÉS:	OBL _{AG}	S/O
	jólformáltsági követelmény:		S
	VÉGEREDMÉNY	OBL _{AG}	S _u

A jólformáltsági követelmények a fenti (10) példában is jelzett problémák megoldását segítik (a jegyek alapján a PAT lehetne S és O is). Minden a-struktúrát leképező f-struktúrának ki kell elégítenie az alábbi két jólformáltsági követelményt:

(11) Jólformáltsági követelmények:

1. kötelező az ALANY:
minden vonzatkeretben (f-struktúrában) kell lennie egy S (= A ~ S_a ~ S_u) funkciónak,
2. argumentum-funkció biunicitás:
minden argumentum hely csak egyetlen funkciót kaphat, és minden funkció csak egyetlen argumentumhellyel társítható (azaz csak egyszer szerepelhet a vonzatkeretben/f-struktúrában).

Egy argumentum helyhez több tematikus szerep is társulhat. Ezek kezeléséhez nem kell ezen az elméleti kereten változtatni, csupán két további jólformáltsági feltételt kell felvenni:

- (12) Elsődleges jegyek társítása több tematikus szerepet viselő argumentumokhoz
1. Minden argumentumhely csak egyetlen elsődleges jegyet kaphat.
 2. Ha egy helyhez több tematikus szerep társul, az elsődleges jegykiosztás vagylagos (az argumentumhoz egyidejűleg tartozó tematikus szerepek tehát szintaktikailag csak „vagylagosan” érvényesülnek.)

Ezeket felhasználva a műveltető igék képzése a következők szerint adható meg (hagyományos jelölésekkel, Komlósy 2000:288–290):

(13)	MŰVELTETÉS UNAKKUZZATÍV IGÉBŐL (x ₁ = az új szereplő, x ₂ = az eredeti szereplő)	
	argumentum szerkezet:	{ x1 x2 }
	ÉG	– PAT
	ÉGET	AG PAT
	elsődleges jegyek	[-o] [-r]
	elsődleges alany	[-r]
	[+r] hozzáadása	–
	KIÉRTÉKELÉS:	S S/O
	jólformáltsági követelmény:	O
	VÉGEREDMÉNY	S O

- (14) MŰVELTETÉS UNERGATÍV IGÉBŐL (x_1 = az új szereplő, x_2 = az eredeti szereplő)

argumentum szerkezet:	{ x_1	x_2 }		
TÁNCOL	–		AG	
TÁNCOLTAT	AG	PAT		
elsődleges jegyek	[–o]	[–r]	[–o]	
elsődleges alany	[–r]	–	–	
[+r] hozzáadása	–	–	[+r]	
KIÉRTÉKELÉS:	S	S/O vagy	OBL _{AG}	
jólformáltsági követelmény:	–	O vagy	OBL _{AG}	
VÉGEREDMÉNY	S	O vagy	OBL _{AG}	

- (15) MŰVELTETÉS TRANZITÍV IGÉBŐL (x_2 = az új szereplő, x_1, x_3 = eredeti szereplő)

argumentum szerkezet:	{ x_1	x_2	x_3 }	
RÁG	AG		PAT	
RÁGAT	AG	PAT	AG	
elsődleges jegyek	[–o]	[–r]	[–o]	[–r]
elsődleges alany	[–r]	–	–	–
[+r] hozzáadása	–	–	[+r]	–
KIÉRTÉKELÉS:	S	S/O vagy	OBL _{AG}	S/O
jólformáltsági követelmény:	–	** vagy	–	O
VÉGEREDMÉNY	S		OBL _{AG}	O

Komlósy ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy a nyelvek egy szűkebb köre „fel van mentve” a (11)-ben megismert jólformáltsági követelmények 2. pontja alól, azaz egyazon vonzatkeretben lehet két tárgy is, ahogy írja „ez ... is grammatikus eredményhez vezethet”. Az udmurt ilyen nyelv, s nemhogy „grammatikus eredményhez vezethet” a magyarban hibás kiértékelés, az udmurtban éppen a magyarban jó konstrukció minősül agrammatikusnak (Kozmács 1994:41–46). Az udmurt műveltetés tehát a fenti keretben:

- (16) argumentum szerkezet: { x_1 x_2 x_3 }
gožte ÍR	AG			PAT
gožtite ÍRAT	AG	PAT	AG	
elsődleges jegyek	[–o]	[–r]	[–o]	[–r]
elsődleges alany	[–r]	–	–	–
[+r] hozzáadása	–	–	[+r]	–
KIÉRTÉKELÉS:	S	S/O vagy	OBL _{AG}	S/O
jólformáltsági követelmény:	–	O vagy	**	O
VÉGEREDMÉNY	S	O		O

0 Kuvio

2. SK képzős alakok az udmurtban

A továbbiakban a reflexív terminus alatt azt értem, amit az egyes szerzők értenek alatta, azaz általában azt, hogy a reflexív valamely, reflexív ige képzésére használt technikával létrejött ige, függetlenül tényleges jelentéstartalmától. Az udmurttal kapcsolatosan minden esetben az SK-val képzett ige terminust használom.

Az SK-val képzett igék csoportosítását Geniušienė 1987, továbbá Koivisto 1991 és 1995 terminológiájával foglalom össze.

2.1 Geniušienė 1987

Geniušienė a reflexívekről írott tipológiai munkájában csoportosította a reflexív igéket és az általam már említett Pozgryjeva 1975 műre támaszkodva vizsgálatába bevonta az udmurt nyelvet is.

Vizsgálata során az alábbi hiper-szerepeket (hyper-roles) és szemantikai szerepeket (semantic roles) tartotta relevánsnak a reflexív igék analízise szempontjából (1987: 39–)

- (17) Szemantikai alany (Semantic Subject: Sb)
- Szemantikai tárgy (Semantic Object: Ob)
- Szemantikai részesülő (Semantic Dative: Dat)

Az egyes szemantikai hiper-szerepek szemantikai szerepeket tartalmaznak:

- (18) Sb (Agent, Actor, Causer, Initiator, Experiencer)
- (19) Ob (Patient, Quasi-Patient, Content)
- (20) Dat (Addressee, Recipient, Beneficiary, Possessor or Total Patient)

A Sb-k közül a Causer az egyetlen olyan szereplő, amelyik nem szándékosan cselekszik, tulajdonképpen a Természeti Erő (Natural Force) szemantikai szereppel azonosítható. Geniušienė megjegyzi, hogy a Causer nem mindig Természeti Erő, de ezekben az esetekben is kizárható a szándékos cselekvés, például²²:

- (21) *The pig (fell from the balcony and) killed his father.*

Az Experiencer szereppel kapcsolatosan megjegyzi, hogy az angolban és a litvánban az EXP gyakran direkt tárgya egy pszichológikus igének és ilyenkor a hiper-szerepe ennek a szereplőnek Ob:

- (22) *This worries Mary (EXP).*

Ilyen eset van az udmurtban is, de jelen dolgozatban ezeket nem vizsgálom.

Az Ob-k között a Quasi-Patient értelmezése szerint a cselekvő alany által mozgatott testrész, a Content pedig az érzékelést és mentális aktivitást jelentő igék melletti másik szerep:

- (23) *Jonh hates Mary (CONT), He realized his error (CONT)*

²² Az angol nyelvű példamondatokat nem fordítom le, mivel azok csak illusztrációk, s nem kapcsolódnak szorosan az udmurt igék elemzéséhez.

- ahány
mivel
hírli?

A Dat hiper-szerep alszereplői közül az Addressee az, aki kapja az információt, a Recipient pedig olyan másodlagos emberi (human) szereplő (tkp. második tárgy), ami a felszínen datívuszi alakban jelenik meg. A Possesor – értelmezése szerint – olyan szereplő, aki birtokolja azt a valamit, amire a cselekvés valójában irányul. Azért sorolta ebbe a kategóriába, mert a litvánban ez a szereplő datívuszi esetben áll.

A hiper-szerepek bemutatása után megjegyzi, hogy egyes reflexív igék elemzése esetében szükséges további szemantikai szerepeket is felvenni, mint Instrument (INS), Means (MED) és Locative (LOC). Ezek szerinte harmadik szerepek egy AG-PAT szituációban:

- (24) *cut bread with a knife* (INS)
 cover the child with a blanket (MED)
 put the money in the pocket (LOC)

A reflexiválást úgy foglalja össze, hogy a reflexiválás együtt jár a valencia csökkenésével (valence recession). Esetei:

- (25) (a) valencia csökkenés, azaz egy szintaktikai funkció elhagyása,
 (b) a szintaktikai státus csökkenése a hierarchia szerint ($S < DO < IO < ObIO < AO$),
 (c) egy kötelező szintaktikai funkció opcionálissá válása.

A reflexív igék csoportjai ezek után (1987:69)

- (26) Alanyi refelexívek (Subjective RVs)

Ezek esetében a Nem-reflexív Szerkezet (NC) alanya megegyezik a Reflexív Szerkezet (RC) alanyával, és az RC szintaktikai struktúrája annyiban változik, hogy vagylagosan:

- (i) törlődik az NC direkt tárgya ($DO > 0$),
(ii) csökken a DO státusza (pl. $DO > ObIO$).

- (27) Tárgyi reflexívek (Objective RVs)

Ezek esetében az NC direkt tárgya lesz az RC alanya, és az RC szintaktikai struktúrája annyiban változik, hogy vagylagosan:

- (i) az NC alanya törlődik az RC-ben ($S > 0$),
(ii) az NC alanya átkerül az ObIO pozícióba ($S > ObIO$).

- (28) Transzitiv reflexívek (Transitive RVs)

Ilyenkor megmarad az NC alanya és direkt tárgya, viszont a datívuszi esettel kifejezett indirekt tárgy törlődik (lett példa):

- (28a) *Es iegadaju vinam /sev bilet-i*
 I-Nom bought he-Dat /myself-Dat ticket-Acc
 'I bought him/myself a ticket.'
- (28b) *Es iegadajo-s (*vinam) bilet-i*
 I-Nom bought-RM (*he-Dat) ticket-Acc
 'I bought myself (*him) a ticket.'

(26) és (27) intranszitiv igét eredményez, de eltérő szintaktikai processzus eredménye-
 képpen. Geniušienė a tipológia elemzés elvégzése után a reflexívek alábbi rendszerét alakí-
 totta ki (az eredeti terminológiával, az udmurtra vonatkozó megállapítások Geniušienėtől, – =
 nincs az udmurtban, + = szerinte van az udmurtban, de nem ad példát):

<i>1 Subjective reflexives</i>	udmurt	magyar
1.1. Semantic reflexive	<i>dísaškinj</i>	öltözködik
1.2. 'Partitive object' reflexive	<i>sutskinj</i>	megégeti magát (a kezét)
1.3. 'Absolute' reflexive	<i>kurtc 'iliškinj</i>	harap _{intr}
1.4. Autocausative reflexive	<i>palentskinj</i>	félrehúzódik (félrehúzza magát)
1.5. Reciprocal reflexive	<i>čupaškinj</i>	csókolózik
1.6. Deaccusative reflexives	<i>kopaškinj</i>	ássza a kertet ~ ás a kertben
<i>2 Objective reflexives:</i>		
2.1. Decausative reflexives (autocausative, middle)	<i>uštiskinj</i>	kinyílik
2.2. Autocausative objective	–	szerveznek~ szerveződik típus
2.3. Quasi-passive	+	gyűrődik, könnyen nyílik
2.4. Reflexive passive	<i>liddziškinj</i>	olvastatik vki által
2.5. Converse reflexives	+	víz a holdat~ hold a vízben ✓
2.6. Reflexive-causative reflexives	<i>emjaškinj vrac dorin</i>	beiratkozik az egyetemre
2.7. Reflexive impersonal	<i>žec užaške tatın</i>	✓
<i>3 Transitive reflexives</i>	–	
<i>4 Reflexives with retained syntactic structure</i>	In Udmurt, the RM is used to mark the 'inferential' meaning in the past tense (Pozgyejeva 1975:128)	
<i>5 Non-reversible reflexives</i>	–	reflexiva tantum stb.
<i>6 Denominal reflexives</i>	<i>atasjaškinj</i>	kakaskodik (= kakasként viselkedik)

2.2. Koivisto 1991 és 1995

Koivisto a finn -*Utu* képzős igéből képzett igék szemantikai csoportjait, illetve a balti-
 finn nyelvek reflexív igéit vizsgálta e két művében. Munkája során elsősorban Geniušienė
 munkájára támaszkodott. A finn és balti-finn reflexívek vizsgálata alapján módosította a fent
 megismert terminológiát és rendszert. A finn -*Utu* képzős igék esetében a képző azonos
 alakban több különböző funkcióban jelenik meg. Koivisto nem tér ki ennek kérdéseire.

Szerinte a reflexíveknek (refleksiverbit) három jelentéscsoportja és használati módja van. Az első csoport a reflexív, amikor az ige alanya szemantikai szerepét tekintve Cél (kohde) és Agens (agentti) egyszerre. Ennek a csoportnak három alcsoportja van: a valódi reflexívek és a mozgásreflexívek (varsinaisrefleksiivit, liikerefleksiivit, partitiivisreflexivit).

A második csoport az automatív (automatiivit). A cselekvés önmagától folyik le, ilyenkor egyáltalán nincs Agens szereplő, az ALANY szerepe neutrális, nem Cél. Ennek is két csoportja van: a reflexív alapú és a passzív alapú (refleksiivihakuinen, illetve passivihakuinen). A reflexív alapú automatív ige esetében az ALANY Agens-szerű, a cselekvésnek önmára irányuló célja van. A passzív alapú automatív esetében az Agens és a Cél (kohde) nem azonos egymással. E kettő elkülönítése szemantikai, szövegtani és pragmatikai viszonyokat figyelembe vevő disztinkciót követel, egyes igék csupán automatívok.

A harmadik csoport a passzív. Ekkor az ALANY szemantikai szerepe Cél (kohde). Az Agens külső argumentum és nem mindig szerepel a mondat szintaktikai struktúrájában. Az ALANY nem Agens jellegű és nem kontrollálja a cselekvést (nem szándékosan cselekvő).

Megállapítja, hogy a passzív egy szintaktikai variációs szerkezet használatát jelenti, azaz az aktív és passzív egymás tematikus lehetőségei, továbbá, hogy a kialakított felosztás megfelel az intranszitiv ige azon felosztásának, amely szerint ezeknek két típusa van (hivatkozik Van Valin, Robert Jr: Semantic parameters of split intransitivity. *Language* 66, s. 221–260 munkájára). Ezek olyan igék, amelyek mellett a

1. felszíni ALANY = mélyszerkezeti ALANY (Agens = Actor, Croft 2000: S_a),
2. felszíni ALANY = mélyszerkezeti TÁRGY (ráirányulás = Undergoer, Croft 2000: S_u).

A két szerző terminológiája a következők szerint felel meg egymásnak:

Ganiušienė	Koivisto
1 <i>Subjective reflexives</i>	Varsinaisrefleksiivi*
1.1. Semantic reflexive	
1.2. 'Partitive object' reflexive	Partitiivis-refleksiivi
1.3. 'Absolute' reflexive	Absoluuttis-refleksiivinen
1.4. Autocausative reflexive	Liikerefleksiivit
or self-move reflexive	
a) translational motion	
b) nontranslational motion	
1.5. Reciprocal reflexive	Resiprookkinen
1.6. Deaccusative reflexives	Välillisrefleksiivit
2 <i>Objective reflexives</i>	Automatiivi,
2.1 Decausative reflexives	aut. refl.hakuinen,
	aut. pass. hakuinen (más
	szervezőknél: autocausative,
	middle)
2.2 Autocausative objective	

7e p 356

e^ve

Geniušienė	Koivisto
2.3 Quasi-passive	Automatiivi pass. hakuinen
2.4 Reflexive passive,	Passiivi
2.5 Converse reflexives	Automatiivi
2.6 Reflexive-causative	Kausatiivis-refleksiivit
reflexives	
2.7 Reflexive impersonal	
3 <i>Transitive reflexives</i>	Datiivis-refleksiivit**
4 <i>Reflexives with retained syntactic structure</i>	
5 <i>Non-reversible reflexives</i>	
6 <i>Denominal reflexives</i>	

* Különválasztja ezektől az absztrakt reflexíveket (absztrakti refleksiivit), és használja még a következő terminusokat: Automatív személlyel (persoonaisen automatiivi), amikor az esemény valójában történik, de a személy (élőlény) valamilyen módon mégis hat a történés bekövetkezésére intencionális, akaratlan tevékenységével (intentionaalinen, tahattoman toiminta, Koivisto 1995:43)

** Megemlíti az inchoatív csoportot is: ezek az igék a cselekvés megkezdését jelentik itt.

Koivisto terminológiája és értelmezése szerint tehát a felosztás:

1. reflexív (refleksiivi, ALANY = Agens és Cél):

- a) tényleges reflexív (varsinaisrefleksiivi),
- b) mozgásreflexív (liikerefleksiivi) (autocausative or self-move reflexive, Geniušienė 1987 alapján), amikor hiányzik a közvetlen manipuláció, ami a kauzativra jellemző,
- c) részelő reflexív (partitiivisrefleksiivi), amikor a cselekvés az alanynak csak egy (általában test-)részére irányul.

2. Köztesreflexív (välillis-refleksiivit):

mozgást jelent, de az alapige nem jelent mozgást: pl. *beivódik*, a cselekvés nem irányul közvetlenül az alanyra.

3. Kauzális reflexív (kaustiivis-refleksiivit):

az alany nem közvetlenül cselekszik a maga „javára”: *beiratkozik az iskolába*, az alany a cselekvés célja, és egyúttal a cselekvésre ható is (aiheuttaja).

4. Absztrakt reflexívek (absztraktit refleksiivi verbit):

mentális, lelki folyamatokat kifejező igék, a konkrét reflexív ige is használható absztrakt értelemben: *laskeutua kuulijan tasolle* 'leereszkedik a hallgatóság színvonalára'

5. Automatív (automatiivi) (Geniušienénél mind decausative, pedig különbség van: *virág*

nyílik – magától, *a bolt nyílik* – van Agens, *ajtó nyílik* – lehet –AG, és +AG egyaránt), az automatív alanya neutrális (neutraali), az ige jelentése nem cselekvésre hanem eseményre vonatkozik (toiminta, tapahtuma). Az ilyen igt tartalmazó mondat alanya

tipikusan –élő. Kulonen szerint az automatív a passzív egy alesete (Kulonen 1989), Koivisto önálló típusnak tekinti.

Az automatív igével olyan esemény fejezhető ki, amely nem valamely okozás következménye. Az automatív többféle, lehet:

a) mozdulatlan alanyos (subjektitarkoite):

tie ahtautuu kapeaan solaan 'az út szűk szorosban folytatódott' lit.: 'az út beszorult egy szűk szorosba',

b) nem intencionális tevékenységet folytató alanyos (subjektitarkoitten epäintentionaalin toiminta): olyan cselekedet, amit az alany nem végezhet akarattal, mert kárt okoz neki:

verkkoon kiertäytyny kala 'hálóba csavarodott hal'

Az automatív két fajtája a következő alcsoportokba sorolható:

a) elsődlegesen reflexív jelentésű (refleksiivihakuinen),

b) elsődleges jelentés automatív, de lehetséges a passzív értelmezés (passiivihakuinen),

c) absztrakt jelentésű automatív.

Használja a Kvázi-Agens (kvasiagentti) fogalmat, értve alatta pl. a 'föld'-et az ehhez hasonló példákban: *a vizeä beszivja a föld* – *a vizeä beszivódik a földbe* (ilyenkor a derivált ige mellett valamilyen határozói esetben jelenhet meg ez a szereplő).

Osztályozásába nem illőnek tekinti az intranzitív alapból képzett visszaható képzős alakulatokat. Ezek az elemzése szerint lehetnek inchoatívok, kontinuatívból képzett momentán igék, dinamikusságot kiemelő igék, imperfektből perfektivvá alakult igék.

Koivisto tehát finomítja az ún. reflexívek Geniušiené adta felosztását. A balti-finn reflexívekről írott munkájában a reflexív és a mediális ige problémáját is részletesebben tárgyalja. Megmagyarázza, hogy azért nem használja a mediális terminust, mert azt szerinte mást jelent, ha egyáltalán használandó terminus, mivel a mediális túl tág kategóriának tartja. A reflexív és automatív között azt a lényeges különbséget látja, hogy a reflexív esetében az alany kontrollálja a cselekvést, az automatív esetében pedig nem. Ahogy Koivisto is utal rá Talmyt idézve, az alany lehet ún. natural agent, azaz Természeti Erő: szél, víz stb. (Talmy 1985:143). Koivisto tehát meglehetősen szkepszissel viszonyul a mediálisokhoz, a mediális valójában nem tartja önálló igenemnek (Koivisto 1995:257–278). Ő azokat az eseteket tekinti mediálisnak a balti-finn anyagban, amikor:

„refleksiivinen taivutusaines ei tee kantana olevaa johdosvartaloa semanttisesti refleksiiviseksi eikä muutenkaan vaikuta kannan leksikaaliseen merkitykseen refleksiivi tunnukselle tyypillisen tapaan” (1995:257)

Nem célom a fenti kategorizálások helyettesítése, kiegészítése, nem törekszem a reflexív–mediális probléma eldöntésére sem. A továbbiakban az udmurt SK képzővel alkotott igéket a fenti, Koivisto által kialakított keretben helyezem el, s megpróbálom kimutatni, hogy a kérdésnek a formáns és annak feltételezett reflexív alapfunkciója felől való megközelítése helyett más megoldást alkalmazva a fenti felosztást hogyan lehet esetleg módosítani

3. Az udmurt SK képzős igék

3.1 Csoportosítás

Az udmurt SK képzős igék tulajdonképpen gond nélkül sorolhatók be a fentebbi kerekbe. Az ilyen alakú képzett igék sajátossága az udmurtban, hogy az esetek túlnyomó többségében nem egy jelentésűek, hanem a fentebbi kategóriák közül többbe (olykor 4–5-be) is besorolhatók. A továbbiakban nem azt vizsgálom hát, hogy hogyan csoportosíthatók az udmurt SK-s igék, hanem arra keresem a választ, hogy milyen módon lehet az azonos alakú igék jelentését azonosítani.

3.2. Valódi reflexív, mozgásreflexív, absztrakt reflexív és részelő reflexív igék

A feldolgozott anyagban mindössze 32 olyan ige található, amelynek a hagyományos értelmezés szerinti reflexív a jelentése, azaz az alanynak olyan közvetlen magára irányuló cselekvését fejezi ki, amelyben az a kezével vagy valamely eszközzel kívülről manipulálja magát. Ebből a 32 igéből mindössze 7 az olyan reflexív ige, amely nem sorolható be további más jelentéscsoportba. Úgy gondolom, már ez is kellő ok lehetne arra, hogy a terminológiát megváltoztassuk: feltételezésem szerint más nyelvek esetében is meglehetősen kis számú igt sorolhatunk ebbe a csoportba. Semmi sem indokolja hát, hogy az egész jelenséget ezzel az összefoglaló névvel illessük.

A valódi reflexív csoportba sorolható például:

- (28) *агуласьк*- 'megmérgezi magát', *аляськ*- 'legyezi magát, veri magát a fürdőben', *биялтиськ*- 'beburkolózik', *бирдяськ*- 'begombolkozik', *бурмытск*- 'gyógyítja magát', *буяськ*- 'kifesti magát', *вандяськ*- 'megvágja magát', *воштяськ*- 'átöltözik', *вошьяськ*- 'átöltözik', *гозьяськ*- 'odaköti magát', *донгяськ*- 'ellöki magát vmivel vhonnan', *дўяськ*- 'öltözik', *зыраськ*- 'bekeni magát', *кекатяськ*- 'felakasztja magát', *керттяськ*- 'megkötözi magát', *кутчаськ*- 'cipőt vesz magára', *кылиськ*- 'levetkőzik', *кычясаськ*- 'begombolkozik', *кокчалтяськ*- 'megcsípi magát', *коралск*-

'megvágja magát', *кормаськ*- 'vakarózik', *лазьяськ*- 'magára vet vmit', *майталаськ*- 'beszappanozza magát', *мисьтаськ*- 'mosakszik', *нуньяськ*- 'behízeli magát', *нюлїськ*- 'nyalogatja magát', *ньылдїськ*- 'ledörzsöli magát', *ошиськ*- 'felakasztja magát', *сюдїськ*- 'fenntartja magát, táplálja magát', *урдсїнськ*- 'csípőre teszi a kezét', *ыбиськ*- 'agyonlövi magát'

A mozgásreflexív igék esetében az ige alanya nem kívülről, hanem belülről manipulálja magát, a cselekvés általában az egész testtel történik, például:

- (29) *азьлантьїськ*- – *азьналск*- 'előrehalad', *азьналтїськ*- 'megelőz', *бекмыльтїськ*- 'alábukik, bukfencezik', *бекмылльяськ*- 'átfordul, alámerül', *бекырьяськ*- '1. dülöngél egyik oldalról a másikra 2. egyik oldaláról a másikra fordul, forgolódik (az ágyon)', *берлантьїськ*- 'hátrál', *берыкьяськ*- 'egyik oldaláról a másikra fordul', 'visszafordul', *берыктїськ*- 'visszafordul', 'megfordul', 'átfordul', 'kifordul', 'meg/körbekerül', *берытск*- 'megfordul, visszatér' *биницьк*- 'tekeredik, fonódik vmi köré', *бõлиськ*- 'elválík', *бодыяськ*- 'botra támaszkodik', *ватск*- 'elbújík', *висьяськ*- 'elválík, elkülönül', *воштїськ*- 'helyzetét változtatja', *вожмаськ*- 'versenyt fut', *вырзытїськ*- 'megmozdul, elindul a helyéről', *донгїськ*- '1. összeütközik, beleütközök vmibe; nekirepül vminek, nekimegy vminek 2. előrenyomul, 'előretör', *гаїкинтьїськ*- 'a hátára fordul', *гаїолтїськ*- 'a hátára fordul', *зубырск*- 'meghajlík', *золск*- 'megfeszíti magát, nekifeszül', *зуркалск*- 'megrázkódik', *кайналск*- 'eltávolodik', *карьяськ*- 'befészkeli magát', *коқыртїськ*- 'meghajol', *конгырьяськ*- 'meggörnyed', *конгырск*- 'összegörnyed', *костаськ*- 'hempereg, görög', *куасалляськ*- 'hajlong', *куасалск*- 'meghajlík', *кузёмытск*- 'nyújtózkodik', *курткиськ*- 'megrázza magát', *куштїськ*- 'ledobja magát', *палдурск*- 'félremegy, félrehúzódik', *погылляськ*- 'hentereg', *сабиськ*- 'ráveti magát vkire', *сайялляськ*- 'elbújík az árnyékba, felfrissül', *сайяськ*- 'elbújík az árnyékba, felfrissül', *саюльяськ*- /*саюлск*- 'védi magát vmivel', *туйнаськ*- 'begyömöszöli magát, benyomja magát', *шонерьяськ*- 'kiegyenesedik', *ыштїськ*- 'elrejtőzik'

Az absztrakt reflexív igék esetében az előző kettőhöz képest a különbség abban van, hogy az alany aktív cselekvése nem konkrétan, hanem mintegy metaforikusan értelmezendő.

- (30) *амалтїськ*- 'ügyeskedik' 'ravaszkodik', *аналтїськ*- 'lustálkodik', *бекмылльяськ*- 'átfordul, alámerül', *берлантьїськ*- 'szenilissé válik', *бугырьяськ*- 'lázong, nyugtalankodik stb.', *буйгатск*- 'megnyugszik', *бурдьяськ*- 'lelkesedik', *бурмытск*- 'ragaszkodik', 'elbűvöl', *бурмытылїськ*- 'meggyógyul', *быдэсьяськ*- ~ *быдэытїськ*- 'megvalósul', *быдтїськ*- 'meghal', 'befejeződik', *вадьсатїськ*- 'alkalmazkodik', *валатск*- '1. megért 2. észre tér, meggondolja magát', *валчяськ*- 'egyesül', *ваменск*- 'ellenkezik, akarattal mást csinál, csökönyösködik, makacskodik', *ваньмытск*- 'időt szakít magának, megszabadul munkától stb.', *вешаськ*- 'hízeleg', *вояськ*- 'hízeleg', *возиськ*- 'tartózkodik pl. a szavazástól', *вылтїяськ*- 'lenéz, nagyozol, sokat gondol magáról', *даньяськ*- 'büszke, büszkélkedik', *дасяськ*- 'készülődik', *думиськ*- 'belekeveredik vki vmibe',

'kötődik vkihez', *зылск* = *зылтүськ*- 'kimosódik', *капчиятүськ*- 'megkönnyebbül (részegségből)', *капчиятъяськ*- 'szórakozik, vigad, derül', *капчиёмытүськ*- 'szül', *каръяськ*- 'védelmet keres magának, elbújik', *кенераськ*- 'elhatárolja magát másoktól', *кейевылск*- 'szembe helyezkedik, szemben áll', *киүлтүськ*- 'aláveti magát, meghódol', *кунерск*- 'ferdén néz vkire', *куриськ*- 'kéredzkedik', *куштүськ*- 'abbahagy', *кылзүськ*- 'szót fogad', *кыткиськ*- 'befogja magát, sokat vállal', 'nekikezd vminek', *мусояськ*- 'hízeleg', *нуныяськ*- 'hízeleg', *пертчиськ*- 'elszakad (kapcsolat)', *сайкытск*- 'felfrissül', *тодмалляськ*- 'megismerkedik', *тодмаськ*- 'megismerkedik', *тодматск*- 'megismerkedik vkivel, vmivel', *тышкаськ*- 'szid, veszekszik', *умойск*- 'megjavul (pl. gyerek, mert meg akar javulni)', *урьяськ*- 'kibékül', *шенерьяськ*- 'ellenáll vkinek', *шенерск*- 'ellenáll vkinek', *шонерьяськ*- 'igazát bizonygatja', *шонерск*- 'megjavul, jó útra tér', *ыштүськ*- 'zavarba jön'

A Koivisto terminológiájában részelő reflexívnek nevezett igék sajátossága, hogy az alany cselekvése nem az egész alanyra, hanem annak csak egy részére – általában testrésze – irányul.

- (31) *мыкыръяськ*- 'lógatja a fejét', *кыньырск*- 'hunyorít (szemmel)', *нюлышъяськ*- 'ajkát v száját nyalogatja', *шенерск*- ~ *шенерьяськ*- 'felborzolja a tollát'

Mindezeknek a szituációknak közös jellemzője, hogy az alany aktívan cselekszik, a cselekvés valamilyen módon önmagára közvetlenül irányul. Az eltérés a manipulálás, az önmagára irányulás fokozataiban van.

A négy fentebbi típus alapszerkezete tehát azonos:

- (32a) A O V_{tr}
Пи́сей асте а́циз карма
 macska magát maga karmolja
 'A macska vakarja magát.'
- (32b) A V_{tr}-Sx
Пи́сей карма-́шк -е
 macska karmol-SK-VxSg3
 'A macska vakarózik.'

A (32a)-ban az O csak az A-ról referáló elem lehet: visszaható névmás, az alany valamely része. Az absztrakt reflexívek esetében a metaforikus használat mindig konkrét cselekedetre vezethető vissza. Egyes esetekben a konkrét jelentés megőrződött, más esetekben már csak az absztrakt jelentés él. Az absztrakt igék abban is eltérnek a másik három csoporttól, hogy sok esetben valamely külső argumentum elhagyhatatlanul kapcsolódik az igéhez.

A (32b)-ben nincs tárgyi mondatrész, viszont az igen egy képző található. Azaz a reflexiválás morfolexikai művelete kétféleképpen kódolható az udmurtban. A második esetben a szerep-

lők (5)-ben adott jegyleírását megismételve a reflexiváló művelet a következőképpen írható le:

$$(33) \quad \text{korma-šk-e: 'KARMOL } \{x_1/\text{AG}, x_2/\text{PAT}\} \wedge x_1 = x_2' \\ [-o] \quad 0$$

S –

Fentebb Komlósy 2000 nyomán azt mondtuk, hogy a visszaható képző szemantikai hatása az, hogy az alapige valamelyik alacsonyabb rangú argumentumát már a lexikai tételen belül azonosítja az alannal (itt x_1 -gyel). Mivel így x_2 referense mindig azonos az x_1 helyen álló argumentummal azonosított referenssel, emiatt már nem tehető ki olyan mondatrész, ami PAT szereplőt nevezne meg. A reflexiválás művelete tehát kiiktatja a PAT szerepű argumentumot a kifejezhető argumentumok köréből. E magyarázat szerint a PAT szereplő törlődik az f-struktúrából (hasonlóan mint Geniušienė elemzésében).

Az én értelmezésem szerint egy kicsit más történik az ún. reflexiválás során. A képző szemantikai hatása az, amit Komlósy leír. De valóban ez lesz a sorsa a PAT szerepű argumentumnak? A PAT ugyanis nincs „kiiktatva” a kifejezhető argumentumok köréből, hiszen ha ez történne, nem tudnánk, hogy van Patiens szerepű argumentum a szerkezetben. Szerintem a reflexiválás csak a hagyományos szintaktikai szerepekkel való kifejezés lehetőségét szünteti meg. Azaz nem iktatja ki a PAT szerepű argumentumot, csak más szintaktikai szerkezettel kódolja: a Reflexív Konstrukcióval. A TÁRGY kódolása történik tehát a megszokottól eltérő, más módon, hasonlóan a tárgyas igeragozáshoz. A tárgyas igeragozás esetében ugyanis egy morfológiai elem arra szolgál, hogy a tárgyi mondatrésznek ne kelljen feltétlenül megjelennie a szintaktikai szerkezetben, a mondatban. Valójában a reflexiválás jelensége mögött valami hasonlót találunk: a reflexiválás művelete során egy morfológiai elem a PAT szereplőt nem megjeleníthető/megjelenítendő TÁRGY mondatrészként kódolja. A PAT szereplő jelen van a szerkezetben, azaz a reflexív igék valójában speciális implicit tárgyat tartalmazó aktív tárgyas igék, azaz egy Implicit Tárgyas Konstrukció beágyazott esete a Reflexív Konstrukció.

A kiinduló és derivált igét tartalmazó mondat alanya megegyezik, az ige is tranzitív marad, az eltérés a tárgy kódolásában van, azaz két – egymástól különböző – tranzitív konstrukcióval van dolgunk. (33)-ban a tárgy megjelenik a hagyományos szintaktikai szerkezetben, a képzős alakokban nem, illetve egy más módon kódolva.

Ez – és a további elemzések – a Croft által kifejtett elven alapulnak. Szerinte nem a konstrukción belüli elemek közötti szintaktikai kapcsolatokkal kell foglalkozni, mivel a konstrukció egy komplex szintaktikai és egy komplex szemantikai struktúra egysége. A

Li

komplex szintaktikai struktúrában belül csak a struktúra összetevői vannak, de nincs közöttük szintaktikai reláció (Croft 2000:204). A szintaktikai elemeket (syntactic elements) egységes egészként kell felfogni, valójában mint szintaktikai SZEREPEket. A hallgatónak képesnek kell lennie arra, hogy azonosítsa egy adott konstrukciónak a részeit (a hearer must be able to identify which part of the construction is which) (Croft 2000:233). Ezen állítása mellett azzal érvel, hogy a hallgató a megnyilatkozást mindig egy konstrukció egyedi eseteként azonosítja. A hallgató memóriájából feltárul az adott konstrukció egységes szemantikai struktúrája. Ekkor fér hozzá a hallgató a szemantikai komponensekhez és a komponensek közötti szemantikai relációkhoz. A harmadik lépésben a hallgató a szintaktikai szerepek segítségével azonosítja a szintaktikai konstrukció elemeit. Végül a negyedik lépésben a szimbolikus relációkat felhasználva identifikálja a megfelelő szemantikai komponenseket és összeegyezteti azokat a szintaktikai elemekkel (Croft 2000:205)

Láttuk, hogy az udmurtban is mód van a reflexív tartalom kifejezésére visszaható névmásos szerkezettel is. A két reflexív szerkezet tehát ugyanazon alapkonstrukció két megvalósulása. A visszaható névmást tartalmazó konstrukció (illetve amelyekben a Patiens szerepű elem az Agenssel azonosítható valamilyen szemantikai relációval) a Transzitiv Konstrukciók (TK) egyik speciális esete, az SK képzős konstrukció a Transzitiv Konstrukció egy másik speciális esete (Reflexív TK). Ebben az utóbbi esetben a Patiens a konstrukció által engedélyezetten elhagyott argumentum (Fillmore terminológiájával): Constructionally Licensed Null Instantiation vagy Constructional Null Instantiation, CNI. Az argumentum elhagyhatóságának egy másik esete a Definite Null Instantiation (DNI), amikor a hallgató a szövegösszefüggésből tudja azonosítani a hiányzó szereplőt. A harmadik eset az Indefinite Null Instantiation. Ennek tipikus esete Fillmore szerint a tárgyak nélkül használt (intransitively used) tranzitív ige mellől hiányzó tárgy, amire később visszatérek (Fillmore 2002).

3.2.1. Azonos alak, eltérő szemantika

Amennyiben elfogadjuk, hogy a négy reflexívnek nevezett igitípus egy szerkezetre vezethető vissza, még mindig előttünk áll a korábban felvetett probléma: számos ige a fentiek közül több csoportba is bekerül. Például:

- (34) *воштӱськ*- 'vált, cserél' ~ *воштӱськ*- 'helyzetét változtatja'
донзӱськ- 'előki magát vmivel vhonnan' ~ *донзӱськ*- '1. összeütközik, beleütközik vmibe; nekirepül vminek, nekimegy vminek 2. előrenyomul, előretör'
берланьтӱськ- 'hátrál' ~ *берланьтӱськ*- 'szenilissé válik'

бурмытск- 'gyógyítja magát' ~ *бурмытск*- 'ragaszkodik', 'elbűvöl'
каръяськ- 'befészkeli magát' ~ *каръяськ*- 'védelmet keres magának, elbújik'
куштӱськ- 'ledobja magát' ~ *куштӱськ*- 'abbahagy'
сайяськ- 'elbújik az árnyékba, felfrissül' ~ *сайкытск*- 'elfrissül'
шонеръяськ- 'kiegyenesedik' ~ *шонеръяськ*- 'igazát bizonygatja'
ыштӱськ- 'elrejtőzik' ~ *ыштӱськ*- 'zavarba jön'

A kérdés az, hogy ha azonos a konstrukció, hogyan lehetséges a korrekt (aktuális) értelmezés. Az alábbiakban néhány esetet megvizsgálva próbálok általánosítható megállapítást tenni.

(35a) *бурмытск*- 'gyógyítja magát' 'gyógyíttatja magát'
ваньмыс шуо монэ: висиськод, ваньмыз косо бурмытскыны 'все говорят, я
болею, все советуют лечиться' Kelmakov 1981a:183
эмъясь бурмытске 'az orvos gyógyítja magát' ?

(35b) *бурмытск*- 'ragaszkodik vmihez, vkihez'
пиез борды бурмытскыса улӱз Валя 'a fiúhoz ragaszkodott Válja' AS1:664

A két jelentés közötti különbség, hogy (35a) jelentése következik az alapige (*burmit*- 'gyógyít') jelentéséből, (35b) jelentése nem. Mindkét ige beilleszthető a RTK keretbe, azonban (35b) esetében új, DNI argumentum jelenik meg.

(36a) *берытск*- 'fordul'
кышноез пала берытскиз 'a felesége felé fordult' SN 6
Та гоэштэт бере тыбырыныз берытскиз Онсим вордскем лапӱёсызлы. 'E levél
után Onszip hátat fordított szülőföldjének. (тӱр-хатавал fordult)' SN 19.
машинаэз дугдытыса, Онсим пала берытскиз шофӱр. 'az autót leállította és
Onszim felé fordult a sofőr' SN 21.
трактор огиштыяз берытскиз но дугдӱз. 'A traktor egyhelyben megfordult és
megállt.' SN 27.
роман гоэштэм безаз писатель берытскиз калыклэн лул узырлыкез ... былэ 'a
regény megírása után az író a nép lelki gazdasága felé fordult' Вордскем кыл
 3–4, 1995:47
но номыр шоры учкытэк, со нош ик Роман доры берытске 'semmire se
tekintettel, ismét Romanhoz fordul' Вордскем кыл 3–4, 1995:50

(36b) *берытск*- 'visszatér'
Берло, Алабгоысь Саранулэ берытскыку ... Борисовӱс доры пырем. 'Később,
Jelabugából Szarapulba visszatérve Boriszovékhoz ment.' TB 15
Редакция Николаев но Буранов ӱз берытске ни 'Ny. és B. már nem tért vissza a
szerkesztőségbe.' TB 42
палата вадӱсы вуэ но нош ик берытске 'A kórterembe megy, aztán ismét vissza [a
folyosóra]' SN 16.
кузпалыз тылӱжӱысь ӱз берытскы 'A férje nem tért vissza a frontról (háborúból).'
 SN 22.

(36c) *одүз чукназэ кызыы ке монтэк но берытскыны мед быгатозы* 'egy reggelt nélkülüm is végig tudnak csinálni' SN 42 *valahog*

(36d) *берытск-* 'átváltozik'

та сценаез Риналэн вумуртлы берыктүйськемез кадь гинэ лыдзыны уг луы 'ezt a jelenetet nem lehet csak úgy olvasni, mintha Rina ~~med~~-vévé változott volna' *viziváltozta*

Вордскем кыл 3–4, 1995:49

Нылмурт вумуртлы берытске 'a lány viziszellemmé változott' Вордскем кыл 3–4, 1995:48

A (36a) 'fordul' igéje a felsorakoztatott példákban legalább négy jelentésben található:

1) valaki *v* valami irányába fordul (mozgás) 2) megfordul 3) valakihez fordul (pl. vmilyen ügyben) 4) valami felé fordítja a figyelmét (az 1. és 2. jelentés mozgásreflexív, a 3. és 4. jelentés az itt absztrakt reflexívnek nevezett jelentéscsoportba sorolja be az igét). (36b)-ben az ige jelentése 'visszatér; hazatér', (36c)-ben 'ide-oda forog, tesz-vesz', (36d)-ben 'átváltozik'. A *берытск-* alakú igének még további jelentései is vannak, azokat most nem vizsgálom.

Ezek szerint a (36a)-ban szereplő ige mellett két új argumentum jelenik meg (LOC és INST vagy a Geniušiené MED szereplője), mindkettő DNI, a (36b) ennek egy alete, amikor nincs INST szereplő. A (36c) a pusztá RTK, míg (36d) esetében ez kiegészül a GOAL argumentummal. A (36d) esetében felmerülhet, hogy az ige automatív jelentésű. A fenti példákban a kontextusból tudjuk, hogy akaratlagos cselekvésről van szó, de e nélkül a tudás nélkül valóban értelmezhetők lennének automatívként is. Az automatív problémáját később tárgyalom. A konstrukció változatosságának jelen esetben nem az az oka, hogy már a deriváció alapjául szolgáló igék azonos alakúak és eltérő vonzatkeretűek lettek volna. A *берытскыны* ige jelentései ugyanis: '1. (át/meg/ki)fordít 2. (le)fordít <szöveget> 3. visszaad, visszahoz/visz 4. visszafizet, megfizet, *átv* bosszút áll 5. lepárol, desztillál' (Kozmács 2002, a továbbiakban az ige jelentése mindig innen).

(37a) *куштүйськ-* 'elhagy' *Шор шуон даурьёсы та амалэн уяснлэсь соин ик куштүйськызы.* 'A középkori századokban ezért ezt a módszert elhagyták a munkából.' GK 16. *lemond, elhagy, it*

эн куштүйськы сётэм кылыдлэсь 'hamisan ne esküdjél' Mt 5, 33 *nem tartsd az udm-ban*

кин калык азын Мынэсьтым куштүйськиз, солэсь Мон но Инмысь Атаймы азын куштүйсько 'aki pedig megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom azt az én Mennyei Atyám előtt' Mt 10, 33 – 1847 GlazMat: кельтискоз – кельтиско

Кинлэн Мон съёры мынэмез потэ, ас бордысьтымд куштүйськы, басьты киростэ но мын Мон съёры 'ha valaki jöni akar én utánam, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztjét, és kövessen engem' Mt 16, 24 – GlazMat: кельтскы

Ваньзы но Тынэсьтымд куштүйськызы ке, мон ноку но уг куштүйськы. 'ha mindnyájan megbotrátkoznak is tebenned, én soha meg nem botrátkozom' Mt 26, 33

мыным куштійськоно ас кылбурелэсь но президентлэсь алдаськонзэ шонерен лыдъяно 'tagadjam meg a művet, szentesítsem az Elnök hazugságát' Göncz 228.

укыргес, пе, ваменэс, сиёнлэсь куштійське. 'hogya nyakas vagy, és nem akarsz enni' Göncz 253.

өтем зоотехникезлэсь куштійськын умой өвөл 'a meghívott állatorvosnak nem illik felmondani' Zagrebin 1997:29

оло нош куштійськоно со ужлэсь 'talán abba kell hagyni ezt a dolgot' Katančí 1992:374

урод сямлэсь куштійськыны туж но амальёс вань 'sok módszer van a rossz szokásoktól való megszabadulására' Katančí 1992:384

анаед кулэм бере, юэмысь өз дугдылы на. Тракторезлэсь куштійськиз. 'anyja halála után nem hagyta abba az ivást. A traktorról mondott le.' Katančí 1992:499

(37b) *куштійськ-* 'ledobja magát'

kišnojez potiz no kuštīškiz solen pīd ažaz 'seine Frau stand auf und warf sich ihn zu Füßen' Wichmann 1901:167

A (37a)-ban szereplő mondatokban új szereplő (TEMA) jelenik meg, egy ablatívuszban álló NP, kötelező argumentumként, amelyet el lehet hagyni, mint DNI-t. A mozgásreflexív ige egy LOC szereplővel egészül ki. Ez utóbbi eredhet az alapige (*кушты-* '(el/meg)dob') szabad határozói közül. A képzős ige mellett azonban vonzat, mert a *куштійськы-* ige önmagában másik konstrukcióba helyezhető.

(38a) *донгійськ-* 'ellöki magát vmivel vhonnan'

полысэн ярдурьсь донгиськыны 'оттолкнуться веслом от берега, ellöki magát evezővel a parttól' URS, RUS

(38b) *донгійськ-* '1. összeütközik, beleütközik vmibe; nekirepül vminek, nekimegy vminek
2. előrenyomul, előretör'

кин ке шоры донгиськыны 'натолкнуться на кого-либо, vkinek nekiütközik, nekimegy' URS

музъем улысь донгиськись губи сямен 'mint földből felnyomakodó/előnyomakodó gomba' AS 197

оло, донгиськоз 'talán lemegy [a megakadt szálla a torkán a kenyérrel]' AS1 69

уг пегзы со мынэсьтым... чыжсовкын сіль-вöй уз донгиськы, одйг көс нянь вылын кема уз чида 'nem menekül előlem,ban a hús-vaj nem nyomakszik elő, sokáig nem bírja ki' Katančí 1992:55

(38a)-ban még annak eldöntése sem könnyű, hogy az igét valódi reflexívnek vagy mozgásreflexívnek tartsuk. A konstrukciós keretben – mint tulajdonképpen fentebb is láttuk – ezt a kérdést nem kell eldönteni: az ige az RTK keretbe illeszthető. Az '(el)löki/nyomja magát' DNI típusú LOC és INST szerepű argumentummal kiegészíthető. A (38b) igéje '(előre-) nyomakszik' jelentésben szintén ebbe a keretbe illik, de nincs INST szerepű argumentuma.

Le

(38b) mondatai közül a három utolsó nem mozgásreflexív a hivatkozott elemzések szerint. A földből felnyomakodó gomba, a lecsúszó száka vagy az előkerülő étel nem Agensek, de – ahogy Koivisto fogalmaz – agensszerűek (agenttimaisia), legalábbis így értelmezzük őket. Mások nyomán Potensnek (*potent*) nevezi az ilyen szereplőket (Geniušienéhez hasonlóan²³): ezek nem Agensek, de valamilyen mértékben mégis képesek hatni a cselekvésre. Az ilyen alanyú igéket nevezi Koivisto reflexív alapú automatívnak (refleksiivihakuinen automatiivi).

Az elemzést most nem visszük tovább ebbe az irányba, az automatívokra később visszatérek.

(39a) *воштүськ*- 'helyzetét változtatja'

ežit vočki 'несколько передвинулся, egy keveset előre mentem' VNpk 1887:316
arakid, udišitid ke vočkilid: kijid vankod 'ha pásztárból kilépsz midőn aratsz, kezed meg fog vágódni' VNpk. bab. 125

(39b) *воштүськ*- 'vált, cserél'

Мар луиз тынад вуж квартираеныд? ... Малы воштүськид? – Соиз квартира кадь вал-а? ... Мон чик но ой вошты. ... мон басьтү. 'A régi címed? ... Miért cseréltél? ... Ó, nem is volt az lakás... és nem is cseréltem ... Ezt itt kaptam' Göncz 240.

Ezek a mondatok a korábbiaknál jobban rávilágítanak arra, hogy az ún. reflexív igék ún. jelentéscsoportokba sorolása nem az igén, hanem a kereten, a konstrukción múlik. (39a–b) mondatok igéjének jelentése ugyanis parafrázizálható: 'cserél vmit, ami az övé'. (39a) esetében a helyet, ahol megy (ezért mozgásreflexív), (39b) esetében valójában bármit (itt most a lakását, ezért nem is reflexív). A kérdés tehát az, hogy az igének ebben az esetben két jelentése van, vagy csak egy. Ha a konstrukciót vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy (39a)-ban megjelenik egy új LOC szereplő és argumentum, míg (39b) esetében nem, illetve ha van, akkor az a már megismert CNI.

(39a)-ban az egyik esetben van kitett argumentum, a másik esetben nincs. Ez utóbbi teljes szöveggörnyezete (összesen háromszor találjuk ilyen környezetben az igét):

(39c) *busije tubi no ceber berizez adži,*
ežit vočki no šuresez šetti
 'felmentem a mezőre és egy szép hársfát láttam,
 egy keveset tovább mentem s egy utat találtam'

0?
 100% 2.1

²³ (1) Potents (Pot)

(a) Animate Potents: (+human)/(-human) (Pers/NPers) (non-Persons: animals and lower life)

(b) Inanimate Potents: natural forces and artefacts

(2) Non-Potents (NonP): inanimate things without internal power to do something (Geniušienė 1987:77)

Láthatjuk, hogy ebben az esetben nem valamely rejtett argumentum, hanem a kontextusban szereplő mozgást jelentő ige (*tubi* 'felmentem') és maga a szerkezet lesz az, ami a *voštiški-* igének a mozgásreflexív jelentést tulajdonítja.

Megállapítható, hogy – a várakozásnak megfelelően – az azonos alakú igék eltérő jelentései az RTK valamilyen módon megváltozott konstrukciójában jelennek meg. Azt tapasztaljuk, hogy a nem valódi reflexív igék esetében a konstrukcióban új szereplő (argumentum) jelenhet meg. Ezeket új argumentumnak kell tekinteni, mivel az eredeti, a deriváció alapjául szolgáló ige argumentum szerkezetében nem találhatóak meg. Amennyiben úgy ítéljük, hogy az argumentum már megtalálható az alapige esetében is, akkor két (vagy több) különböző alapigét kell feltennünk. Erre a jelenségre a 3.4.1 részben visszatérünk.

A hagyományos értelmezés szerint a reflexiválás argumentumszám csökkentő művelet. A fentiek alapján azonban azt az állítást kell megkockáztatnunk, hogy ez nem így van, sőt bizonyos esetekben az RTK nem valódi reflexívjei esetében az argumentumok száma nem-hogy csökken, hanem ellenkezőleg, növekszik.

Megfigyelhető, hogy a bővült keretben megjelenő új argumentumnak nem feltétlen kell szintaktikailag is kifejezettnek lennie. Mód van arra, hogy a konstrukcióban egyébként kötelező argumentumot a hallgató a kontextusból: a szöveg egészéből, előzetes ismeretei alapján vagy éppen a szituációból következtesse ki.

A fenti példák közül ilyen

- (40a) *палата вадьсы вуэ но нош ук берытске* 'A kórterembe megy, aztán ismét vissza [a folyosóra]' SN 16.
- (40b) *оло, донгиськоз* 'talán lemegy [a megakadt szála a torkán a kenyérrel]' AS1 69
- (40c) *еژیт воčki* 'несколько передвинулся, egy keveset előre mentem' VNpk. 1887:316
- (40d) *Мар луиз тынад вуэж квартираеныд? ... Малы воштүүськид? – Соиз квартира кадь вал-а? ... Мон чик но өй вошты. ... мон басьтү.* : A régi címed? ... Miért cseréltél? ... Ó, nem is volt az lakás... és nem is cseréltem ... Ezt itt kaptam.' Göncz 240.

(40a) esetében csak az előzményekből és a mondatot követő közlésből tudjuk, hogy az ige itt a 'visszatér' és nem a 'visszafordul' jelentésben fordul elő. (40b) mondatban a szituációt ismerve azonosíthatjuk az ige jelentését. Ezzel kapcsolatosan felmerült az is, hogy ez az ige más ún. reflexív jelentéscsoportba tartozhat (hisz a szála maga nem cselekszik). A (40c) esetében a határozói értelmű 'egy keveset' már eligazít és láttuk, hogy a szövegösszefüggés is segít.

Szemben tehát a Geniušienével, aki szerint az alanyi reflexív igék (Subjective RVs) esetében a kiinduló Nem-reflexív Szerkezet (NC) alanya megegyezik a Reflexív Szerkezet (RC) alanyával, és az RC szintaktikai struktúrája annyiban változik, hogy vagy törlődik az NC direkt tárgya (DO > 0) vagy csökken a DO státusza (pl. DO > OblO), azt állítom, hogy az alanyi reflexívek közé sorolt valódi, mozgás, részelő és absztrakt reflexívek a Transzitiv Konstrukcióba illeszkednek, annak egy sajátos, Reflexív Transzitiv Konstrukciónak nevezett változatába. A Reflexív Transzitiv Konstrukciónak legalább két fajtája van: az első RTK-ba a névmásos stb. megoldások tartoznak, a másodikba a képzések. A fentebb felsorolt igitípusok ebben az utóbbi konstrukcióban szerepelnek. Ez a megoldás feloldja azt az – eddig külön magyarázatot igénylő – ellentmondást, hogy törlődik ugyan a direkt tárgy, de mégis ott van, hisz azonos az alannal vagy annak egy részével stb.

3.3. A kölcsönös igék

A kölcsönös igék olyan igék, amelyek a reciprokálás morfolexikai műveletével jönnek létre. Ezt a műveletet is olyannak tartják, mint a reflexiválást, azaz ebben az esetben is valamely argumentum elnyomása történik thétához való kötés következtében.

A feldolgozott anyagban a következő reciproknak minősíthető igék fordultak elő:

- (41) *адӟиськ*- 'találkozik', *бичатъяськ*- 'csiklandozzák egymást', *бышкаляськ*- 'döfködik, szúrkálják egymást', *донгаськ*- 'lökdösik egymást', *гажаськ*- 'szeretik egymást', *герӟаськ*- 'összefognak egymással', 'összekapcsolódnak egymással', *келяськ*- 'kíséri egymást', *кокчалляськ*- 'csípkedik egymást', *кокчалтӱськ*- 'csípi egymást', *кочатӱськ*- 'felingerlik egymást', *кочатъяськ*- 'felingerlik egymást', *кормаськ*- 'összekarmolják egymást', *кушласьк*- 'megismerkednek', *лемиськ*- 'párosodik', *лэзьяськ*- 'dobálják egymást', *лэзьяськ*- 'öntenek egymásnak', *мусояськ*- 'kedveskednek egymásnak', *мырӟиськ*- 'összeütköznek egymással', *мыскылляськ*- 'gyalázzák egymást', *мыжгаськ*- 'ököllele ütik egymást, verekszenek', *нюръяськ*- 'küzd, bírkózik', *ожмаськ*- 'harcolnak egymással', *погыръяськ*- 'bírkóznak, gáncsolják egymást', *пумитаськ*- 'találkozik', *пуриськ*- 'marakodik', *сёткаськ*- 'cserélnek egymással', *сётъясакыны-басьяськыны* 'adni-venni egymásnak, kereskedni egymással', *сяласькыны* 'köpködik egymást', *тодмалляськ*- 'találkoznak', *тодматск*- 'ismerkedik', *тышкаськ*- 'veszekszik', *удьяськ*- 'kínálják egymást', *ураськ*- 'marakodik', *валчяськ*- 'egyesül, párt alkot', *вераськ*- 'beszélget', *вешаськ*- 'veregetik egymás vállát', *вошъяськ*- 'váltják egymást', *вожмаськ*- 'versenyez', *вынъяськ*- 'összebarátkozik', *жузгиськ*- 'verekszenek', *ыбылӱськ*- 'lőnek egymásra', *золск*- 'egymásnak feszül, összeméri az erejét vkivel'

Az igéknek két jól elkülöníthető csoportja van: az egyik csoportba olyan cselekvések tartoznak, amelyeket egyedül is lehet végezni, a másikba olyanok, amelyek egy másik Agens nélkül elképzelhetetlenek. Egyedül is végezhető cselekvések (ezért intuíciónk szerint ilyen jelentésű igéknek kellene lenniük az udmurtban):

- (42)* *бышкалляськ*- 'döfköd', *донгаськ*- 'lökös', *келяськ*- 'kísér', *кокчалляськ*- 'csípked', *кокчалтүйськ*- 'csíp', *кочатүйськ*- 'ingerel', *кочатьяськ*- 'ingerel', *кормаськ*- 'karmol', *лэзяськ*- 'dobál', *лэзьяськ*- 'önt', *мусояськ*- 'kedveskedik', *мыскылляськ*- 'gyaláz', *мыжгаськ*- 'ököllel üt', *нюрьяськ*- 'küzd', *пуриськ*- 'mar', *удьяськ*- 'kínál', *сяласьк*- 'köpköd', *ураськ*- 'mar', *вераськ*- 'beszél', *вешаськ*- 'veregeti a vállát', *вошьяськ*- 'váltogat', *жузгиськ*- 'ver', *ыбылүйськ*- 'lő'

A következőkre találunk is példákat a (42)-ben várt jelentésekkel:

- (43) *бышкалляськ*- 'döf, szúr', *донгаськ*- 'lökösödik', *келяськ*- 'kísér', *кормаськ*- 'karmol', *лэзяськ*- 'dobál, dobálózik', *лэзьяськ*- 'tudósít' 'küld', *мусояськ*- 'kedveskedik, hízeleg', *мыскылляськ*- 'gyaláz, csúfol', *мыжгаськ*- 'ököllel üt, ver', *нюрьяськ*- 'küzd', *сяласьк*- 'köpköd', *удьяськ*- 'kínálgat', *вераськ*- 'beszél', *вешаськ*- 'veregeti a vállát', *вошьяськ*- 'váltogat', *жузгиськ*- 'verekszik', *ыбылүйськ*- 'lő'

A (42) és (43) listákat összehasonlítva azt látjuk, hogy a *кокчалляськ*-, *кокчалтүйськ*-, *кочатүйськ*-, *кочатьяськ*-, *пуриськ*-, *ураськ*- igék kölcsönös igéknek bizonyultak az adataink szerint. A (41)-ben kölcsönösnek minősített többi igét abból a szempontból megvizsgálva, hogy egy jelentésűek-e, azt találjuk, hogy számosnak közülük van homonim párja:

- (44) *адзиськ*- 'látszik, tűnik', *герзаськ*- 'összekapcsolódik', *кокчалтүйськ*- 'csípi magát', *кушласьк*- 'megismerkednek', *лэзяськ*- 'dobálják egymást', *лэзьяськ*- 'öntenek egymásnak', *мусояськ*- 'behízelti magát', *мырзиськ*- 'beleütközik vmibe', *жузгиськ*- 'ver (pl. szív)', *ожмаськ*- 'harcol vmiért', *золск*- 'megfeszíti magát, nekifeszül'

A (41)-ben kölcsönösnek minősített igék jelentéseinek e két szempontú vizsgálata után azt látjuk, hogy a kizárólag csak kölcsönös jelentéstartalmú igék a következők:

- (45) *бичатьяськ*- 'csiklandozzák egymást', *гажаськ*- 'szeretik egymást', *кокчалляськ*- 'csípkedik egymást', *кочатүйськ*- 'felingerlik egymást', *кочатьяськ*- 'felingerlik egymást', *погырьяськ*- 'bírkóznak, gáncsolják egymást', *пумиськ*- 'találkozik', *пумитаськ*- 'találkozik', *пуриськ*- 'marakodik', *сѣткаськ*- 'cserélnek egymással', *сѣтъясакыны-басьяськыны* 'adni-venni egymásnak, kereskedni egymással', *тодмалляськ*- 'találkoznak', *ураськ*- 'marakodik', *вожмаськ*- 'versenyez'

Ezeknek az igéknek az alapigéjén csak és kizárólag a reciprokálás morfolexikai művelete történik. Érdekes felfigyelni, hogy ezen képzett igék alapigéje szinte kivétel nélkül vagy olyan, amelynek szemantikája feltételezi másik szereplő meglétét (pl. *гажаськ*- 'szeretik egymást'), vagy *-ja*- képzővel vannak ellátva. Ezzel a képzővel az udmurtban a cselekvés többszöröződését (multiplikativitását) fejezhetjük ki, azaz már az alapige utal a cselekvés többirányúságára.

A reciprokálás hagyományosan úgy értelmezett művelet, hogy az alapige két argumentuma kölcsönösen szerepet ad át egymásnak:

Élő ₁	Élő ₂	Élő ₂	Élő ₁	Élő ₁	Élő ₂
Ag ₁	Pat ₁	Ag ₂	Pat ₂	Ag ₁ /Pat ₂	Ag ₂ /Pat ₁
S	DO	S	DO	S	

1. táblázat (Geniušienė 1987:317)

Az udmurt kölcsönös igék közül a

- (46) *cětkaськ-* 'cserélnek egymással', *cětъяськ--басъяськ-* 'adni-venni egymásnak, kereskedni egymással', *вeрaськ-* 'beszélget'

alapigéi tárgyias igék ugyan, de annak Patiense/Témája nem a kölcsönös cselekvés valamelyik résztvevője, hanem egy –élő tulajdonságú entitás. A kölcsönös cselekvés szereplője ezekben az esetekben az eredeti ige Beneficiense lesz. A *нюръяськ-* 'küzd, bírkózik' igeinek nem ismerjük az alapigéjét. Ezek kivételével minden esetben olyan tranzitív igéből SK-val történő képzéssel jön létre a visszaható ige, amelynek alapigéjének Patiens az egyik szereplője.

A kiinduló mondatok lehetnek például:

- (47) *Petir Didiķez bićatja.*
'Péter Dүdүköt csiklandozza.'
Didik Petirez bićatja.
'Dүdүk Pétert csiklandozza.'

Az eredmény pedig:

- (48) *Petir no Didiķ bićatjaško*
'Péter és Dүdүk csiklandozzák egymást.'

Egy másik ige esetében azonban más eredmény is születhet:

- (49a) *Petir Didiķez pumita.*
Péter Dүdүköt találja
'Péter találkozik Dүdүkkel.'
- (49b) *Didik Petirez pumita.*
'Dүdүk találkozik Péterrel.'
- (49c) *Petir no Didiķ pumitaško.*
'Péter és Dүdүk találkoznak.'
- (49d) *Petir pumitaške Didiķen*
'Péter találkozik Dүdүkkel.'
- (49e) *Didik pumitaške Petiren.*
'Dүdүk találkozik Péterrel.'

Ezt a jelenséget [+r] hozzáadással kétféle módon vezethetjük le:

(50a) RECIPROKÁLÁS 1

argumentum szerkezet:	{ x ₁	x ₂ }	{ x ₂	x ₁ }
pumita TALÁL	AG	PAT	AG	PAT
pumitaškeTALÁLKOZIK	AG	>AG	AG	>AG
elsődleges jegyek	[-o]	[-o]	[-o]	[-o]
elsődleges alany	[-r]		[-r]	
[+r] hozzáadása	–	[+r]		[+r]
KIÉRTÉKELÉS:	S	OBL	S	OBL
Jólformáltsághoz:	S	OBL	**	**
Jólformáltsághoz:	**	**	S	OBL
VÉGEREDMÉNY	S	OBL vagy	S	OBL

(50b) RECIPROKÁLÁS 2

argumentum szerkezet:	{ x ₁	x ₂ }	{ x ₂	x ₁ }
pumita TALÁL	AG	PAT	AG	PAT
pumitaško TALÁLKOZIK	AG	>AG	AG	>AG
elsődleges jegyek	[-o]	[-o]	[-o]	[-o]
elsődleges alany	[-r]			[-r]
[+r] hozzáadása		[+r]	–	[+r]
KIÉRTÉKELÉS:	S	OBL	S	OBL
jólformáltsági követelmény:	S	**	S	**
VÉGEREDMÉNY	S	és	S	

Az (50b) levezetésekben >AG jelöléssel Ellen-Agens szerepet vettünk fel (Komlósy 1992 mintájára). A kettős levezetés oka, hogy a [+r] hozzáadása után a kétszer két, azaz négy szereplőnek összesen csak két szintaktikai szerep osztható ki: S és OBL. A szintaktikai szerepek kiosztása után a (11) jólformáltsági feltételeknek (a mondatnak kell alanyának lennie és minden argumentum hely csak egyetlen funkciót kaphat, és minden funkció csak egyetlen argumentumhellyel társítható, azaz csak egyszer szerepelhet a vonzatkeretben) az eredmény két módon felelhet meg, ahogy az (50a)-ban látott levezetés is mutatja.

A (50a) megoldást a gyakorlat is visszaigazolja, ahogy (49) példáiban már láttuk. A levezetésből azonban az is kiderül, hogy a feltételezéssel ellentétben a reciprokálás nem a reflexiválással egyező művelet, azaz a reciprokálás során a szintaktikai szerepek nem őrződnek meg. A (49a) mondatból ugyanis nem (49d), hanem a (49e) mondatot vezethetjük le. A mondat az Unergatív Konstrukcióval mutat kapcsolatot: a reciprokizáláson átesett ige intranszitiv, Agens alannyal és a cselekvés folyamatosságát emeli ki. Amennyiben nem az Ellen-Agens szerepet osztjuk ki, akkor a [+r] hozzáadása után intuíciónkkal és a nyelvi tényekkel ellenkező eredményre jutunk: a levezetett mondatunk Patiens alanyú unakkuzatív mondat lenne. A kölcsönös igék azonban Agens szereplővel állnak.

Az (50b) levezetésben a reciprok mondatban is Ellen-Agens szerepet osztunk ki. Ebben az esetben két [-o] jegyű szereplőnk van. Mivel [-o] jeggyel csak az ALANY rendel-

kezhet, mindkét [-o] szereplőnek ezt a szintaktikai szerepet kellene kiosztani. A jólformáltsági feltételnek a mondat csak úgy felelhet meg, ha minden szereplőnek csak egyetlen szintaktikai szerepe lesz. Ezek a szereplők az alanyén kívül azonban más szintaktikai szerepet nem kaphatnak, mivel jegykiosztásuk egyaránt [-o][-r], és az ilyen elem csak S lehet. A jólformáltságához azonban csak egy alany kell, itt kettő is rendelkezésre áll. A jólformáltsági feltételeknek az alanyok egybeolvasztásával (mellérendeléssel) felel meg a szerkezet (másik lehetőség, amennyiben azonos kategóriába tartozó alanyokról van szó – például egy kutya és egy másik kutya – a többes szám alkalmazása). Az udmurtban ezt az egyeztetés is jelzi: csak a Pl3 személyű igei forma az elfogadható. Az ilyen reciprokálás során a kiürülő argumentum hely feltöltődik: vagy egzisztenciális kvantor köti, és nem jelenik meg a szerkezetben, vagy egy újabb szereplő töltheti ki. Megjelenhet az Ellen-Agensekre referáló névmás is, amikor a szereplők egymással és nem egy új szereplővel való kölcsönös cselekvését hangsúlyozzuk.²⁴

Hogyan vezethető le azoknak az igéknek a reciprokizálása, amelyekben a második +élő jegyű szereplő nem Patiens, hanem Beneficiens?

(51) *вераськ*- 'beszélget'

мон соин мар но со вераськи вал 'én vele erről-arról beszélgettem' Загребин 1997:23

Отын со вераськыліз оскымон адямиосын. 'Ott hűséges emberekkel beszélgetett.' TB 10

Борисов ачиз олокөня пол вераськыліз соин. 'Boriszov maga is beszélgetett vele néhányszor.' TB 25

оژی вераськем берәзі сојос ізні вјдл'л'ам 'nachdem sie also gaplaudert hatten, gingen sie schlafen' Wich. J II 84

Иусос соосын вераськыны кутскем 'de Jézus azonnal szól hozzájuk' Mt 14, 27
тани Моусей ни Илия возматиськиллям, Соин вераськиллям 'megjelenik ő nekik Mózes és Illyés, akik beszélnek vala ővele' Mt 17, 4

тон монэн динарийлы өд вераськы вал шам! 'avagy nem tíz pénzben szerződte meg velem?' Mt 20, 13

песятаеныз гинэ мар но со вераськыліз ук. 'Csak a nagyapjával beszélt meg ezt-azt.' AS 139.

fordítás:
jólle lenne
a beszélget

A Téma az ilyen mondatba névutós szerkezettel kerülhet be mind az alapige, mind a derivált ige mellé, ami azt jelenti, hogy a reciprokálás nem érinti a Téma szereplőt:

(52a) *Petir už šariš vera Didičli. Didič už šariš vera Petirli*

Péter beszél Düdüknek a dologról és Düdük beszél Péternek a dologról.

²⁴ Maslova 2003:5 terminológiájával és magyarázatával a három lehetséges eset tehát:

A. Plain reciprocal: the polyadic role slot is filled by a single NP. (= többes számú alany az udmurtban)
B. Coordinate reciprocal: the polyadic role slot is filled by two coordinate NPs. (= mellérendelt alanyok)
C. Discontinuous reciprocal: the polyadic role slot is split into two syntactic slots with different ranks, one of which must be filled by a comitative NP. (= alany és határozó a mondatban)

- (52b) *Petir no Didik veraško už šariš.*
'Péter és Düdük beszélget a dologról.'

- (52c) *Petir už šariš veraške Didiken.*
'Péter beszél a dologról Düdükkel.'

A reciprokálás tehát ebben az esetben (s a TÉMA szereplővel kiegészítve a másik levezetés is):

(53) RECIPROKÁLÁS I

argumentum szerkezet:	{ x ₁	x ₂	x ₃	{ x ₁	x ₂	x ₃
BESZÉL	AG	TEMA	BEN	BEN	TEMA	AG
BESZÉLGET	AG		>AG	<AG		AG
elsődleges jegyek	[-o]	[-r]	[-o]	[-o]	[-r]	[-o]
elsődleges alany	[-r]	-	-	[-r]	-	-
[+r] hozzáadása			[+r]			[+r]
KIÉRTÉKEZÉS:	S		OBL	S		OBL
Jólformáltsághoz:	S		OBL	S		OBL
VÉGEREDMÉNY	S		OBL	S		OBL

Reciprokként kódolódhat az összekapcsolt vagy szimultán cselekvés is:

- (54) *Petir no Kion žugiško.*
'Péter és Farkas verekednek.'

Mivel az ilyen mondat értelmezése kondicionálatlanul lehet reciprok vagy nem reciprok is, ezért az ige kaphat további vonzatot. Szimultán cselekvés esetén Instrumentalis esetben álló NP-t vagy az az 'együtt' jelentésű határozószót, reciprok cselekvés esetén az 'egymással' kölcsönös névmást kaphatja.

- (55a) *Petir no Kion čoš žugiško ešjosiniz.*
'Péter és Farkas együtt verekszik a barátaikkal.'

- (55b) *Petir no Kion og oženizj ~ oženizj ogzj žugiško.*
'Péter és Farkas egymással verekszik.'

A koordinált cselekvés esetén, amikor az egyik szereplő mintegy irányítja a cselekvést, a másik szereplő aktivitása valamivel korlátozottabb:

- (56a) *Petir Kionen žugiške.*
'Péter verekszik Farkassal.'

Ez a szerkezet kondicionálatlanul is reciprok. A szimultán cselekvést ebben az esetben is az 'együtt' határozószó hívja elő:

- (56b) *Petir Kionen čoš žugiške.*
'Péter verekszik Jánossal együtt (valaki mással).'

Ugyanez a helyzet többes számú alany esetén is. A kollektív alanyok esetén az értelmezés kondicionálatlanul szintén lehet reciprok vagy nem reciprok, ezért ebben az esetben is kaphat az ige további vonzatot (erről hasonlóan Baker–Ruppenhofer 2002):

- (57a) *Pijašjos žugiško.*
'A fiúk verekednek.'
(57b) *Pijašjos čoš žugiško.*
'A fiúk együtt verekednek (vkikkel).'

Hasonlóan más nyelvekhez (pl. a magyarhoz), az udmurtban is állhat az ún. társas cselekvés igéi mellett is az 'egymással' kölcsönös névmás, míg nem társas igék mellett nem.

- (58a) *Petir no Kionen šude.*
'Péter Farkassal játszik.'
(58b) *Petir no Kion og ogenizi ~ ogenizi ogzi šudo.*
'Péter és Farkas játszanak egymással.'
(59a) *Petir Kionen kinoje mīne.*
'Péter Farkassal moziba megy.'
(59b) **Petir no Kion og ogenizi ~ ogenizi ogzi kinoje mīno.*
*'Péter és Farkas moziba mennek egymással.'
(59c) *Petir Kionen čoš kinoje mīne.*²⁵
'Péter Farkassal együtt moziba megy.'

A szimultán cselekvés esetén tehát a *mīne* 'megy' stb. igék mellett az instrumentális ragos alak szabad határozó, míg a reciprok igék mellett (és az ún. társas cselekvés igéi mellett) vonzat, amely kifejezetlen maradhat. A reciprok ige mellett tehát lehet egy instrumentális ragos vonzat és egy 'instrumentális+együtt' elemmel ellátott szabad határozó is, mint (56)-ban. Komlósy azt a következtetést vonja le, hogy a társas cselekvés igéi és a reciprok igék jelentése azonos: „jelentésszerkezetük meghatározó vonásai minden valószínűség szerint azonosak.” Elkerüli azonban a figyelmét, hogy a társas cselekvés igéiben kifejezett cselekvést az Agens Ellen-Agens nélkül is végezheti:

- (60) *Egész nap üvöltött nála a zene, és ő kétségbeesetten táncolt.*

A (60) mondatban leírt cselekvés esetén nincs Ellen-Agens. Elismerem, hogy ez egy sajátos helyzet, de lehetséges. A reciprok igék esetében kizárt ez a lehetőség.²⁶ További különbség, hogy a reciprok igékben kifejtett cselekvések a reciprocitás mellett – unergatív voltunknál fogva, s bár ilyenek a társas igék is, de nincs „nem-társas” párjuk – a cselekvés folyamatosságát és atelikusságát hangsúlyozzák. Azaz a reciprok ige esetében képzéssel kódolt művelet során olyan ige jön létre, amely kizárja a befejezettséget, míg a társas igék eleve

²⁵ Itt nem tárgyalom az udmurt szintaxis ezzel esetleg összefüggő jelenségét: *Kionen Petiren gurtin ulo.* 'Farkas és Péter faluban lakik.' (lit. 'Farkassal Péterrel falun lakik').

²⁶ Az észrevételt köszönöm Janurik Tamásnak.

ilyen igék. Úgy gondolom, mindez elég ok arra, hogy a terminológiai különbözőséget megtartsuk közöttük.

A reciprok képző szemantikai hatása, hogy az Agens egyirányú, a tárgyra (Patiensre) irányuló tevékenysége helyett (Tranzitív Konstrukció) a cselekvés folyamatossága, és atelikussága hangsúlyozódik (ezért nem lehet befejezett szemléletű igéből reciprokot képezni: *megkerget* > **megkergetőznek*). A műveletnek két, különböző szintaktikai következménye van. Az egyik esetben az Ellen-Agenssé váló Patiens mellérendelten az alany pozícióba kerül. Ilyenkor az Ellen-Agensként Alannyá vált Patiens argumentumhelyét egzisztenciális kvantor kötheti, s ebben az esetben nem feltétlen jelenik meg a szerkezetben.

A másik esetben az esethierarchiában hátrább kerülve az eredeti Patiens (most Ellen-Agens) Obl esettel fejeződik ki.

A reciprokálás művelete argumentummegőrző. Amikor a tematikus szerepek kiemelése a fontos (a beszélő pl. ki akarja emelni, hogy ki a kezdeményező), akkor a szereplők eltérő szintaktikai funkcióban szerepelnek. A jegykiosztás eredménye teljesen összhangban van az-
al, hogy az Agens egyirányú, a Patiensre irányuló tevékenysége helyett a cselekvés folyama-
tossága és atelikussága hangsúlyozódik, így az eredeti Patiens határozóként kerül a mondatba
(Balázs 1973). A reciprok szerkezet tehát nem a tranzitív, hanem az Intranzitív Konstrukció
egyik esete, azon belül az Unergatív Konstrukció egyik megnyilvánulási formája.

A Reciprok Konstrukciónak az udmurtban megfigyelhető felépítése (reciprok ige és a reflexív ige morfológiája azonos) nem szokatlan a ~~nyelvekben~~. Maslova és Nedjalkov tipológiai kutatásai a következő eredményt adták 177 vizsgált nyelv esetében: 1) nincs ikonikusan jelölve a reciprok 19 nyelvben, 2) minden reciprok konstrukció alakilag eltér a reflexív konstrukciótól 97 nyelvben, 3) van reflexív és nem-reflexív morfológiájú reciprok 15 nyelvben, és 4) a reciprok és reflexív konstrukció alakilag megegyezik 46 nyelvben (Maslova-Nedjalkov 2002:2).

3.3.1. Azonos alak, eltérő szemantika

Ahogy már a reciprok igéket bemutató rész elején láthattuk, ezeknek az igéknek is van homonim párjuk.

(60a) *вошъяськ*- 'átöltözik' ~ *вошъяськ*- 'cserélődik' ~ *вошъяськ*- 'változik' ~ *вошъяськ*-
'váltják egymást' ~ *вошъяськ*- 'váltogat'
золск- 'megfeszíti magát', *золск*- 'nekifeszül' ~ *золск*- 'megfeszül' ~ *золск*-
'egymásnak feszül, összeméri az erejét vkivel'
жугиськ- 'ver (szív)' ~ *жугиськ*- 'verekszenek' ~ *жугиськ*- 'ütődik egymáshoz' ~
жугиськ- 'verekszik'

0 miért?

U

ezek mind
külön
igék?

нумиськ- 'véletlenül összetalálkozik, összeakad, összeütközik (pl autók)' ~
нумитаськ- 'ua' ~ *нумиськ*- 'találkozik' / *нумитаськ*- 'ua'
кормаськ- 'vakarózik' ~ *кормаськ*- 'összekarmolják egymást' ~ *кормаськ*- 'karmol'
адзиськ- 'látszik, tűnik' ~ *адзиськ*- 'találkozik'

- (60b) *бышкалляськ*- 'döf, szúr', *донгаськ*- 'lökődösödik', *келяськ*- 'kísér', *кормаськ*-
'karmol', *кышнояськ*- 'megnőszül', *лэзьяськ*- 'dobál, dobálózik', *лэзьяськ*- 'tudósít'
'küld', *мыскылляськ*- 'gyaláz, csúfol', *мыжгаськ*- 'ököllel üt, verekszik', *удьяськ*-
'kínálgat', *вешаськ*- 'veregeti a vállát', *вошьяськ*- 'váltogat', *жузиськ*- 'üt',
ыбылйськ- 'lő'

A (60a) igéi meglehetősen eltérő szemantikájú igéket tartalmaznak, a (60b) igéi viszont egységesen implicit tárgyas igék. Ez utóbbi csoportról külön részben lesz szó.

Itt most az igék elemzésétől eltekintek, mivel a reflexív jelentésekről és konstrukcióról a korábbiakban már volt szó, az intranszitiv igei konstrukció(ka)t pedig egy külön részben részletesen tárgyalom.

3.4. Egyéb ún. reflexívek

Az eddig nem tárgyalt további ún. reflexív igék két csoportot alkotnak: egyik részükben az Agens valamilyen módon megjelenhet argumentumként, a másik csoportban az Agens nem lehet argumentum.

3.4.1. Eredeti tranzitív ige Agense megmarad Alanynak

3.4.1.1 Az abszolút reflexív igék és argumentumelhagyás az udmurtban (az implicit tárgyas igék)

Mint más nyelvek, az udmurt is rendszeresen realizálatlanul hagy bizonyos argumentumokat, legjellegzetesebben a tárgyi mondatrészt. A tárgyi mondatrész elhagyása egyes esetekben morfológiai változással is együttjár. Az elhagyott, realizálatlan argumentumokat általában implicit argumentumoknak tartják. A hazai szakirodalomban, a magyar nyelvre vonatkozóan két véleményt találunk az implicit tárgyi argumentummal rendelkező igéket illetően. Az egyik vélemény szerint az implicit argumentumos (intranszitiv használatú) igék és az explicit argumentummal rendelkező (tranzitív használatú) igék külön lexikai egységeket alkotnak annak ellenére, hogy nincs morfológiai különbség közöttük (Komlósy 1992). A másik vélemény szerint a lexikálisan realizálatlanul hagyott argumentummal rendelkező ige nem önálló lexikai egység, és az argumentum realizálatlanul akkor maradhat, ha annak jelenlétét az adott megnyilatkozásban – ahogy Németh T. – Bibok 2001-ben olvashatjuk – lexikai–szemantikai,

grammatikai, diskurzus- és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják (erre fentebb már láttunk példát az udmurtból is).

Vizsgálatai alapján Németh T. megállapítja azt a három esetet, amikor a magyarban kifejezetlenül maradhat a tárgyi argumentum. Ezek:

1. ha az ige konceptuális-szemantikai reprezentációjának elemei
 - a. szelekciós megkötések
 - b. kategóriák prototipikus felépítése
 - c. szótári sztereotípiák
 - d. preszuppozíciók
 a relevanciaelvvel összhangban álló értelmezést eredményeznek,
2. ha a megnyilatkozás egyéb részei egy feltevést közvetlenül elérhetővé tesznek, amely feltevés a relevanciaelvvel összhangban álló tipikus értelmezést eredményez,
3. ha az implicit argumentum közvetlen kontextusának kiterjesztése olyan feltevéshez vezet, amely feltevés a relevanciaelvvel összhangban álló értelmezést eredményez (Németh T. 2000: 247).

A magyar igék e szerint a hármas felosztás szerint osztályokba sorolhatók. Vannak igék amelyek csak az első, vannak, amelyek az első és a második, és vannak, amelyek mind a három esetben szerepelhetnek implicit argumentummal. Az ige morfológiája az implicit argumentum azonosításának módját annyiban befolyásolja, hogy ha egy igét tárgyasan ragozunk – függetlenül attól, hogy az mely igék csoportjába tartozik – implicit tárgyát csak a harmadik módon lehet azonosítani.

Hasonló kutatásokat ismerünk az udmurt nyelvre vonatkozóan is. Az udmurtban – más nyelvekhez hasonlóan, de a magyartól eltérően – egyes esetekben az explicit tárgyat maguk mellé vevő (tranzitív használatú) igék morfológiailag eltérnek az implicit tárgyat tartalmazó (intranszitiv használatú) párjuktól. Mivel az udmurtban a reflexív igeképző (SK) jelenik meg az implicit tárgyat tartalmazó igékben, a jelenség tárgyalása a reflexivitás tárgyalásával kapcsolódott össze. Az udmurtban számos ilyen párt találhatunk:

- (61a) *kurtčilini* 'harap_{tr}' ~ *kurtčiliškinj* 'harap_{intr}'
 (61b) *puni* *van* *-zes* *kurtčil-e*.
 kutya-Nom mindenki-Acc harap -PresSg3
 'A kutya mindenkit megharap.'
 (61c) *Puni* *kurtčil -išk -e*.
 kutya-Nom harap -SK-PresSg3
 'A kutya harap.'

Az alábbi – nem teljes lista – tárgyas igék implicit tárgyas párját sorolja fel:

- (62) *алдалляськ*- 'hazudik, elcsal, elveszt', *алдаськ*- '1. hazudik, 2. téved', *азвесьськ*- 'ezüstösen csillogni kezd', *басьськ*- 'vásárol', *басьтүйськ*- 'vesz, vásárol',

mi ennek a tr. párja

бичалляськ- '1. gyűjt pl. gombát. 2. vásárol 3. csíp, csipeget, szemel', *буяськ*- 'fest', *бугортійськ*- 'tésztát gyúr', 'szélét lekerekíti vminek', 'gombolyagba tekeri a fonalat', *бугыръяськ*- 'turkál, kotorász', *бугыртійськ*- 'túr, kotor', *бушатійськ*- 'kirak, kiürít, kipakol', *бырыыйлїськ*- 'válogat, választ', *бышкалляськ*- 'döf, szűr', *дэмласьк*- 'megállapodik', *донгаськ*- 'lökdösődik', *дуриськ*- 'kovácsol', *дызиськ*- 'szorongat, támad', *галяськ*- 'vicsorít', *гожсяськ*- 'ír', *гудїськ*- 'ás', *гуджиськ*- 'ás', *гусьяськ*- 'torkoskodik, nyalakodik', *исаськ*- 'csúfolódik, csúfol', *каиськ*- 'hímez', *келяськ*- 'kísér', *кенераськ*- 'kerítést készít', *керттїськ*- 'köt (kézimunkázik)', *кисьяськ*- 'felveti a fonalat', *кокаськ*- 'üt, kopog', *конгыръяськ*- 'piszmog, tkp. vájkál', *кораськ*- 'fát vág', *кораськ*- 'vág', *кормаськ*- 'karmol', *косьяськ*- 'parancsol', *кукчаськ*- 'szedeget (tyúkokról)', *кунулск*- 'hóna alá vesz', *кураськ*- 'kéreget', *куриськ*- 'kér (pogány szertartást végez), *кусуласьк*- 'beszegez, deszkáz', *куштїськ*- 'dob (áldozati ételt), *кузьмалляськ*- 'ajándékoz', *кылзїськ*- 'hallgat' 'hallgatózik', *кышнояськ*- 'megnősül', *кышъяськ*- 'ruhát foltoz', *лекаськ*- 'szűr, döf', *лемиськ*- 'párzik, лэчк- 'ács munkát végez, épít', *лэзяськ*- 'dobál, dobálózik', *лэзьяськ*- 'tudósít' 'küld', *лэзаськ*- 'lép', *люктаськ*- 'itat (jóságot)', *лушкаськ*- 'lop', *маялтїськ*- 'hozzázaér, megsimogat', *мадиськ*- 'mesél, találóskérdést talál ki, énekel (nyj)', *маштаськ*- 'gereblyéz', *мисьтаськ*- 'mos', *мыскылляськ*- 'gyaláz, csúfol', *мыжгаськ*- 'ököllelel üt, verekszik', *нюлїськ*- 'hízeleg valakinek (= nyal intr.)', *нюръяськ*- 'küzd, harcol', *нытъяськ*- 'hátára vesz zsákot, hátizsákot', *нысьяськ*- 'szaglászik, szimatol', *ожмаськ*- 'harcol', *пöраськ*- 'főz', *полэстїськ*- 'sodor vmít', *пуктїськ*- '1. 'terít, 2. ültet (kertbe)', *пунэмалляськ*- 'kölcönt vesz fel', *пунэмаськ*- 'kölcönt vesz fel', *пужыятск*- 'hímez', *пысьтыриськ*- 'herél', *пышкылїськ*- 'utánoz', *сяласьк*- 'köpköd', *сектаськ*- 'kínál (általában pálinkával), *серыяськ*- 'gombolyít', *сэстїськ*- 'tilol', *синпöртмаськ*- 'bűvészkedik', *сиськ*- 'eszik', *согьяськ*- 'kártol, fésül (lent)', *суредаськ*- 'rajzol', *сыскиськ*- 'kérődzik, rágózik', *табыиаськ*- 'üzérkedik', *тунаськ*- 'bűbájoskodik', *тыриськ*- '1. megrak, 2. fizet', *тышкаськ*- 'veszekszik', *удъяськ*- 'kínálgat', *учкиськ*- 'megnéz, megfigyel', *урїськ*- 'gyomlál', *утялск*- 'kínál, jól tart', *утчалляськ*- 'figyel, keres, nyomoz', *валатъяськ*- 'ért', *ватъяськ*- 'titkol vmít', *веднаськ*- 'bűbájoskodik', *вераськ*- 'beszél', *вешаськ*- 'veregeti a vállát', *витиськ*- '1. vár' '2. szűr (pálinkát pl.), *вöяськ*- 'megken, megveszteget', *вöсяськ*- 'imádkozik' 'áldozatot mutat be', *вораськ*- 'lop', *вортск*- 'visz', *воштъяськ*- 'váltogat', *воштїськ*- 'vált, cserél', *возьмаськ*- 'öriz', *вураськ*- '1. zsarol' '2. bírságol', *вуриськ*- 'varg', *вузаськ*- 'árusít', *жугиськ*- 'verekszik', *ыбиськ*- 'lő', *ыбылїськ*- 'lő'

Egy korábbi írásomban bemutattam az udmurt reflexív képzővel képzett igék közül ezt a csoportot, amelyet Geniušienė 'absolut' reflexive néven emleget (Kozmács 2001b). Ezek azok az igék, amelyeknek explicit tárgyi argumentuma törlődik és „they imply an animate (usually human) Patient which does not have any possessive relationship with the Agent.” (Geniušienė 1987:249).

Vesa Koivisto erről a típusról Geniušiene nyomán azt írja, hogy „toiminnan suorittajana on yleensä ihminen tai eläin, ja verbi ilmaisee tälle agentille luonteenomaista, habituaalista toimintaa. ... Verbin ilmaus ei siis kuvaa refleksiivistä toimintaa ollenkaan. Toiminnan

kohteen, joka puuttuu lauseenrakenteesta, voi käsittää joko indefiniittiseksi (joku) tai yleiseksi (luokan kaikki jäsenet).” (Koivisto 1995:46–47).

Kemmer szerint, aki az említett típust a mediálisok között tárgyalja, „in Russian there is a middle-marked construction that occurs based on verb roots designating prototypical two-participant events; no affected entity, however, is coded in this construction, as for example in (84):

(84) *эта собака кусает-ся*
 this dog bites -MM
 'This dog bites (is a biter). '

Similar »object-deletion« or »anti-passive« uses of the MM occur in certain Australian languages and in Georgian.” Kemmer megemlíti, hogy Lichtenberk a to'aba'ita nyelvben az ilyen igéket 'depatientive' terminussal nevezi meg (Kemmer 1993).

Említett írásomban bemutattam, hogy az udmurtban nem áll meg Geniušiene azon tipológiai állítása, hogy a Patiens csak +élő jeggyel rendelkezhet. Az udmurtban ugyanis számos olyan ige van, amely éppen ellenkezőleg, sosem vehet maga mellé olyan implicit tárgyat, amely +élő jeggyel rendelkezik. Nem is minden tranzitív ige rendelkezik SK-val alkotott 'absolute' reflexive intranszitiv párral. Akkor csak feltételeztem, hogy az udmurtban azokban az esetekben kaphat a tranzitív ige ún. reflexív képzőt, és válhat ezáltal intranszitivvá (azaz pontosabban: ugyanazon ige implicit tárgyi argumentumot tartalmazó párjává), amikor az ige tárgya prototipikus és olyankor nem kell (vagy nem lehet?) a SK-t alkalmazni, amikor a kontextus lehetővé teszi az implicit tárgyi argumentum azonosítását. Sem én, sem más nem vizsgálta azonban, hogy mely esetekben lehet elhagyni a tárgyat a mondatból.

Az SK-val képzett udmurt igékről szóló, korábban már említett dolgozatában például Pozgyejeva három különböző csoportba sorolja ezeket az igéket (anélkül, hogy említést tenne arról, hogy a képzés során az explicit argumentum implicitté válik): „3. возвратные глаголы, обозначающие обычные занятия людей: *ур-исък-ыны*; *кертт-исък-ыны*; *лыдз-исък-ыны* ... 4. Возвратные глаголы активно безобъектного значения, характеризующие субъект действия: *лека-сък-ыны*, *куртчыл-исък-ыны* ... 5. Возвратные глаголы, которые обозначают активное действие, замыкающееся в самом субъекте: *бася-сък-ыны*.” (Az udmurt igék jelentése: 3. 'gyomlál', 'köt [pl. sálat]', 'olvas'; 4. 'döf', 'harap'; 5. 'vásárol'.)

Az alábbiakban – hipotetikusán elfogadva, hogy az udmurt igék mellől is a fentebb bemutatott esetekben^{el} lehet elhagyni a tárgyat – áttekinthet, hogy az implicit tárgy kifejezése hogyan történhet az udmurtban.

- (63a) *Petir ši -šk -e.*
Péter eszik-SK-PrSg3.
'Péter eszik.'
- (63b) *Petir ši -e.*
Péter eszik-PrSg3
'Péter eszik./Péter eszi.'
- (63c) *Petir ulmo ši -e.*
Péter alma-Acc₀ eszik-PrSg3
'Péter almát eszik.'
- (63d) *Petir ulmo -jez ši -e.*
Péter alma-Acc eszik-PrSg3
'Péter az almát eszi.'
- (63e) *Mar restoran-in kar -i -d? -šii -šk -i.*
mi-Acc₀ étterem -Iness csinál-Perf-VxSg2 eszik-SK-PerfSg1
'Mit csináltál az étteremben? – Ettem'
- (63f) *ši -i -d -a Petir-leš vil' nań -ze? -ši -i.*
eszik-Perf-VxSg2-e Péter-Abl új kenyér-Px2Acc eszik-PerfVxSg1
'Ettél Péter új kenyéréből? – Ettem.'

(63a–f)-ből azt látjuk, hogy az 'eszik' ige két igealakban jelenhet meg implicit argumentummal. Bár (63b) magyar fordítása azt sugallja, hogy a mondat igéje tárgyas ragozású, nem erről van szó (az udmurtban nincs tárgyas ragozás, ahogy 63c–d sejteti is), hanem arról, hogy a képző nélküli alak csak olyan tárgyra utalhat, amelynek antecedense a kontextusból vagy a diskurzus folyamán másképpen azonosítható és azzal koreferens lehet, míg az SK képzős alak utalhat antecedens nélkül is az implicit tárgyra.

- (64a) *Petir ju -e.*
Péter iszik-PrSg3
'Péter iszik.'
- (64b) *Petir ju -e.*
Péter iszik-PrSg3
'Péter iszik./Péter issza.'
- (64c) *Petir vina ju -e.*
Péter pálinka-Acc₀ iszik-PrSg3
'Péter pálinkát iszik.'
- (64d) *Petir vina -jez ju -e.*
Péter pálinka-Acc iszik-PrSg3
'Péter a pálinkát issza.'
- (64e) *Mar kar -i -d tolon restoran-in? -juj -sa puk-i.*
mi-Acc₀ csinál-Perf-VxSg2 tegnap étterem -Iness iszik-GER ül -PERFVxSg1
'Mit csináltál tegnap az étteremben? – Ültem és ittam.'
- (64f) *Ju -i -d -a Petir-leš vina -ze? -Ju -i.*
iszik-Perf-VxSg2-e Péter-Abl pálinka-Px2Acc iszik-PerfSg1
'Ittál-e Péter pálinkájából?' – Ittam.'

(64a–f)-ből azt látjuk, hogy vannak olyan igék, amelyek nem rendelkeznek két külön alakkal az antecedens nélküli és a koreferált tárgy kifejezésére. Ezek az igék ugyanúgy viselkednek, mint a magyar nyelv hasonló igéi.

- (65a) *Petir očki -tek no umoj adž -e.*
Péter szemüveg-Abess is jól lát -PrSg3
'Péter szemüveg nélkül is jól lát.'
- (65b) *Petir očki -tek no umoj adž-e.*
Péter szemüveg-Abess is jól lát -PrSg3
'Péter szemüveg nélkül is jól látja.'
- (65c) *Petir kiče ke gažet-ez adž-i -z.*
Péter valamilyen újság-Acc lát -Perf-VxSg3
'Péter egy újságot látott.'
- (65d) *Petir gažet -ez adž-i -z.*
Péter az újság-Acc lát -Perf-VxSg3
'Péter látta az újságot.'
- (65e) *Ton tolon kinot'eatr-e vetl -i -d -a?*
te tegnap mozi -Ill megy-Perf-VxSg2-e
- (65f) *Vetli no kiče ke film-ez no adž-i.*
megy-PerfVxSg1 és valamilyen film-Acc is lát -PerfSg1
'Elmentél tegnap a moziba? – Elmentem és egy filmet is láttam.'
- (65f) *Adž-i -d -a Petir-leš vil' kino-ze? – Adž-i.*
lát -Perf-VxSg2-e Péter-Abl új film-Px2Acc lát -PerfSg1
'Láttad Péter új filmjét? – Láttam.'

(65a–f)-ből azt látjuk, hogy vannak olyan igék, amelyek a diskurzusban előzményként megjelenő antecedens esetén állhatnak implicit tárggyal. Ha előzmény nélkül jelennek meg, akkor jelentésük habituális (65a) lehet. (65b) csak már korábban azonosított tárgy esetén jó mondat. (65c–f)-ből azt látjuk, hogy az ilyen ige nem vesz maga mellé Acc rag nélküli tárgyat.

- (66a) *Petir gožt-išk -e.*
Péter ír -RK-PrSg3.
'Péter előfizet/aláír/feliratkozik.'
- (66b) *Petir gažetli gožt-išk-e.*
Péter újság-Dat ír -SK-PrSg3
'Péter előfizet az újságra.'
- (66c) *Petir bumaga vile gožt -išk-e.*
Péter papír PostP ír -SK-PrSg3
'Péter aláírja a papírt.'
- (67a) *Petir gožja-šk -e.*
Péter ír -SK-PrSg3
'Péter ír.'
- (67b) *Petir gožja /gožt-e.*
Péter ír -PrSg3₀ / ír -PrSg3
'Péter írja.'

- (67c) *Petir kniga gožja /gožt -e.*
Péter könyv-Acc₀ ír -PrSg3₀ / ír -PrSg3
'Péter könyvet ír.'
- (67d) *Petir ta kniga -jez gožja /gožt -e.*
Péter ez a könyv-Acc₀ ír -PrSg3₀ / ír -PrSg3
'Péter ezt a könyvet írta.'
- (68a) *Tolon dogovor daš luiz. Mon so vjle gožti-šk -i.*
Tegnap kész lett a megállapodás. Én az PostP ír -SK-PerfSg1
~~-Soku mon no gožti-šk-o.~~
akkor én is ír -SK-FutSg1
'Tegnap kész lett a megállapodás. Én aláírtam. – Akkor és is alá fogom írni.'
- (68b) *Tolon redakci -in val. Ta ar-lj no gožti-šk -i.*
Tegnap a szerkesztőség-Iness voltam. Ez év-Dat is ír -SK-PerfSg1.
'Tegnap a szerkesztőségben voltam. Erre az évre is előfizettem.'
- (68c) *Tolon emjaš dori vetl-i -d -a? Vetl-i no gožja-šk -i.*
tegnap orvos PostP jár -Perf-VxSg2-e? jár -PerfSg1 és ír -SK-PerfSg1
'Jártál tegnap az orvosnál? Jártam és előjegyeztettem magam.'
- (68d) *- Olo komsomol -e gož-k -inj likt -i -d -a?..*
hát komszomol-III ír -SK-Inf megy-Perf-VxSg2-e
- Mon ug gož-kj... (Medvegyev 1961: 10)
én NegSg1 ír -SK
'– Hát a komszomolba jelentkezni elmentél-e?
– Nem fogok jelentkezni...'
- (68e) *piči škatulkajštiz bumaga pottiz no džek pume pukšiz.*
Raba bozhija Solomeja... Solomeja... doč Grigorija...
- as ponnaz nukirti-sa gožja so. (Petrov 1959: 37)
maga PostP motyog -Ger ír -VxSg3₀ ő
'Egy kis dobozból papírt vett elő és az asztalvégehez ült.
Szolomej rabszolgája, Grigorij lánya – írta magában motyogva.'
- (68f) *Tel'efon-ze todi-ško -d -a? - Todi-ško. - Gožti!*
telefon -Px2Acc tud -Pr-VxSg2-e tud -PrVxSg1 ír -ImpSg2
'tudod a telefonszámát? – Tudom. – Írd fel!'

(66a–c), (67a–d) és (68a–f)-ből azt látjuk, hogy vannak olyan igepárok (*gožjani ~ gožtini* 'ír'), amelyeknek SK képzős alakjai eltérően viselkednek. A mozzanatos képzőt tartalmazó (*gožt-*) ige SK képzős alakja speciális jelentésű (azaz a (66a) mondat pontos jelentését az előzmények ismerete nélkül nem tudjuk megadni). Az ilyen SK képzős ige vonzatstruktúrája azonban már más, mint a korábbiaké: a *Patiens* szerepű, korábban Acc esetű tárgyi argumentum (csak a visszaható névmás vagy más az alannyal referens NP) elmarad, mint a valódi reflexív esetében, és elhagyható a harmadik szereplő, amely az eredeti grammatikai esettel fejeződik ki, a jelen esetben PostPill (*vjle*), illetve Dat (*-lj*). A *gožt~gožja-* típusú ige-

párok egyes nem többszörözhető cselekvést kódoló (itt -t-) képzőt tartalmazó SK képzős alakját akkor és csak akkor lehet a kommunikáció során sikeresen antecedens nélkül használni (azaz a jelentését egyértelműen azonosítani), ha rendelkezünk a szituációra utaló pontos ismerettel, azaz ha a megnyilatkozás egyéb részei egy feltevést közvetlenül elérhetővé tesznek. A többszörözhető cselekvést kifejező alak (*gožja-*) SK képzős változata antecedens nélkül is használható és ez az igealak az alapige implicit tárgyas, tranzitív alakja. Az ilyen ige pároknak a nem többszörözhető cselekvést jelentő (*gožt-*) alakja tehát nem implicit tárgyas ige (erről 3.4.1.2). Mind a nem többszörözhető jelentésű (*gožt-*), mind a többszörözhető jelentésű (*gožja-*) képzős alak szerepelhet implicit tárggyal SK nélkül is, amennyiben az igenek van antecedense (68e–f).

Azt látjuk tehát, hogy az SK képző nélküli udmurt tárgyas igék mindegyike előfordulhat implicit argumentummal, ha a megnyilatkozás többi része közvetlenül elérhetővé tesz egy feltevést, amely tipikus interpretációt eredményez. A tárgyas igék azonban eltérnek egymástól abban, hogy van-e SK képzős implicit tárgyat tartalmazó képzett alakjuk, illetve abban, hogy maguk mellé vesznek-e ragtalan (*Acc₀ ragos*) tárgyat.

Az első csoportba azok az igék tartoznak, amelyeknek SK-val képzett igealakjai csak implicit tárggyal szerepelhetnek (pl. *šiiškinj_{imp}* 'eszik', *kertiškinj_{imp}* 'köt, pl. sálat'). Ezek antecedens nélkül implicit tárggyal használatosak, azaz a konstrukcióban CNI szerepel. Ezek az SK képzős igealakok megegyeznek abban, hogy az előtérben álló tárgyra való utalást nem engedik meg, azaz ezek a képzett igék nem használhatók abban az esetben, ha már a diskurzusban szereplő dologra kívánunk visszautalni. Azaz ezen igék nem engedik meg a DNI-t. Az ilyen igék nem SK képzős alakjai mellett állhat ragtalan tárgy.

A második csoportba olyan igék tartoznak, amelyeknek nincsen SK képzős alakja, de képesek antecedens nélkül is lehetővé tenni az implicit tárgyas használatot. Ezek mellett ebben az esetben is CNI szerepel. Az ilyen igék megengedik a ragtalan tárgy váltakozását (pl. *vina jue* 'pálinkát iszik' ~ *vinaze jue* 'a pálinkát issza').

Az igék harmadik csoportja nem engedi meg az *Acc* ragtalan tárgy váltakozását, viszont képesek antecedens nélkül implicit tárgyi argumentummal állni. (pl. *kjice ke kinojez add'že* 'valamilyen filmet lát' ~ *kinojez add'že* 'a filmet látja'). Ezek az igék rendre habituális jelentésben szerepelnek implicit tárggyal (CNI). Az ilyen igéknek lehet SK képzős alakja, az azonban általában nem implicit tárgyat tartalmazó ige, hanem más konstrukcióba illeszthető ige (pl. *adžiškinj* 'látszik').

Az igék egy negyedik csoportjába azok az igék tartoznak, amelyeknek tranzitív alakja „páros ige”. Az ige pár egyik eleme nem többszörözhető, másik formája többszörözhető

cselekvésre utaló jelentéstartalmú és mindkettő ellátható SK-val. Ezen igék többszörözhető cselekvést kifejező alakjából képzett SK-s ige megengedi a ragtalan tárgy váltakozását és/vagy állhat tárgy nélkül, ha ismételt vagy habituális a cselekvés, míg a nem többszörözhető jelentésűből képzett SK-s ige speciális jelentéstartalmú vagy reflexív tárgy váltakozását megengedő igék is lehetnek. Ebbe az utóbbi csoportba tartoznak olyan igék is, amelyeknek nincs többszörözhető cselekvést jelentő párjuk.

Azt látjuk, hogy az udmurt igék morfémával jelölnek meg egyes olyan igéket is, amelyek csupán szelekciós megkötések, a kategóriák prototipikus felépítése, szótári sztereotípiák, preszuppozíciók alapján kifejezetlenül hagyhatják a tárgyi argumentumot. Érdekes és magyarázat nélküli az, hogy az ebbe a csoportba sorolt igék miért viselkednek az udmurtban különböző módon. Mint láttuk is, az ebbe a csoportba tartozó 'eszik' jelentésű udmurt ige esetében egy másik lexikai egységgel találkozhatunk az implicit tárgy alkalmazása esetén. Az 'iszik' jelentésű ige esetében azonban csak egy lexikai egységet találunk:

(69) *Taiz ad'ami jarate šis'kinj no vina juinj*
ez az ember szeret enni és pálinkát inni
'ímé a nagy étű és részeges ember' Mt 11, 19

(70) *Ved' mon veraj val : ug no šis'ki, ug no ju šuiša!*
hisz én mondtam: nem is eszem, nem is iszom mondv
'Hisz rég megmondtam, hogy nem fogok sem enni, sem inni. '

A példák alapján úgy tűnhet, hogy az 'iszik = részegeskedik' jelentés csak kötelező tárgyi bővítménnyel (a típus egy példányának lexikális megjelenítésével) állítható elő. Az alábbi példa azt igazolja, hogy nem így van.

(71) – *Maksim-a? So ertemej dorin limšor diřis jujsa puke inii. Tiñi otin rešotkajen kotirtem korka vañ ved'? Otin so.*
'– Makszim? Örtemejnél ül és iszik már dél óta. Amott van egy rácsos kerítésű ház, látod? Ott van. '

Egyéb esetekben is azt találtuk, hogy az 'iszik' ige 'részegeskedik' jelentésben akkor fordult elő, ha valamilyen módon azonosítani lehet alkoholos ital (a típus egy példányának) jelenlétét. (71)-ben a *jujsa pukini* lit. 'iva (iszogatva) ül' olyan kifejezés, ami utal arra, hogy nem egyszerűen valamilyen folyadék fogyasztásáról, hanem alkoholról van szó. Ez azonban egyáltalán nem magyarázza azt az eltérést, hogy az 'eszik' igének van lexikalizálódott implicit tárgyas alakja, az 'iszik' igének meg nincs, mivel a két ige jelentése ('eszik' ~ 'iszik')

↑

valójában azonos. A jelentésük eltérése csak annyi, hogy az 'eszik' esetében SZILÁRD, az 'iszik' esetében FOLYÉKONY táplálék fogyasztásáról van szó.

(72) 'iszik': [Esemény OKOZ]([Tárgy]_i, [Esemény MOZOG ([Tárgy FOLYADÉK]_j, [[([Tárgy SZÁJ ([Tárgy]_i) ([Hely BA])])])])])]

(73) 'eszik': [Esemény OKOZ]([Tárgy]_i, [Esemény MOZOG ([Tárgy SZILÁRD]_j, [[([Tárgy SZÁJ ([Tárgy]_i) ([Hely BA])])])])])]
(Jackendorf 1990 nyomán)

Megjegyzendő, hogy a komiban mindkét ige azonos módon viselkedik, mindkettőnek van SK képzős alakja.

A korábban említett, a magyar tranzitív igékkel kapcsolatos probléma az udmurtban ezen a szinten jelentkezik. A magyarban ugyanis az a kérdés, hogy az 'eszik' jelentésű lexéma egyetlen lexikai egység-e, amelynek mindig két argumentuma van, de az egyik argumentum bizonyos esetekben lehet implicit, vagy hogy 'eszik' jelentésben két lexikai egység van-e, amelyek közül az egyik lexikai egység a testesen megjelenő tárgyat mindig megkövetelő tranzitív ige, miközben a másik implicit tárgyat tartalmazó ige. Mint láttuk az udmurtban számos esetben két lexikai egységet találunk az igék első és negyedik csoportjában: egy olyat, amelyik mellett áll(hat) testes, Acc ragos tárgy és egy olyat, amelyik mellett nem állhat. Ezen utóbbi, argumentumstruktúrájukban implicit tárgyat tartalmazó igék között azonban számos olyan van, amely ebben az alakjában reflexív vagy kölcsönös jelentésű is egyúttal.

(74a) *kijži dišetiz pereš murt soje šoŋer iŋi-li -šk -iŋi*
hogyan tanította meg az öreg őt pontosan lő -frekv-SK-Inf
'hogyan tanította meg őt az öreg pontosan löni'

(74b) *Bigra por batiren iŋi-li -šk -i -z*
Bigra cseremisiz hőssel lő -frekv-SK-Perf-VxSg3
'Bigra és egy cseremisiz hős egymásra lövöldözött'

(75a) *kijad make no, ja kertti-šk -on, ja peleskon, ja muket make kiuž*
kezedben valami is , vagy köt -SK-DvN vagy fonálsodrás, vagy más valami
kézimunka
'a kezedben mindig van valami, vagy kötés, vagy fonálsodrás, vagy valami más kézimunka'

(75b) *mon kel'išjoslen d'ed'iaz i biŋgozien kertti-li -šk -i*
én maradónak szánjára gyeplővel köt -frekv-SK-PerfSg1
'a gyeplővel az ottmaradók szánjához kötöztem magam'

(75c) *šemon no mitrej ... kŋknaži ik gord putoen kertti-li -šk -il'l'am,*
Simon és Mitrej ... mindketten bizony veres gypjüövvel köt -frekv-SK-PerfPl3

śuan đirja kad'

lakodalom idején mint

'Simon és Mitrej ... mindketten veres gyapjúövvel övezték fel magukat, mint lakodalom idején'

Ezekben és ehhez hasonló esetekben merül fel tehát a kérdés, hogy (74a–b)-ben, illetve (75a–c)-ben előforduló igealakok egyazon igenek különböző szemantikai reprezentációi-e, vagy külön-külön lexikai egységek. Hajlok arra a véleményre, hogy azokban az esetekben több lexikai egységgel van dolgunk, amikor az argumentumstruktúra eltérő. A lexikai egység tényleges jelentését konstrukciós és pragmatikai tényezők együttthatása alakítja ki.

Az implicit tárgyas ige tehát a Transzitiv Konstrukcióba illeszthető, s annak Implicit Transzitiv Konstrukciónak nevezhető változatába. Az implicit tárgyas igeképzés művelete során a morfológiai folyamat megváltoztatja az argumentumokhoz rendelhető funkciók körét. Jelen esetben az alacsonyabb argumentumhelyet logikai lekötéssel szemantikai értékkel tölti ki, s ezáltal kiiktatja ^Pszintaktikai frázissal kifejezendő argumentumok közül. Az Implicit Transzitiv Konstrukció esetén a képző szemantikai hatása az, hogy az alapige alacsonyabb rangú argumentumát (PAT) már a lexikai tételen belül azonosítja (az ige prototipikus tárgyával vagy a szituációból előhívható tartalommal), egzisztenciális kvantorral megköti és emiatt már nem tehető ki olyan mondatrész, ami PAT szereplőt nevezne meg. A művelet tehát kiiktatja a PAT szerepű argumentumot a szintaktikailag kifejezhető argumentumok köréből. A PAT szereplő jelen van a szerkezetben, azaz a képzett implicit tárgyas igék valójában implicit tárgyat tartalmazó aktív tárgyas igék.

(76) IMPLICIT TÁRGYAS IGE

gožjaške; 'İR {*x*₁/AG, *x*₂/PAT}'
[–o] 0

S –

S mivel az így létrejövő konstrukció engedélyezi a PAT szereplő szintaktikai funkcióval való kifejezésének elhagyását, ezért az elhagyott tárgy a konstrukció által engedélyezett (CNI). Láttuk, hogy az udmurtban kétféle implicit tárgyas konstrukciót találunk: az egyik esetben az ige morfológiai változás nélkül lehet implicit tárgyas használatú. Hogy ezek esetében miért elegendő az egzisztenciális kvantorral való lekötése a Patiensnek, s miért nem jár a művelet morfológiai változással, arra választ adni nem tudok. Fillmore szerint az angol morfológiai változás nélküli implicit tárgyas igék mellett az implicit tárgy INI (Fillmore 2002). A

fenti elemzés szerint ezek esetében is a konstrukció engedélyezi a tárgy elhagyását, azaz Fillmore állítása nem tartható.

3.4.1.2 A kauzatív reflexívek

Az előző részekben már érintettük ezeknek az igéknek a problémáját. Megállapítottuk, hogy a nem többszörözhető cselekvésre utaló képzőt tartalmazó (*gožt-*) ige SK képzős alakja speciális jelentésű (azaz a korábbi (66a) mondat pontos jelentését az előzmények ismerete nélkül nem tudjuk megadni):

(66a) *Petir gožt-išk -e.*

Péter ír -RK-VxSg3.

'Péter előfizet/aláír/feliratkozik.'

Az ilyen SK képzős ige vonzatstruktúrájából a *Patiens* szerepű, korábban Acc esetű tárgyi argumentum (csak a visszaható névmás vagy más az alannal referens NP lehetett) elmarad, mint a valódi reflexív igék esetében, és elhagyható a harmadik szereplő, amely az eredeti grammatikai esettel fejeződik ki. Megállapítottuk, hogy a *gožt~gožja-* típusú ige-párok *-t-* képzőt tartalmazó SK képzős alakját akkor és csak akkor lehet a kommunikáció során sikeresen antecedens nélkül használni (azaz a jelentését egyértelműen azonosítani), ha rendelkezünk a szituációra utaló pontos ismerettel, azaz ha a megnyilatkozás egyéb részei egy feltevést közvetlenül elérhetővé tesznek. Az ilyen ige mellett tehát van egy OBL esetben álló argumentum, amely a fenti feltételek mellett elhagyható. Az ilyen igéket nevezi Geniušiené reflexive-causative reflexive-eknek, Koivisto pedig kausatiivis-refleksiivinek.

Geniušiené^a reflexive-causative reflexive-eket az ún. Objective reflexive csoportba sorolja. Ebben az esetben a nem reflexív igét tartalmazó mondat tárgya lesz az reflexív ige[?] mondat alanya és

(i) a nem reflexív ige mondat alanya törlődik az reflexív ige mondatban,

(ii) a nem reflexív ige mondat alanya átkerül az OblO pozícióba.

Erre az megoldásra alább visszatérek.

Azt tapasztaljuk, hogy ezeknek az igéknek az esetében (ha nem Geniušiené gondolatmenetét követjük) ugyanazzal a művelettel van dolgunk, amit a reflexívek egyik korábban említett típusánál láttunk. Ebben az esetben egy olyan harmadik, LOC szerepű argumentum is van a Reflexív Konstrukcióban, amely az eredeti Tranzitív Konstrukcióban is argumentum volt. Ezt a jelenséget az ún. mozgásreflexívek esetében figyelhettük meg. A kauzatív reflexívek ebben az értelmezésben tehát reflexiválás műveletével jönnek létre három argumentumú igékből (az egyszerűbb leírással):

- (77a) gožt-e: 'BEÍR { x_1 /AG, x_2 /PAT x_3 /LOC} $\wedge x_1 = x_2$ '
 [-o] [-r] [+r]
 S O OBL
- (77b) goži-šk-e: 'BEIRATKOZIK { x_1 /AG, x_2 /PAT x_3 /LOC} $\wedge x_1 = x_2$ '
 [-o] 0 [+r]
 S - OBL

Koivisto szerint az ilyen reflexív igék esetében az alany nem közvetlenül cselekszik a maga „javára”, hanem az alany a cselekvés célja, és egyúttal a cselekvésre ható is (aiheuttaja tai teettäjä), de a valódi cselekvő egy harmadik szereplő (aki ténylegesen ’beír’). Azaz a ’beiratkozik az iskolába’ mondat egy ’beiratja magát valakivel az iskolába’ szerkezetre menne vissza, azaz egy négyszereplős szituációról lenne szó:

(78)	argumentum szerkezet:	$\{x_1$	x_2	x_3	$x_4\} \wedge x_1 = x_2$
	gozte BEÍR	AG	PAT	PAT	LOC
	goztiške BEÍRATKOZIK	AG			LOC
	elsődleges jegyek	$[-o]$	$[-r]$	$[-r]$	$[+r]$
	elsődleges alany	$[-r]$	0	0	
	$[+r]$ hozzáadása	–	–	–	–
	KIÉRTÉKELÉS:	S			OBL
	jólformáltsági követelmény:	S			
	VÉGEREDMÉNY	S_a			OBL

Ez azt jelentené, hogy a művelet során először műveltetés, majd reflexiválás történik, vagy azt, hogy a kiinduló alak csak műveltető ige lehet, ami reflexiválódik (látjuk, hogy az udmurtban nem így van). A magyarban a morfológia mintha ezt igazolná is, de sem az udmurt, sem a finn példák nem ilyenek. Ezekben a nyelvekben csak egy képzőt találunk, azaz a feltett reflexiválást nem előzi meg egy morfológiailag is kódolt műveltetés. Mivel az udmurtban a műveltetés morfológiailag kódolt, ezért azt a lehetőséget kizárhatjuk, hogy két művelet zajlana egyidejűleg. A magyarban sem erről van szó, hiszen a 'beiratkozik' nem a 'beír'-ból hanem a 'beirat'-ból van képezve. Az ige tehát reflexív ige, amely a Transzitiv Konstrukcióba illeszthető, mégpedig a Reflexív Transzitiv Konstrukcióba, azon belül a Rezultatív Reflexív Transzitiv Konstrukcióba (Goldberg 2001:521–522). Ugyanebbe a konstrukcióba illik a Koi-visto által köztes reflexívnek nevezett ige is.

Geniušienė elemzése szerint (fentebb) ez az igetípus más alapmondatból vezethető le.

- (79a) *Soje todmo vrač emja.*
'Őt ismert orvos gyógyítja'
(79b) *So todmo vrač dorin emjaške.*
'Ő ismert orvosnál gyógyul/gyógyítottak.'

Vagy a korábban tárgyalt igével:

- (79c) *Soje šekretarša gažetlǵ gožte.*
'Őt a titkárnő előjegyzí az újságra.'
- (79d) *So gažetlǵ gožtiške.*
'Ő előfizet az újságra.'

A műveletek ebben az esetben:

- (80a) *emja: 'GYÓGYÍT* { AG, PAT }
[-o] [-r]
S O
- (80b) *emjaš-šk-e: 'GYÓGYÍTTATIK* { AG, PAT }
[-o] [-r]
elsődleges alany [-r]
[+r] hozzáadása [+r]
KIÉRTÉKELÉS: OBL S/O
jólformáltsági követelmény: S
VÉGEREDMÉNY OBL S_u

Ez a művelet a reflexívet tartalmazó mondat alanyából Elszenvedőt hoz létre, s az eredeti direkt tárgy (+élő, +potens) az új mondat Alanya lesz. Ez a konstrukció viszont az Unakkuzatív Konstrukciók közé tartozik. A két elemzés nem zárja ki egymást. A (78)-ban leírt esetben az SK-t tartalmazó mondat alanya aktív cselekvőként, a (80b) esetben passzívként, a cselekvés elszenvedőjeként jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy az ilyen SK-s igét tartalmazó mondat valódi tartalma csak a kontextus ismeretében tárható fel. Geniušiené udmurt példamondatának jelentése tehát ezek fényében lehet a következők bármelyike: 'Ő ismert orvosnál gyógyíttatja magát.' ~ 'Ő ismert orvosnál (kezelése alatt) gyógyul.' Az első esetben aktív résztvevő a beteg, a második esetben csak passzív elszenvedő.

3.4.1.3 Geniušiené megkülönbözteti a deaccusative reflexive kategóriát. Ez alatt olyan igéket ért, amikor az eredeti tranzitív igés mondat akkuzatívuszi direkt tárgya (amely –élő, –potens) az ún. reflexív mondatban obliquisi esetben jelenik meg. Az eredeti Alany megmarad. Udmurt példája sajnos nem felel meg a szándékolt jelentésben:

- (81) *So gu kopa. ~ So guṁ kopa-šk-e.*
ő gödör-Acc₀ ás-VxSg3. ~ ő gödör-Iness ás-SK -VxSg3
'Ő gödört ás.' 'Ő gödörben ás.'

Ez nem jelenti azt, hogy ebbe a csoportba sorolható igét ne találjunk az udmurtban:

- (82) *Petir bakčaze kopa. ~ Petir bakčajṁ kopaške.*
'Péter kertjét ássa.' ~ 'Péter a kertben ás.'

- (83) *Kišnomurt azbarež čuže. ~ Kišnomurt azbariŋ čužiške.*
'Az asszony sepri az udvart.' ~ 'Az asszony az udvaron sepreget.'

Ebben az esetben semmiféle visszahatásról nem beszélhetünk, hiszen az Agens cselekvése külső tárgyra irányul. A jelenség tehát nem a reflexív konstrukciók körébe, hanem inkább az argumentum elhagyása során tárgyalt esetek közé tartozik. (82) és (83) mindkét mondatában az eredeti Agens cselekszik, a különbség közöttük annyi, hogy a cselekvés az SK képzős ige esetében nem lehet rezultatív, míg a képzőtlen tárgyas ige esetén lehet rezultatív is. A mondatok az Unergatív Konstrukcióval mutatnak kapcsolatot: az unergatív ige ugyanis intranzitív, Agens alanya van és a cselekvés folyamatosságát hangsúlyozza. Az obliqui esetben álló eredeti tárgy elhagyható a mondatból (DNI).

(84)	argumentum szerkezet:	{ AG	PAT }
	elsődleges jegyek	[−o]	[−r]
	[+r] hozzáadása		[+r]
	KIÉRTÉKELEÉS:	S	OBL
	jólformáltsági követelmény:	S	
	VÉGEREDMÉNY	S _a	OBL

3.4.2 Az Agens elhagyása

A következőkben azokat az eseteket vizsgálom, amikor az eredeti tranzitív ige Agense nem jelenik meg a mondatban. Ebbe a kategóriába a passzív és az automatív (mediális) esetei sorolhatók. A mediális vagy automatív kérdésre most sem térek ki. Az egyik felfogás hagyományosan azt az igét tekinti mediálisnak, amely mellett nem jelenhet meg Agens szereplő (Abaffy 1978), s ezek az igék Koivisto felfogásában az automatívok. Jelen dolgozatban ezt az utóbbi megnevezést fogadom el, s a kérdés elméleti kérdéseinek megvitatásától eltekintek.

3.4.2.1 Passzív szerkezet

Megkerülhetetlen kérdés a passzív szerkezet problémája: van-e az udmurtban egyáltalán passzív szerkezet. Amennyiben azt az álláspontot fogadjuk el, hogy csak azt a szerkezetet tekintjük passzív szerkezetnek, amikor az Agens valamilyen formában megjelenik a szintaktikai szerkezetben, akkor kijelenthetjük, hogy a beszélt udmurt nyelvben nincs, s az irodalomban a legutóbbi időkig nem volt passzív szerkezet. Én azokkal értek egyet, akik nem kötik a passzív szerkezetet a szintaktikailag is kitett Agens létehez. Ebben az értelmezésben az udmurtban van passzív szerkezet.

A közelmúltban megjelent udmurt nyelvű bibliafordítás előszeretettel alkalmazza az olyan passzív szerkezeteket, amelyekben az Agens is megjelenik a szintaktikai struktúrában:

- (85a) *уго пророк пыр тазыы гоштүйськемын*
'mert így írta vala meg a próféta' Mt 2,5 *fennt*
- (85b) *ози бенъ Пророкъэнъ но валъ гоштэмынъ*
'у пророка написано так' GlazMát 2,5
- (86a) *Адями Пи Со сярысь гоштүйськемъя мынэ ке, Сое вузаса сөтүйсьлы,*
кудйз пыр Адями Пи вузаське, куректон луоз.
'az embernek Fia jóllehet elmegyen amint meg van írva felőle, de jaj annak az embernek, aki az embernek Fiát elárulja' Mt 26, 24
- (86b) *озиенъ Адями Пи минэ, кизи гоштэмъ валъ Со-сярысь, уродъ бенъ со*
адямилы, кудынызь адями Пи сіотске, умойгемъ луйсаль вордскытекъ
со адямилы
'как писано ... которым предается' GlazMát 26,24
- (87a) *со пыр Иордан вуын пылатскиллям*
'És megkeresztelkednek ő általa a Jordán vizében' Mt 3, 6
- (87b) *пырызы-но крещонэ солэнъ киусь*
'и крестились от него' (az udmurt tkp. bementek a keresztségbe a kezétől GlazMát 3,6
- (88a) *мыным кулэ Тон бордысен пылатскыны*
'nekem kell általad megkeresztelkednem' Mt 3, 14
- (88b) *мыным Тынэсьтыд пыртыськыны кулэ*
'мне надобно креститься от тебя' (az udmurt tkp. nekem tőled keresztelkedni kell) GlazMát 3,6
- (89) *Мынам Инмысь Атаелэсь ваньмыз сөтүйськоз.* 'amit csak kérnek, megadja az én mennyei Atyám' Mt 18, 19 (*сіотыськозь ... Мынамъ Аилэсь,* orosz: от отца

Látható, hogy a régebben fordított bibliai szövegek passzív szerkezetének Agensét instrumentalis esetben téve, vagy egyéb esetben találjuk. A modern bibliafordítás esetében a névutós megoldást talán az oroszra emlékeztető szerkesztés elkerülésének vágya hozta létre. Tagadhatatlan, hogy van ennek a formának is előképe, nem Agens esetén (további példák a TIK-ben):

- (90) *та фильм телевидение пыр сөтүйськоз* 'этот фильм будет передаваться по телевидению' URS

A nem bibliai szövegeket feldolgozó, közel 11000 szövegegységet tartalmazó turkui adatbázisban 513 esetben található meg a *pir* névutóval alkotott szerkezet. Mindössze öt esetben áll azonban a névutó előtt élő jelentő, Agensként értelmezhető névszó:

- (91) *Marja pir Evaljen jurtaz minim no vuilini kildiz.*
'Mária által én is templomba kezdtem menegetni (tkp. Mária által nekem is a templomba keletkezett menegetni)' TIK /Kenesh/G/12:1239-1240

- (92) *Jurtjer kotirjın užjosse biđestiljini jurttiliz. Jaratono pešatajez pır Germanlı piči-piči dirışen pičaz čilkıt no čeber šamjostı gažan, duñne šorı šunıt no šuldır ućkon mılķıd.*
'A ház körül segített a munkáját elvégezni. Szeretett nagyapján keresztül Germanba egészen kicsi korától beivódott a tiszta és szép munka szeretete, s hogy a világra meleg és vidám tekintettel nézzen.' TIK /Kenesh/H/2:1587–1590²⁷
- (93) *(Jevsej Alašejev no S'emjon S'iharev) Soos pır „Alnaš kolhozñik” gažetın potiz pinal šel'korlen, German Hodirevlen nırışeti informacijez.*
'Rajtuk keresztül jelent meg a fiatal German Hodirev első cikke.' TIK /Kenesh/H/2:1605–1607
- (94) *Ivorjos velmıtış udısjosın kusıp tupaton no kaliken geržaškon oži ik so (Vladimir) pır leštiške.*
'A hírcsere területén a kapcsolatok ápolása és az emberekkel való kapcsolattartás általa szerveztetik.' TIK /Udmurt_dunne/1997/147/4:6
- (95) *kıřnomurten, pe, sud pır saptaškeme ug poti*
'nincs kedvem a nővel, úgymond, a bíróság által meghurcoltatnom'
TIK/Kenesh/E/1:2202

Az öt esetből két esetben találunk passzív szerkezet gyanújába jöhető adatot, az utolsó két példában. A többi esetben intranszítív ige határozójaként áll a névutós szerkezet, az igék *kıldiz* 'keletkezett', *pičaz* 'beivódik', *potiz* 'megjelenik'. Az ige jelentése ezekben az esetekben sem aktív. Az adatok minimális mennyisége alátámasztja azt az állítást, hogy az udmurtban olyan passzív szerkezet az általános, amelyben az Agens nem szerepel.

Igék passzív szerkezetben való használatára néhány további példa (a Máté evangéliumából való példák után zárójelben a passzív használatú ige GlazMát-beli megfelelője és annak fordítása, ha eltér a modern fordítástól):

- (96a) *басьты-вуозы нунальёс, ку соослэн эмеспиэзы басьтійськоз, соку соос визялозы но.* 'de eljönnek a napok, amikor elvétetik tőlök a vőlegény és akkor böjtölni fognak' Mt 9, 15 (*кэртэзь узь лу* 'férje nem lesz')
- тї дорысь Инмар Эксэйлык басьтійськоз но солэсь емышсэ ваись калыклы сётїськоз.* 'elvétetik töletek az Istennek országa és oly népnek adatik, amely megtermi annak gyümölcsét' Mt 21, 43 (*бастськоз ... сіотскозь*)
- Соку кык чошен бусыын луозы: одїгез басьтійськоз, нош мукетыз кельтїськоз.* 'és akkor ketten lesznek a mezőn, az egyik felvétetik, a másik ott hagyatik' Mt 24, 40 (*бастскэ ... кельстскэ*)
- Уго котькудїзлы ванё муртлы сётїськоз но йылэтїськоз, нош овёллэн, маиз вань, соиз но басьтїськоз.* 'mert mindenkinek, akinek van, adatik és

²⁷ A TIK adataira való hivatkozás a Volga-palvelin honlapon megszabott előírások szerint történik: az_újság_neve/évfolyam vagy jel/fájl száma/szöveg száma:sor száma

szaporíttatik, akinek pedig nincsen, attól az is elvétetik, amije van.' Mt 25, 29
(сіотскозъ ... басыткозъ)

Татын мылкыдъёс но эмоиос лыдэ уг бастысько. 'Ehhez az érzelmeknek és az
indulatoknak semmi közük.' Göncz 271 (lehet)

er m

Иоанн Пылатісь дырысен туннэ нуналозъ Ин Эксэйлык кужымен бастыське,
кужым поныса тыришсьёс киуло сое 'A keresztlő János idejétől fogva
pedig mind mostanáig erőszakoskodnak a mennyek országáért és az
erőszakoskodók ragadják el azt.' Mt 11, 12 (бастыскэ)

(96b) гожсты-

документъёсаз со Филипп гожстйське 'a dokumentumokba Filippet írnak' SN 29.

уго пророк пыр тазы гожстйськемын 'mert így írta vala meg a próféta' Mt 2,5

- er mör velt

Адями Пи Со сярисъ гожстйськемъя мынэ ке, Сое вузаса сётйсьлы, кудйз пыр
Адями Пи вузаське, куректон луоз. 'az embernek Fia jóllehet elmegyen
amint meg van írva fölöle, de jaj annak az embernek, aki az embernek Fiát
elárulja' Mt 26, 24

- er in

собственной нимъёс бадъым букваен гожстйсько 'собственные имена пишутся
с заглавной буквы' УРС

(96c) кельты -

тани тйляд коркады тйледлы тырттэм кельтйське. 'imé pusztán hagyatik
néktek a ti házatok' Mt 23, 38 (кэльскэ)

(96d) кушты -

быдэс мугорыд кысылйсьтэм тыл пёлы куштйськемлэсь, умойгес луоз тыныд
одйз маид ке гинэ быриз ке. 'jobb néked, hogy egy vesszen el a te tagjaid
közül, semhogy egész tested a gyehennára vettessék : Mt 5, 29 (медаз
куштски)

тон но, инбамозы жёутйськем Канернаум, адэ куштйськод : te is Kaperneum,
aki az égig felmagasztaltattál, a pokolig fogsz megaláztatni : Mt 11, 23

(джутыськисъ ... музъем-лэнь пытскозъ-азъ вуодъ 'felemelkedő ... a föld
mélyére jutsz)

ваньмыз, ылтй пырисез кётэ ваське но отысен куштйське? : minden, ami szájon
bemegy, a gyomorba jut és az árnyékszékbe vettetik? : Mt 15, 17 (васькэ ...
педло потэ 'leereszkedik ... árnyékszékbe jut)

кысылйсьтэм тыл пёлы куштйськонлэсь [умойгес луоз] : mint vettetned az örök
tűzre : Mt 18, 8 (куштэмынь луины 'vettette lenni')

(96e) бугырты -

кивалтйсьёс лыкто, учко - музъем умой бугыртыське кадъ ... (a szántás miatt)
'jönnek a főnökök, nézik - a föld jó laza (tkp. a föld jól lazul, gomolyog)
Kataní 1992:307

(96f) сёты -

кыл сётйське председательлы 'слово предоставляется председателю' URS
азьмынйсь бригадалы знамя сётйське 'передовой бригаде присуждается
(вручается) знамя' URS

тйледлы дано ним сётйське ... 'вам присваивается почётное звание' URS
команда сётйське 'подаётся команда' URS

- та фильм телевидение пыр сётійськоз* 'этот фильм будет передаваться по телевидению' URS
- солы математика секытэн сётиське* 'ему с большим трудом даётся математика' URS
- Йыптумъясь вераськыны кыл сётіське Т. К. Борисовлы.* 'A záróbeszéd elmondására T. K. Boriszovnak adnak szót.' TB 52
- Кыл сётіське Наговицин эшлы.* 'Szót kap Nagovicin elvtárs.' TB 53
- кыће праваос сётіськозы удмуртъёслы* 'milyen jogokat adnak az udmurtoknak' TB 62
- текстёс сётісько туал пунктуацилэн куронъёсытья* 'a szövegeket a modern központosítás követelményei szerint adjuk meg' CsN 14
- уго тїледлы сётіськоз со часэ мар верано* 'mert megadatik néktek abban az órában, mit mondjatok' Mt 10, 19 (сіотскозъ)
- Иона пророклэн тодмэтаз сяна солы тодмэт уз сётіськы* 'nem adatik jel néki, hanemha Jónás prófétának jele' Mt 12, 39 (узъ сіотски)
- уго кинлэн вань, солы сётіськоз, эшшо ватсаськоз но* 'mert akinek van, annak adatik és bővölködik' Mt 13, 12 (сотыскозъ ... тырмыт луозъ 'elegendő lesz')
- мукет тодмет уз сётіськы* 'nem adatik néki más jel' Mt 16, 4 (узъ сіотски)
- кинлы сётіськемын, соос гинэ та кылэз пушкаты тэрыто, баньмыз уг.* 'nem mindenki veszi be ezt a beszédet, hanem akinek adatott.' Mt 19, 11 (кинъ-лы сіотэмынь)
- тї дорысь Инмар Эксэйлык басьтїськоз но солэсь емышсэ ваусь калыклы сётіськоз.* 'elvéttetik töletek az Istennek országa és oly népnek adatik, amely megtermi annak gyümölcsét' Mt 21, 43 (бастськозъ ... сіотскозъ)
- Уго котькудїзлы ванё муртлы сётіськоз но йылэтїськоз, нош өвöллэн, маиз вань, соиз но басьтїськоз.* 'mert mindenkinek, akinek van, adatik és szaporittatik, akinek pedig nincsen, attól az is elvéttetik, amije van.' Mt 25, 29 (сіотскозъ будозъ но ... бастьскозъ уваньэзъ но 'adatik és növekszik ... elvéttetik amije van is')
- Адями Пи съöлыкоос кие сётіське* 'az embernek Fia bűnösök kezébe adatik' Mt 26, 45 (сіотскозъ)
- кык арняысь одїг пол сётіське пакет туалет кагаз* 'minden elíteltet megillet kéthetenként egy csomag W.C. papír' Göncz 222.
- Нош со понна тыныд мар сётіське вал?* 'És mit kapsz érte?' Göncz 250.
- солы гинэ төро боды сётиське* 'csak neki adatik oda a төro botja' AS 195
- бен лыкты ук со доры, басты сое, сётіськы солы, пыриськы солы, оскы солы* 'Igen, menj el hozzá fogadd el őt, add át magad neki, csatlakozz hozzá, higgy benne' AS1 39
- МТС-ысь одїг колёсной трактор сётіське* 'a gépállomásról egy kerekес traktort adnak' Zagrebin 1997:202

- (96g) *возьматы-*
та зальн кино возьматїське 'в этом зале демонстрируется (показывается) кинофильм' URS
- (96h) *ортчйт-*
бырьёнъёс ортчйтїсько ужантэм нуналэ 'выборы проводятся в нерабочий день' URS

- (96i) *быдты-*
Инымсь Атаелэн мерттымтэ будосэз ваньмыз ик выжытэм быдтйськоз
 'Minden plánta, amit nem az én Mennyei Atyám plántált, kitépetik.' Mt 15, 13
- (96j) *эскеры-*
та ужспум огъя собраниын эскериськоз 'этот вопрос будет рассматриваться на
 общем собрании' URS
- (96k) *кутса-*
нюр культоос умой уг кутсасько 'сырые снопы плохо молотятся' URS
- (96l) *лӧды-*
ыжгон яке кыын яке ыжгон тугон машинаен лӧдйське 'шерсть тербиться
 руками или шерстобойкой' URS
- (96m) *мертты-*
сйзьыл но тулыс трос писпу мерттйське 'осенью и весной высаживается
 много деревьев' URS
- (96n) *пылаты-*
быгатоды-а Мынэсьтэм юоно чашаез юыны яке пылатонэн, кудйныз Мон
пылатскисько, пылатскыны? 'megihatjátok-é a pohárt, ami én megiszom? és
 megkeresztelkedhetek-é azzal a keresztséggel, amellyel én
 megkeresztelkedem?' Mt 20, 22

hát csak
a példák

Feltűnő, hogy a példamondatokban – a korábban már megadottakat kivéve – nem található meg az Agens. Az udmurtban tehát a passzíválás során az Agens külső argumentum és csak kivételesen szerepel a mondat szintaktikai struktúrájában. A Passzív Konstrukcióban az ALANY nem Agens jellegű és nem kontrollálja a cselekvést (nem szándékosan cselekvő). A passzíválás tehát (megismételve a (10)-ben már közölt művelet leírását):

(97)	argumentum szerkezet:	{ AG	PAT }	
	elsődleges jegyek	[–o]	[–r]	
	passzíválás	[+r]		a logikai alany „lefokozása”
	[+r] hozzáadása			
	KIÉRTÉKELÉS:	OBL _{AG}	S/O	
	jólformáltsági követelmény:		S	
	VÉGEREDMÉNY	OBL _{AG}	S _u	

Gerritsen az orosz reflexívekről írott művében azt a megállapítást teszi, hogy az oroszban a passzív szerkezet nem fejez ki aktuális szituációt, a passzív szerkezet jelentése iteratív (a 'passive' -*sja* construction ... can only be interpreted iteratively, not actually, példája: *Поле вспахивалось колхозниками*), általában nincs kifejezve a külső argumentum, az Agens, és a szerkezetet gyakran potenciális jelentésben lehet interpretálni (Gerritsen 1990:7)

Geniušienė szerint az oroszban megvan a szanszkritra jellemző vonás: a reflexív képzős alak folyamatos cselekvést fejez ki a passzív alakkal szemben (Geniušienė 1987:9). Erre példája a következő:

(98a) Дом- 0 был постро-ен [ðed -ом].
house-Nom was build -Past Pass Part. [grandfather-Ins]
'The house was built [by grandfather].'

(98b) Дом -0 строи-л -ся [ðed-ом].
house-Nom build -Past-RM [grandfather-Ins]
'The house was being built [by the grandfather].'

A fenti megállapítások egy része – mint láttuk – igaz az udmurt passzív szerkezetre is. Valószínűleg Gerritsen megállapítása az orosz aktuális – iteratív szembenállásról módosítható úgy, hogy míg a reflexív képzős passzív szerkezet folyamatos szemléletű, addig az igeneves passzív szerkezet befejezett szemléletű.

Az udmurtban is megfigyelhető hasonló jelenség. Az SK képzős igék mellett az *-emjn* képzős participiummal is ki lehet fejezni passzív jelentéstartalmat. Ez a participium a befejezett cselekvést fejezi ki, és lehet aktív illetve passzív szemléletű. Bartens szerint intranszitiv igéből képezve Téma alanyokkal jelenik meg, és csak múlt vagy jövő időre utalhat és lehet aktív. A tranzitiv igéből képzett állítmányi használatú igenév mellett az eredeti Téma Patiens lesz és az állítmány passzív szemléletű. Az ige ilyenkor is múlt vagy jövő időre vonatkozhat. Nem tesz említést arról, hogy ilyen esetben az Agens hogyan jelenhet meg a szerkezetben. (Bartens 1979:214, 2000:240).

A fenti néhány példában az *-emjn*-nel alkotott passzív szerkezetben az Agens ugyanazokban az esetben található, mint az SK-s alakok mellett. A TIK alapján végzett vizsgálat alapján azt mondhatom, hogy ebben a szerkezetben az Agens megjelenése talán még ritkább, mint a másik esetben: a Keleş című udmurt irodalmi lap 116 feldolgozott szövegében egyetlen egyszer sem találunk a passzív igenévi állítmány mellett Agenst.

Találunk olyan igealakokat, amelyekben mind az SK, mind az *-emjn* képző megtalálható. Ezekben az esetekben természetesen az SK valamely egyéb, s nem a passzív ige-képző funkciójáról van szó, s az SK-s, illetve anélküli ige között ugyanaz a jelentéskülönbséget találjuk, mint az egyéb finit igealakokban..

(99a) Музей городской usad'bajn intijamjn – provincial'noj klassicizm.
'A múzeum városi telken van elhelyezve – vidéki klasszicista stílusú'
TIK/Invozho/G/8:353

(99b) Rejsis vuemez bere D'ima soku ik doraz dirtiz. Vajem vuzjosiz intijamjn.
'Miután megjött az útról, Gyima azonnal hazasietett. A hozott holmija elrakva.'
TIK/Kenesh/G/8:2177

5

- (99c) *Pijaš koške ošmes dori. So zale pidloges intijamın*
'A legény a forráshoz megy. Az a teremben hátrább van elhelyezve.' ?
TIK/Vordskem_kyl/F/15:34

- (100a) *So intijaškemın jorosamı potış "Alnaš kolhozńık" gažetlen redakcijaz.*
Ő a járásukban megjelenő Alnaiszttag című újságnál helyezkedett el (és ott is van).' TIK/Dzhetshbur/C/5-15-5:17 un

- (100b) *Unoez soos peliš kolhoze intijaškemın*
'Sokan közülük/isz-ben helyezkedtek el (és ott is vannak).'
- TIK/Dzhetshbur/C/5-22-2:13 kolhozban

- (100c) *Kema utcáno ez lui, žuzit keheren kotırtem jurt karlen šoraz ik intijaškemın.*
Nem kellett sokáig keresni, a magas kerítésfel elkerített épület épp a város közepén helyezkedik el.' TIK/Dzhetshbur/C/7-27-3: 12 LS

A fenti példák alapján azt mondhatjuk, hogy az *-emın* képzővel ellátott passzív ige mellett az Agens, ha egyáltalán megjelenik a szerkezetben, abban a formában jelenhet meg, ahogy az SK képzős passzív alakok mellett is. A két passzív szerkezet közötti különbség, hogy az SK-val képzett passzívak folyamatos, az *-emın* képzősek pedig befejezett szemléletűek.

A passzív szerkezetnek tűnő esetek potenciális olvasatával az udmurtban is találkozunk.

- (101) *кык пичи тылобурдоос уг-а вузасько одӱг ассериен?* 'nemde, két verebecskét meg lehet venni két fillérért' Mt 10, 29 (tkp. két kis madarat nem lehet megvenni egy fillérért)
- (102) *резина-шнур умой нуйтӱське* 'резинový шнур хорошо растягивается' УРС nem felkötés
- (103) *та книга капчи лыдӱське* 'эта книга легко читается'
- (104) *чемгес пумиськыло 1250-ысен 4000 кв. метр быдӱзалаемӱсьы.* 'A leggyakrabban az 1250-4000 négyzetméter nagyságúak találhatók.' GK 12.
- (105) *кышет нулӱсьес но отын трос пумиськозы* 'sok kendő viselőt is lehet majd ott találni' Zagrebin 1997:205

A (102–105) mondatok szerkezetét általánosan 'middle' konstrukciónak nevezik (Van Valin–LaPolla 1997:406-417, Goldberg 2001:522, Haspelmath 1987-ben: potential-passive). Való igaz, hogy ezekben az esetekben az Agens semmilyen feltétel mellett sem jelenhet meg a szintaktikai szerkezetben. A szerkezet kielégíti viszont a passzív szerkezet azon feltételét, hogy abban – ha a szintaktikai szerkezetben nem is jelenik meg – értelmezhető legyen az Agens. Sőt a fenti példamondatokban Agens nélküli esemény el sem képzelhető. Azaz nem az Agens törlése, hanem csak az Agens elnyomása történik meg. Ezekben a mondatokban az

Agens szereplő általánosan értelmezett, egzisztenciális kvantorral kötött, a mondatok jelentése tehát általános alannyal értelmezett. A potenciális olvasat a mondatban található határozónak köszönhető, ami a (102) és (103) mondatokból el sem hagyható a mondatok grammatikalitásának sérülése nélkül, a többi mondat pedig a határozó nélkül elveszti potenciális értelmezhetőségét.

Amire nem adtunk választ: hogyan lehetséges, hogy a mondatokban az adverbium megjelenése kötelező? Van Valin–La Polla magyarázata szerint az alábbi olasz mondatnak

(106a) *La porta si apre-0 facilmente.*
 the.Fsg door RM open-3sgPres easily
 'The door open easily'.

plauzibilis parafrázisa a

(106b) 'Opening the door is easy'

Ezek szerint azért kötelező az adverbium megjelenése (106a)-ban, mert a határozót szemantikai szinten predikátumként kell értelmezni egy jelzős szerkezetben, ahol a jelző a predikátumnak a jelzője, azaz 'easy opening', 'good reading'. Azaz a mondat logikai struktúrája:

(107) *be'* ([[do' (0,0)] CAUSE [BECOME open' (y)]], [easy'])

A szerkezet egy egy argumentumú statív szerkezet, ezért a magányos argumentumnak Elszenvedőnek (undergoernek) kell lennie (nyilván ezért nevezik mediális konstrukciónak). Az egyetlen jelölt erre a szerepre *y*. Az olasz mondatban a benne szereplő reflexív klitikum (reflexive clitic) jelöli a magasabbra helyezett argumentumot a beágyazott (embedded) logikai struktúrában. Ezért az undergoer jelenik meg a priviligizált szintaktikai argumentumként, és a beágyazott logikai struktúra igéje jelenik meg a nucleusban, a predikátum jelzője pedig manner adverb-ként jelenik meg – magyarázza Van Valin–LaPolla.

Ez az eljárás (hogy a reflexive clitic jelöli a magasabban lévő argumentum elnyomását a logikai struktúrában) teszi lehetővé aztán azt, hogy a *si* morféma kapja ezt a funkciót a reflexív detranzitivált állapot/eredmény szituációban és a mediális konstrukcióban is az olaszban. Mindez arra is válaszol szerintük, hogy a klitikus reflexív a lexikális reflexívhez (ilyen az udmurt és magyar képzéssel létrejövő reflexívje) áll közelebb, és nem a koreferenciális reflexívhez (amilyet az angolban találunk). Ezért ezt tarthatjuk a 'linking' reflexive-k második típusának.

Lⁱe

A fenti a magyarázat érvényes az udmurt esetében is, és nem mond ellent az általam előadottnak sem. A passzív szerkezetben ugyanis az alany – mint láttuk is – undergoer (S_u). Van Valin–LaPolla magyarázata nem sérül, ha Agenst is feltételezünk a logikai struktúrába, de egzisztenciális kvantorral kötött. Ebben az esetben továbbra is csak egy jelölt marad az Alany funkció ellátására.

A passzíváláson átesett ige a Tranzitív Konstrukció egy sajátos konstrukciójába (a Passzív Konstrukcióba) illeszkedik. Ennek sajátossága, hogy a konstrukció az Agens elhagyását engedélyezi, miután a passzíválás művelete során azt az alany pozícióból kiemeli. Erre azért van szükség, mert a jólformáltsági feltételek előírják, hogy a mondatnak alanyának kell lennie. Miután az Agens elkerül az alany pozícióból, ezután az implicit tárgyhöz hasonlóan a konstrukció által engedélyezve elhagyható. (Megfontolandó ezek alapján, hogy az implicit tárgyas ige esetében valóban a tárgy és nem a szereplő elhagyásának engedélyezéséről van szó. Ezt a problémát most nem vizsgálom.)

3.4.2.2 Az automatív ige

Automatív az ige (Geniušienénél a decausative reflexive kategóriába sorolva) ^{alanya} ^{qf, ha} neutrális (neutraali, Koivisto 1995), az ige jelentése nem cselekvésre hanem eseményre vonatkozik. Az ilyen ígét tartalmazó mondat alanya tipikusan –élő.

Kulonen szerint az automatív a passzív egy alesete, mások szerint ez maga a mediális igei kategória. Koivisto az automatívval kapcsolatban használja a Kvázi-Agens (kvasiagentti) fogalmat, értve alatta pl. a 'föld'-et az ehhez hasonló példákban: *a vizet beszívja a föld* – *a víz beszívódik a földbe* (ilyenkor a derivált ige mellett valamilyen esetben megjelenhet ez a szereplő, ezt az esetet sorolja Geniušiené converse reflexive kategóriába). Néhány példa az SK igék automatív használatára az udmurtban:

- (108a) *алляськ*- 'leng', *адӟиськ*- 'látszik, tűnik', *азьдоринтӱськ*- 'kifordul (ruha)', 'átváltozik', *азьланьтӱськ*- – *азьналск*- 'előrehalad' 'fejlődik', *азинск*- 'halad, fejlődik', *азвесьск*- 'beezüstöződik', *бабыллясь*- 'bodrozódik, göndörödik', *бабылтӱсь*- 'gyűrűzik, fodrozódik', 'összekuszálódik', *бадӟыматӱськ*- 'megnövekszik, megnagyobbodik', *бекмыльтӱськ*- 'alábukik, buk fencezik', *бекырӱсьск*- '1. dülöngél egyik oldalról a másikra 2. felborul', *бекырск*-, *бекыртӱськ*- '1. megdől, oldalra dől 2. oldalára borul (pl. csónak)', *берыктӱськ*- 'visszafordul', 'megfordul', 'átfordul', 'kifordul', 'megkerül', *бинялтӱськ*- 'beburkol, rátapad', *бӧлӱськ*- 'elválk', *буяськ*- 'befestékeződik', *будэтӱськ*- 'terem, tenyész' 'emelkedik' 'növekszik, gyarapodik', *бугортӱськ*- 'kiduzzad', *бугыртӱськ*- 'lázong, nyugtalanodik', *буйгатск*- 'elcsendesedik', *бурмытск*- 'gyógyul', *бусаськ*- 'párásodik', *бушатӱськ*- 'kiürül', *быгыльск*- 'gömbölyödik' 'kihajt a rügy', *бышкалск*- 'szűrődik, beleszűrődik', *дэмӟиськ*- 'ráragad (pl. sár)', *дэрияськ*- 'besározódik', *дӱсяськ*- 'öltözik' ^{abstrakt aut.} *думиськ*- 'belekeveredik vmi

vmibe', *дурьяськ*- 'felhajlik a széle', *галяськ*- 'lecsupaszodik, lemeztelenedik', *гайкинтійськ*- 'a hátára fordul' 'a hátán fekszik', *гайолтійськ*- 'a hátára fordul', *герзалляськ*- 'összekötődnek, összekapcsolódnak', *герзаськ*- 'összekapcsolódik', *гордмаськ*- 'piros lesz: 1. mert pl. befestékeződik', *гожмаськ*- 'redőződik, csikozódik', *гужатііськ*- 'kifakul', *канжамтійськ*-, *канжаськ*- 'összezavarodik, összekeveredik (vmi dolog)', *канчиамтійськ*- 'könnyebb lesz', *канчиёмтійськ*- 'könnyebb lesz', *катанчияськ*- 'elfüggönyöződik', *кенжытійськ*- 'kigyúl, meg/kigyullad' + Abl (кенж- 'ua.'), *кизертійськ*- felhígul', *кōсатііськ*- 'szárad, kiszárad', *коқыртііськ*- 'meghajlik', *колзояськ*- 'kerek lesz', *конгырьаськ*- 'kampóval kapcsolódik', *кораськ*- 'kivágódik (pl. fa)', *куасьтійськ*- 'szárad', *кулэстііськ*- 'csökken pl. ára vminek, kevesebb lesz', *кульчояськ*- 'kör alakúvá válik', *кужсмятск*- 'erősödik, növekszik, fokozódik', *кылііськ*- 'hallatszik, terjed (pletyka), érződik (szag)', *кыниськ*- 'becsukódik (szem)', *кыньырк*- 'becsukódik (szem)', *ланьыртііськ*- 'lehajlik' 'elomlik', *лазьяськ*- '(szét)hányódik', *лемиськ*- 'összeragad', *майталаськ*- 'habzik (szappan)', *мыкырьаськ*- 'hajlik, lelóg', *мыкырк*- 'hajlik', *ныылдүйськ*- 'lenyúzódik, leválik', *иортііськ*- 'préselődik', *ошиськ*- 'lóg (pl. zászló, feje vkinek)', *палдурск*- 'szétszóródik, félremegy', *пертчиськ*- 'eloldódik, kikötődik', *пумиськ*- 'véletlenül összetalálkozik, összeakad, összeütközik (pl autók)', *пунэмаськ*- 'eladósodik', *пуйііськ*- 'kialakul, kirajzolódik', *пыриськ*- 'bekapcsolódik vmibe', *сайкытск*- 'kitisztul (időjárás)', *сэзьдүйськ*- '1. kitisztul 2. kijózanodik', *тодмалляськ*- 'ismertté válik, kitudódik', *тодмаськ*- 'kirajzolódik, kitudódik', *туйнаськ*- 'begyömöszölődik, benyomódik', *умойск*- 'megjavul (vmi)' 'meggyógyul', *урдсінск*- 'oldalára dől', *вайяськ*- 1. széthasad; kettéválik, kettéhasad; szétterpesztődik (pl. az ujjakról) 2. szétágazik, elágazik 3. hajtást hoz, ágat hajt, *вандііськ*- 'kibújik a fog', *вандііськ*- 'bevágódik, megvágódik', *висьяськ*- 'elválik, elkülönül', *вошьяськ*- 'változik', *воштііськ*- 'változik', *возьматііськ*- 'mutatkozik', *вырзытійськ*- 'kimozdul, elmozdul a helyéről', *шенерььяськ*- 'szétfeszül', *шенерск*- 'szétfeszül', *шонерььяськ*- 'kiegyenesedik', *шонерск*- 'kiegyenesedik', *шымырк*- 'összecsavarodik, összehúzódik', *жугиськ*- 'ver (szív)', *ыбиськ*- 'elsül (fegyver)', *ыштііськ*- 'elvész', *золск*- 'megfeszül', *зуркалск*- 'megrázkódik', *зыраськ*- 'kenődik'

- (108b) *агуласьк*- 'megfertőződik', *аналтійськ*- 'befejezetlen, félbe marad' 'gondozatlanok lenni', *бабыллясь*- 'gurul (labda)', *бабылтійсь*- 'gurul (labda)', 'gomolyog (felhő)', *быдтійськ*- 'elpusztul' 'befejeződik', *быгыльск*- 'életlen, tompa lesz', *золтійськ*- 'kimosódik, elmosódik pl. part', *гыльяськ*- 'ua.', *калтііськ*- 'nyúlik, húzódik (háló, mert húzzák)', *канжамтійськ*-, *канжаськ*- '(meg)botlik' 'botladozik', *киултііськ*- 'kisajátítódik', *куачк*- (*куасьтійськ*) 'magától megszárad', *куасалляськ*- 'hajlong', *куасалск*- 'meghajlik', *кулэстііськ*- 'kivonódik', *куштііськ*- 'fel van dobva', *кычєсаськ*- 'szorul', *мамыкаськ*- 'pelyhes lesz'

Ezeknek az igéknek az automatív tartalmát szinte minden esetben csak a kontextus alapján tudjuk biztosan megállapítani:

- (109a) *комнатаын витёнтэм шорысь тыл кенжытскиз*. 'a szobában váratlanul tűz keletkezett' (informátor szóbeli közlés)

(109b) *пеймыт вуемъя быдэс Будапештын котькытын но тыльёс кенжиско, туж чебер адско* 'mikor leszáll az este egész Budapesten fények gyulladnak ki, nagyon szépnek látszik' (informátor szóbeli közlése)

Панак?
(2x)

A (109a) mondat igéje automatív, míg a (109b) mondat igéje passzív, mivel az utóbbi esetben az Agens szereplő értelmezhető, azaz a szerkezet passzív.

(110) *пеймыт вуемъя быдэс Будапештын котькытын но тыльёсты кенжиско, туж чебер адско* 'mikor leszáll az este egész Budapesten fényeket gyújtanak, nagyon szépnek látszik' (informátor szóbeli közlése)

Hasonlóképpen a következő esetekben is:

(111a) *Струг пушкысь чуж-чуж шелеп кульчояськыса-кульчояськыса потэ* 'A gyaluból a forgács gyűrűzve bújít elő' SN 10

(111b) *солэн сюлэм вадьсаз ик кульчояськыса меньёс потэмын* 'a szíve felett köralakban anyajegyek jelentek meg' AS 166

(112a) *мурт пырыку, соку ик ядэн вень бышкалске* 'Ha idegen nyúl bele, mérgezett tű szúrja meg (tkp. szűrődik)' AS 173

(112b) *лэчыт вень синьёссы бышкалскизы кадь* 'éles tű szemei szinte szúrtak' Vordskem kyl 3–4, 1995:50

Az automatív igék tehát olyan igék, amelyeknek semmilyen kapcsolatuk nincs a reflexivitással. A tárgyias igékből unakkuzativálással jönnek létre:

(113) kenže: 'KIGYÚJT	{ AG,	PAT }
	[–o]	[–r]
kenži- <i>šk</i> -e 'KIGYÚL'	{ 0	TEMA }
elsődleges alany		[–r]
[+r] hozzáadása	–	–
KIÉRTÉKELES:		S
jólformáltsági követelmény:		S
VÉGEREDMÉNY		S _u

4. Az SK egyéb funkciói

4.1 Winkler veti fel, hogy az udmurtban hagyományosan igeidőnek tartott, ún. második, nem láthatósági múlt nem idő, hanem mód kategória. Szerinte ez az alak azért nem igeidő, mert megalkotásának módja eltér (indifferently formed with regard to morphology) az idő egyéb alakjaitól. Ez az alak ugyanis véleménye szerint az *-(e)m* participium képzővel alkotott forma, amely képző közvetlenül a tőhöz járul a Sg2,3 és Pl2,3 alakokban. A Sg1 és Pl1 alakok esetében pedig a participium képző és a tő között ott található az SK szuffixum: *vunetiškem* 'elfelejtettem'. Winkler ezt az SK formánst a jelen idő jelével tartja azonosnak, s ezt pedig egy korábbi frekventatív képzőből eredezteti. Ezeket a formákat tartja módnak, és evidential-nak nevezi. Megjegyzi, hogy az irodalomban ennek lehet narrative vagy indirective is a

form

П 22

neve (Winkler 2001:49–50, az evidentialról pl. Palmer 1988:51–94 az episztemikus modalitást tárgyaló fejezetben). A paradigma, ami a legtöbb udmurt nyelvjárásban és az irodalmi nyelvben használatos²⁸ és amelyet Kelmakov nagyszámú szabálytalan formájú elemből összeállónak tart („paradigma sisältää suuren määrän säännöttömiä muotoja, joiden avulla voidaan selvästi erottaa persoona ja luku, mutta joilla ei ole yhtäistä preteritin tunnusta”, Kelmakov–Saarinen 1994:) a következő:

Sg1	<i>mĭn -išk -em</i> megy SK Part	<i>uža-šk-em</i>
Sg2	<i>mĭn -em (-ed)</i> megy Part Px2	<i>uža-m(-ed)</i>
Sg3	<i>mĭn -em(-ez)</i> megy Part Px3	<i>uža-m(-ez)</i>
Pl1	<i>mĭn -išk -em -mĭ</i> megy SK Part Px1	<i>uža-šk-em-mĭ</i>
Pl2	<i>mĭni -l'l'a -m (-di)</i> megy Multip Part Px2	<i>uža-l'l'a-m(-di)</i>
Pl3	<i>mĭni -l'l'a -m (-zi)</i> megy Multip Part Px3	<i>uža-l'l'a-m(-zi)</i> ²⁹

4.2. Szerintem nem igemód a kérdéses – továbbiakban narratívának nevezett – paradigma (bár már Szerebrennyikov is beszél ezen alakok modális jelentéséről, Szerebrennyikov 1963:257–267). Baker a komi második múlttól azt állapítja meg, hogy az olyan igeidő, amely nem az első múlttal, hanem a többi három igeidővel áll szemben, mind megformálási módját, mint funkcióját tekintve (ez igaz az udmurtra is). Nem tekinti azonban külön módnak (Baker 1983:78).

Sem Winkler érvelése, sem a kialakulásáról adott magyarázata nem fogadható el. A paradigma mód volta mellett előadott ok (indifferently formed with regard to morphology), mint kritérium meglehetősen kitágítaná az értelmezési lehetőségeket (tkp. nem is igazán érthető, miért ezzel érvel a szerző, hiszen a 47–49. oldalakon bemutatja az összetett igeidőket, s az öt összetett igeidőből kettő az *-(e)m* participium képzővel alakul: *mĭneme van' jártam (ott)*, illetve *mĭnemmi val' jártunk (ott korábban)*. Hajdú Péterrel értek egyet, aki a nyenyec auditívus tárgyalásakor fejti ki, hogy

„az auditivushoz hasonló funkciója van az ún. perf. narratívumnak. Ez olyan cselekvést, történést jelöl, amelynek a beszélő nem közvetlenül volt tanúja, vagy mint régmúlt eseményre emlékezik vissza. Ezt egyesek narratívum néven külön igemódként tartják számon. Mi nem soroljuk az ilyen formákat a módalakok közé, mert külön

²⁸ A periférikus nyelvjárásban a bavlai és a krasznoufimszki tájszólásban használatos egy egyszerű paradigma, amely a hagyományos felfogás szerint szótő+participium képző+Px alakú: Sg *mĭneme*, *mĭnemed*, *mĭnem(ez)*, Pl *mĭnemmi*, *mĭnemdi*, *mĭnemzi*

²⁹ A beszermán nyelvjárásban a Sg1,3 és Pl3 alakokon kötelező a Px. A Sg1 alakon csak a beszermánban van Px.

módjele nincsen: a *-wi/-mi* partic. perf. állítmányi szerepben való sajátos jelentés-funkciójáról van szó.” (Hajdú 1968:65)

Hajdú a szölkupban módnak tartja a narratívot („olyan cselekvést fejez ki, amelynek lezajlása teljes bizonyossággal nem állítható, hanem csak azt mondják, illetve az elbeszélő úgy emlékezik, hogy így történt”), a narratív preteritumot és az auditívot („hallás útján megismert cselekvést fejez ki”), mivel önálló képzője van (Hajdú 1968:149). A nganaszánban is módnak tartják a narratívot és az auditívot. A narratívumot ott olyan események, cselekvések, jelenségek elbeszélésére használják, amelyek megtörténtek a beszélő nem volt jelen, de mások elbeszéléséből értesült róla. Az auditívval a hallás útján megismert cselekvés fejezhető ki (Wagner-Nagy 2002:114, 115–116) Elfogadom a mód kritériumaként, hogy önálló – más funkcióban nem használt – képzője van, bár ezt nem tartom elégségesnek. Önálló módnak akkor tekinthetnénk a narratívumot, ha a kérdéses alak pl. inkább véleményt, mint ténnyt közölne stb. (Lyons 1977:681–2, idézi Palmer 1986:18, további részletek is itt). Az udmurt narratív elsődlegesen ténnyt közöl, bár mások elbeszélésének közvetítésével.

Továbbá azt sem tartom elfogadhatónak, hogy az udmurt Sg1 és Pl1 alakokban található formáns (-*šk-*) eredete a jelen idő jeléhez lenne kapcsolható. Szerintem nem az időjel, hanem az SK képző található a narratív alakban, és szemben Kelmakovval azt állítom, hogy a paradigmában nincsenek „szabálytalan” alakok: a paradigmának jól rekonstruálható a története.

4.3 A narratív (legyen idő vagy mód) kezdetei valószínűleg már a ^{őpermiben} közös permiben kialakultak, hiszen ismeri az ilyen igelakokat mind a komi-zürjén, mind a komi-permják nyelv. Létrejöttét areális hatás eredményének tartják. Lényeges különbség azonban, hogy az udmurton kívül ezekben a hozzá közeli rokon nyelvekben – a szerzők véleménye szerint: „logikusán”, illetve „érthető módon” –, nincs Sg1 és Pl1 alak a paradigmában. A komi-zürjénben, illetve a permjában a paradigma a következő:

	Sg	Pl
1.	–	–
2.	<i>giz-ēm</i> <i>-id</i> ír Part SgPx2	<i>giz-ēm</i> <i>-nīd</i> ír Part PlPx2 <i>giz-ēm</i> <i>-id</i> <i>-eš</i> ír Part SgPx2 Pl
3.	<i>giz-ēma</i> <i>giz-ēm</i> ír Part	<i>giz-ēma</i> <i>-eš</i> ír Part Pl <i>giz-ēm</i> <i>-nī</i> ír Part PlVx3

Rédei 1978:80–81

mi-
areális
hatás?

	Sg	Pl
1.	–	–
2.	<i>mun-əm</i> <i>-it</i> ír Part Px2	<i>mun-əma -ś</i> ír Part Pl
3.	<i>mun-əm(a)</i> ír Part	<i>mun-əma -ś</i> ír Part Pl

Batalova–Krivoscsekova 1985:611

Megfigyelhető, hogy a három nyelvben a paradigmáknak vannak eltérő és közös vonásaik. A közös vonásuk, hogy a befejezett participium szolgál a narratív alapjául. Tehát azt mondhatjuk, hogy ennek az igei paradigmának a jele a befejezett participium képzője. Az is közös vonásuk, hogy a paradigmák nem alkotnak teljes rendszert, illetve másképp fogalmazva: első pillantásra úgy tűnik, hogy egyidejűleg több szempont érvényesül bennük. Eltérő vonásuk, hogy a konstrukcióban az egyes számú és a többes számú harmadik személyű alakokat milyen szerkezettel különböztetik meg.

A szerkezetek közös alapúak abban az értelemben, hogy predikatív használatúak. A komi-permják ezért a participiumot azzal a többes jellel látja el (Px2,3), amelyet a melléknevek többes számú állítmányi használata során is használ. A komi-zürjén kétféle megoldást is alkalmaz: egyes nyelvjárásokban a komi-permják minta szerint jár el, más nyelvjárásokban azonban igei személyragot használ. Ezért egyszer a komi-permjákhöz hasonlóan a melléknevek többes számú állítmányi használata során is használatos toldalékkal többesít, másik esetben viszont VxPl3 szuffixummal.

Az udmurtban minden esetben Px-et találunk, azonban a többes számban az ige töve is módosul. A többes számú alakokban az *-l'l'a-* multiplikatív képzőt alkalmazza (Sg3 *mīnem* : Pl3 *mīnil'l'am*), jóllehet elégséges lenne a PxPl3 is, hiszen ez is tökéletesen többesítene (ahogy a bavlí paradigmában ezt láthatjuk is).

A komi-permják konstrukció formája tehát:

(114a) Sg: V + Part + (Px)

(114b) Pl: V + Part + Pl_{Adj}

A komi-zürjéné:

(115a) Sg: V + Part + (SgPx2)

(115b) Pl2: V + Part + PlPx2

Pl2: V + Part + SgPx2 + Pl_{Adj}

(115c) Pl3: V + Part + Pl_{Adj}

Pl3: [V + Part_V] + Vx3

Az udmurté:

(116a) V + Part + Px

(116b) V + (Sx) + Part (+ Px)

Amennyiben a konstrukciót e nyelvekben areális hatással magyarázzuk (most nem kérdőjelezem meg ezt a feltételezést, bár Csúcs Sándor érvei³⁰ ezzel szemben megfontolandók), és elfogadjuk, hogy az areális hatás a török nyelvek hatására jött létre, akkor tekinthetjük a konstrukció tatár formáját mintának:

(117) V + Part + PRx³¹

4.4 Szerebrennyikov szerint a permi nyelvek második múlt idejű alakjai először egy teljes Px-es paradigmát alkottak, amiből aztán az eredeti múlt idő jelentést felváltó – szerinte – furcsa modális tartalom (неочевидность) miatt terheletlen SgPl1 alakok eltűntek (Szerebrennyikov 1963:259–260).

Szerebrennyikov szerint a közös permiben még nem volt meg ez az igeidő. Elemzésem szerint azonban már meg kellett lennie. Erre utal egyrészt az, hogy a konstrukció eredeti formája mind a három leánnyelvben megmaradt, azzal a különbséggel, hogy a személyre utalás ma általában Px-szel történik:

(118) V + Part + PEx³²

Az udmurt esetében nehéz nyilatkozni arról hogy a személyt jelölő formáns az igei vagy a névszói toldalékolásból származik, ui. a Vx-ek és a Px-ek gyakorlatilag nem térnek el egymástól. Az a tény azonban, hogy az udmurtban nem lehet predikálni a névszavakat, inkább a Px-ek létét valószínűsíti. A (114b) és (115c) alapján azonban feltehetjük, hogy a permi nyelvek esetében is inkább az igei eredetű személyragok az elsődlegesek. A komiban és a komi-permjákban használt Pl_{Adj} ugyanis akkor kerül a melléknevekre, ha azokat predikatív szerepben használjuk.

A tárgyalt narratív idő areális összefüggései nem kérdésesek az irodalomban (Bereczki 1983, Wintschalek 1993: 64–66.). Az areában a befejezett participium állítmányi szerepben való sajátos jelentés-funkcióban való használatával jön létre ez az igeidő. Az areális összefüggések megállapítása során azonban eddig elkerülte a figyelmet – vagy legalábbis nem fordítottak kellő figyelmet rá –, hogy az area nyelvei nem egységesek a participiumon a személyjelölésre használt szuffixumokat tekintve: egyes nyelvek Px-t, más nyelvek – mari, tatár – Vx-

³⁰ Szóbeli közlés

³¹ PRx = predikáló személyjel. Ezzel a formánssal lehet névszavakon állítmányi pozícióban személyt jelölni.

³² PEx = személyt jelölő szuffixum

t használnak (Bereczki 1983:219–221). Nem véletlen tehát a fentebb tapasztalt bizonytalanság a személyjelölésben a permi nyelvekben, sőt, inkább jól példázzák ezt a kettősséget.

Az udmurtban a (116b) formulában egy igeképző (Sx) is feltűnik, amely tulajdonképpen a többesítést szolgálja. A képző egy gyakorító, multiplikatív képző. Kérdés, hogy ez a megoldás nyitotta-e meg a lehetőségét annak, hogy később létrejöjjenek a Sg1, Pl1 alakok, ahogy ezt általában vélik (Rédei 1988:388 nem nyilatkozik a sorrendiségről). Mielőtt ezeknek az alakoknak a kialakulását próbálnám magyarázni, talán érdemes megindokolni, hogy miért nem frekventatív-iteratív képzőnek tartom a szerkezetben szereplő -l'α-képzőt. (Már Szerbrennyikov, Jemeljenovra hivatkozva, a képző multiplikatív funkcióját hangsúlyozza, 1963:264).

Ismeretes, hogy a permi nyelvek széles körben használják a gyakorító képzőt multiplikatív funkcióban az olyan cselekvések kifejezésére, amikor többen vagy több tárgyra irányulóan tevékenykednek. Az udmurtban a képző ilyen funkcióban való használata legalább olyan gyakori, mint a cselekvés időbeli ismétlődésének kifejezése. Másrészt a -l'α-képző az -α- tövű igék esetében valóban az egyedül használható képző az időbeli ismétlődés kifejezésére (az -j- tövűek esetében ilyenkor -l- vagy -α-/ja- képző lehet), és ez szolgál a multiplikatív funkcióban is. Az -j- tövűek esetében multiplikatív funkcióban csak az -l- képzőt találjuk. Az ún. második múlt időben azonban mindkét tőtípus esetén a -l'α-képzővel találkozunk (< -l- + -ja-). Úgy vélem, ez arra utal, hogy a képző egységesen jelent meg a második múltban többes számú alakok jelölésére. A multiplikatív funkcióból egyszerűbben magyarázható a többesítő funkció s az egységes forma (minil'am, veral'am).

Az udmurtban az első személyű alakokban az SK formánst időjel eredetűnek tartják, s megjelenését azért fogadják el egy narratív alakban (amit múlt idejűnek tartanak), mivel az általános vélekedés szerint az időjel frekventatív eredetű, s mint ilyen a -l'α-frekventatív-iteratív képző analógiájára teljes joggal jelenhetett meg az egyes számú alakokban.

Láttuk azonban, hogy a vélekedések szerint a narratív Sg1, Pl1-nek nem logikus, nem érthető a léte. El lehet ugyan képzelni – meglehetősen korlátozott számban – olyan szituációkat, mikor a beszélő úgy emlegetheti a saját cselekedét, mint amiről ő is csak hallott³³, sok-

³³ Szinte természetes ennek az alaknak a használata, ha 0–4 éves kisgyermekkoráról beszél valaki, amire nem emlékezhet, vö. az alábbi szövegrészlettel:

šemjame kulake potil'am, tušmon karil'am, Arhengel'sk paljosj nui'l'am. Nenejelen kurektja-kuraddži sa nonj jeliz birem.

Otjn, ssilkajn, soku tros ad'amios biril'am. Mi uliskemmi kuž barakjn, kelaškemmi kjk etažjem naraosjn. Nene-d'ad'ije, kenake no agaje kuspazj udmurt šamen veraško vjlem, noš vezazj ulišjos – džuč šamen. Ožj uliša-vjliša, mįnam piči-piči veraškon đirj no vuem in'i. Odig pol nara dortimj nadrazit'el' ortće vjlem. Mon solen pumitaz sultiškem no "daj-vaj", pe šuiško. So mone ogpol čįžem.

Berlo no mone, kulak pi šuiša, ožj tros pol čįžazi.

kal gyakoribb lehet azonban azokban a nyelvekben, amelyekben a régmúlt kifejezése a hangsúlyosabb (Bereczki 1990:54–55). Ezeknek a jelentéseknek a kifejezésére azonban nincs szükség frekventatív jelentésemre, hacsak a cselekvés maga nem ilyen akcióminőségű.

Láttuk másrészt, hogy ezek az első személyű alakok csak az udmurt nyelv külön életében alakulhattak ki. Ekkor azonban már a jelen idő kiformálódott lehetett (vagy erősen előrehaladott állapotban volt a kialakulása), s az SK, aminek volt frekventatív funkciója, már időjel volt, nem frekventatív képző. Erre utal az is, hogy az udmurtból szinte nem adatható az SK ilyen funkciója. A bavlai típusú konstrukció (V + Part + Px) egyébként tökéletes megfelelője a tatár régmúlnak. A tatárban ugyan a participium az ún. predikatizáló személyragokkal van ellátva – ezek a ragok megegyeznek az igei személyragok hosszabb alakjával –, míg az udmurtban a birtokos személyjelekkel. Nem véletlen, hogy ebben a nyelvjárásban nem jelentek meg a bonyolultabb igealakok, hiszen a nyelvjárás beszélői állandó kontaktusban vannak a tatár nyelvvel.

Láttuk harmadrészt azt is, hogy a -lʹa- képző a kontsrukcióban nem frekventatív, hanem multiplikatív, többesítő jelentésű. Még így is elképzelhető, hogy az -lʹa- analógiájára jelent meg a SK képző Sg1 és Pl1 alakokban. Nehéz azonban ennek a gondolatmenetnek a mentén magyarázatot találni arra, hogy a Pl1 alakban miért nem a rendszerben már használt multiplikatív képző jelent meg (a Pl2 és Pl3 analógiájára), s különösen arra, hogy mi indokolja a rendszerbe egyáltalán nem illő SK képzős Sg1 alak megszületését (nem vehetjük komolyan Szerebrennyikovot (1963:260), amikor azt mondja hogy a jelen idejű első személyű alakok hatására, hiszen ezen az alapon a második személyű alakokban is megjelenhetett volna az SK, mivel azok csak a személyragban különböznek az első személyű alakoktól).

A magyarázat a jelenségre az lehet, hogy az első személyű alakok esetében nem narratív igeidőről, hanem evidentialis módról van szó, s a képző nem a frekventatív eredetű időjelből, hanem az SK intranzitiváló képzőből származik. Ez azt is jelenti, hogy nem a -lʹa- képző analógiájára jelent meg, hanem éppen fordítva: a Sg1Pl1 alakok nyomán, az igelakon megjelenő, egyfajta funkciót morfológiailag is kötő elem megjelenése után nyílt meg a lehetőség egy másik funkcióra, a többesség morfológiai kötődésére is, és jelent meg a multiplikatív képző a Pl2Pl3 alakokban.

A fordítása: A családomat kulákká nyilvánították, ellenségnek tartották, Arhengelszk környékére száműzték. Anyámnak a szenvedéstől elállt a teje.

Ott, a száműzésben akkor sok ember elpusztult. Egy hosszú barakkban laktunk, kétszintes prsicceken aludtunk. A szülweim, a bátyám és nővérem egymással udmurtul beszéltek, a mellettünk élők oroszul. Amíg ott éltünk én is elkezdtem egyszercsak beszélni. Egyszer, amikor a priccsünk mellett elment a felügyelő, én eléje álltam és azt mondtam adj-adj (orosz-udmurt). Akkor az engem megütött.

Később is sokszor megütöttek, miközben kulákkölöknek neveztek.

Fentebb azt láttuk, hogy az SK képző olyan képzésekben vesz részt, amikor az alapige résztvevőinek száma csökken a konstrukcióban (elnyomással vagy törléssel). Azt gondolom, hogy az ún. narratív Sg1, Pl1 alakok esetében is valamely szereplőnek, vagy valamely szereplő valamilyen fontos tulajdonságának elnyomásának ténye okozza, hogy a képző felbukkanhat.

A GSUJa 1970 szerint Sg1 jelentésben -*škem* toldalékkal álló igét találunk, ha az nem akaratlagos, nem szándékos cselekvést fejez ki.

Néhány példa:

- (118) *Муш вордон интыелэсь палэнэгес кошки -ськ-ем.*
 méh nevelő helytől távolabb elmegy SK Part
 A méhkaptáraktól egy kissé eltávolodtam (véletlenül, nem vettem észre)
 Zagrebin 1997:318
- (119) *(умойгес учке, но памятникез адже) бен, шайгу вылын ик выльи-ськ-ем ук.*
 jobban néz és emléket lát igen temető PP hisz van SK Part
 bizony
 (jobban megnézi és egy síremléket lát) Igen, temetőben vagyok (kerültem)
 Zagrebin 1997:111
- (120) *жади, сюресэ кузь вал. корка доры вуи но ялкарыны пукси, собере*
 elfáradtam utam hosszú volt ház PP értem és pihenni ültem azután
нытулыны одъя -ськ-ем.
 elszunnyadni kezd SK Part
 'elfáradtam, hosszú volt az út. A házhoz értem, leültem pihenni, aztán elszunnyadtam
 (pedig nem akartam)
 Zagrebin 1997:134
- (121) *Тыныд огшоры нунал уг яра? – Бен, уг яра, сыче вот вордски-ськ-ем*
 neked egyszerű ~~пен~~ nem tetszik Igen nem tetszik ilyen íme születik SK Part
 'Neked egy közönséges nap már nem is jó? – Nem, ilyenek születtem (nem tehetek róla).'
 Zagrebin 1997:197
- (122) *ас кыным ас шудме мукетызлы кузьма -ськ-ем*
 saját kezemmel saját szerencsémét másnak ajándékoz SK Part
 'saját kezűleg ajándékoztam el szerencsémét (pedig kellett volna még nekem)'
 Katančí 1992:312
- (123) *Ой, быри! Ваньмыз солы, со уродослы луыса, янгыше кылыса, эмьюмез ачим юи-ськ-ем.*
 'Jaj, végem van. Eltévesztettem, mert azt hittem, hogy mindent neki, annak a gonosznak adtam, s a gyógyszert én magam ittam meg (tévedésből)'
 Katančí 1992:389
- (124) – *Осто, Аркаш, мар сыче кызйськод?* ~~(*köhögsz*)~~
 – *Кымыны шедьтйськем, лэся.*

- Istenem, Arkas, miért köhögsz ennyire?
 - Talán megfáztam.
- Katančí 1992:498

A (118)–(124) példák alátámaszják GSUJa 1970 állítását, valamennyi esetben a Sg1 alany olyan cselekvéséről van szó, amelyet az alany nem kontrollált. A kontroll vagy azért maradt el, mert az alany nem vette észre, hogy valójában mi történik, amikor a cselekedetet végrehajtja, vagy azért, mert nem tehetett a cselekedetről. A képző ilyenkor intranszitiv igéhez is járulhat (118, 121, 122), sőt SK képzővel már képzett igéhez is (121), és ebben az esetben a tárgyas ige megtartja akkuzatívuszi tárgyát (122, 123).

Fentebb az igeképzés tárgyalása során azt láttuk, hogy a valenciát csökkentő eszközök összekapcsolhatják a kontrollálót és azt akire vagy amire a cselekvés irányul (affected), illetve háttérbe szoríthatnak egy kontrolláló résztvevőt. Most azt tapasztaljuk, hogy az erre a célra használt SK formáns a kontroll hiánya miatt benyomul az igealakba, s ily módon annak morfológiája is jelzi a jelentését: az alany elnyomását (az alany elnyomása történik az unergativitás művelete során is). A Sg1 és Pl1 alakokat, tehát kiemelhetnénk^a narratív igeidő paradigmából és elfogadhatnánk, hogy egy hiányos evidential mód található az udmurtban.

^a
Fője

Ez a szerepe a képzőnek nemcsak a második múltban figyelhető meg:

- (125) *ara- ki- -d, udjs- išt- id ke vočkilid: ki- jid vank -o -z*
 arat-Ger-SgPx2 pászta-Elat-SgPx2 ha változtatgatod kéz- SgPx2 vágSK-Fut-SgVx3
 'ha pásztádból kilépsz midőn aratsz, kezed meg fog vágódni' (azaz: el fogod vágni a kezed véletlenül): Munkácsi 1887:125

Szerintem tehát a paradigma kialakulása során először az SK képző jelent meg a Sg1Pl1 alakokban (funkció = önálló morféma), azután támadhatott az igény arra, hogy a többség is erőteljesebben kifejeződjék az igealakokban, s ezért jelent meg a multiplikatív képző -*l'a*- alakban rendszerszerűen a tö magánhangzójára való tekintet nélkül a Pl2,3 alakokban.

Az udmurt második múlt tehát jó példáját adja annak, hogy a rendszerkényszer hatására hogyan formálódik a paradigma. Az udmurt bavlí nyelvjárása és a tatár igazolja, hogy a bonyolult morfológiájú alakok létrejötte nélkül is kifejezhető a kérdéses jelentéstartalom. A tatár rezultatív múlt idő Sg1 igealakjai is kifejeznek olyan múltban lezajlott cselekvéseket, amelyek függetlenek a beszélő akaratától, illetve olyanokat, amelyekre az nem emlékszik (действия, совершенного в прошлом независимо от воли говорящего, или действия, которое он не помнит) (TatarGramm 1993:111–112)

Szerebrennyikov Szorvacsevát idézve megjegyzi, hogy a komi letkai és vimi nyelvjárásában is használják a második múlt Sg1 alakjait a kontrollálatlan aktív cselekvés kifejezésére (Szerebrennyikov 1963:260, Szorvacseva 1961:483):

(126a) *Веськалэма ме мӧдлаэ.*

'Оказывается, я попал в другое место.'

(126b) *Ме паччерӧ водӧ да сэнӧ и узсьӧма.*

'Я лег на печку и там, оказывается, проспал.'

A komi-zürjén példák (126)-ben, a konstrukció közös formai és jelentésbeli vonásai a három leánynyelvben, a beszermán nyelvjárás azon jellemzője, hogy bár átalakult a paradigma, annak minden elemén továbbra is megtartja a személyre utaló toldalékot, miközben más nyelvjárásokban ezek teljesen elmaradhatnak, mindez arra utal, hogy a második múlt már a közös permiben kialakult. Jelenlegi formáját – természetesen – az egyes nyelvek külön életében nyerte el.

5. Összegzés

A fentebb bemutatott SK-képzős igék elemzésünk szerint tehát lehetnek tranzitívok és intranszitivók. Az SK-képzős tranzitív igék implicit tárgyat tartalmaznak. Az implicit tárgy lehet általános, de lehet egészen speciális is: ebben az esetben beszélünk valódi reflexív ige-ről. Az SK képzővel létrejött intranszitiv ige – egyáltalán nem meglepő módon – unakkuzatív vagy unergatív ige lehetnek, attól függően, hogy a lezajló művelet során az Agens vagy a Patiens törlése vagy elnyomása történik meg.

Az udmurt SK-s ige tehát vagy a Tranzitív Konstrukcióba, vagy az Intranszitiv Konstrukcióba illeszthetők be. Az SK képzős tárgyas ige a Tranzitív Konstrukció implicit tárgyat tartalmazó változatába illeszkedik. Ezek az ige tehát nem sorolhatók az Intranszitiv Konstrukciók közé (vö. Goldberg 2001:521–522, ahol az unergatív és az implicit tárgyas ige egy kategóriába, az intranszitivba tartozik). A Tranzitív Konstrukciónak ezek szerint legalább két fajtája van: a kifejtett tárgyat tartalmazó és a kifejtett tárgyat nem tartalmazó. Ez utóbbi is kétféle lehet: a tárgy elhagyását engedélyezheti a környezet, szövegösszefüggés (DNI), vagy maga a konstrukció (CNI). Az előbbi tulajdonképpen a kifejtett tárgyat tartalmazó konstrukció egy esete, az utóbbi pedig az Implicit Tárgyas Tranzitív Konstrukció. Ennek – attól függően, hogy milyen mértékben kötött szemantikailag a tárgya – több fajtája lehet. Ezek közé tartozik a Reflexív Konstrukció is. Korábban esett róla szó, hogy az udmurtban is kifejezhető a reflexív tartalom tranzitív ige és akkuzatívuszban (vagy más esetben) álló

visszaható névmásos szerkezettel. Ez a szerkezet egyértelműen a Transzitiv Konstrukcióba tartozik.

Az Intranszitiv Konstrukció az udmurtban is kétféleképpen ^{ok} terjed: 1) Unakkuzatív Konstrukció 2) Unergatív Konstrukció. Unakkuzatívok azok a konstrukciók, amelyekben a mondat alanya nem aktív cselekvő (azaz Agens vagy Actor), hanem valamilyen mértékben elszennvedője a cselekvésnek és Patiens vagy Téma szerepű. Az Unergatív Konstrukcióban viszont aktív alanyt találunk. A reflexív igéket a fent előadottak miatt nem sorolhatjuk ebbe a kategóriába.

5.1. Az ún. alanyi reflexívek közé sorolt valódi, mozgás, részelő és absztrakt reflexívek a Transzitiv Konstrukcióba illeszkednek, annak egy sajátos, Reflexív Transzitiv Konstrukciónak (RTK) nevezett változatába. A Reflexív Transzitiv Konstrukciónak legalább két fajtája van: az első RTK-ba a névmásos stb. megoldások tartoznak, a másodikba a képzések. A fentebb felsorolt képzéssel létrejövő igealakok ebben az utóbbi konstrukcióban szerepelnek. Ez a megoldás feloldja azt az – eddig külön magyarázatot igénylő – ellentmondást, hogy törlődik ugyan a direkt tárgy, de mégis ott van, hisz azonos az alannal vagy annak egy részével stb. A reflexív ige tehát olyan implicit tárgyas ige, amelynek tárgya szemantikailag a leg erősebben kötött.

Megfontolható az ún. mozgásreflexív és absztrakt reflexív ige státusza. Szerintem, ha ezen ige esetében nem a reflexív jelentésem a hangsúlyos, hanem a mozgás, illetve az absztrakt jelentésem, akkor ezek az igealakok nem a Reflexív Konstrukció aleletei, hanem az Unergatív Konstrukcióé (Goldberg 2001: Intransitive Motion). Ennek eldöntése azonban csak mondatonként lehetséges. Amennyiben a beszélők számára érzékelhető a reflexív tartalom – azaz parafrázizálható az ige a visszaható névmásos szerkezettel –, akkor tarthatjuk a kérdéses ige reflexívnek. Ellenkező esetben unergatív igealakról van dolgunk.

5.2. A reciprokálás művelete argumentum megőrző művelet. Amikor a tematikus szerepek kiemelése a fontos (a beszélő pl. ki akarja emelni, hogy ki a kezdeményező), akkor a szereplők eltérő szintaktikai funkcióban szerepelnek. A jegykiosztás eredménye teljesen összhangban van azzal, hogy az Agens egyirányú, a Patiensre irányuló tevékenysége helyett a cselekvés folyamatossága és atelikusága hangsúlyozódik, így az eredeti Patiens határozóként kerül a mondatba. A reciprok szerkezet tehát nem a transzitiv, hanem az Intranszitiv Konstrukció egyik esete, az Unergatív Konstrukció egyik megnyilvánulási formája.

5.3. Az implicit tárgyas ige a Transzitiv Konstrukcióba illeszthető, s annak a Reflexív Transzitiv Konstrukcióra emlékeztető változatába. Implicit tárgyas igealak képzés művelete során a morfológiai folyamat megváltoztatja az argumentumokhoz rendelhető funkciók körét. Jelen

esetben az alacsonyabb argumentumhelyet logikai lekötéssel szemantikai értékkel tölti ki, s ezáltal kiiktatja szintaktikai frázissal kifejezendő argumentumok közül. Az Implicit Transzitiv Konstrukció esetén a képző szemantikai hatása az, hogy az alapige alacsonyabb rangú argumentumát (PAT) már a lexikai tételen belül azonosítja (az ige prototipikus tárgyával vagy a szituációból előhívható tartalommal) és egzisztenciális kvantorral megköti és emiatt már nem tehető ki olyan mondatrész, ami PAT szereplőt nevezne meg. A művelet tehát kiiktatja a PAT szereplő argumentumot a szintaktikailag kifejezhető argumentumok köréből. A PAT szereplő jelen van a szerkezetben, azaz a képzett implicit tárgyas igék valójában implicit tárgyat tartalmazó aktív tárgyas igék.

5.4. Az ún. kauzativ reflexív ige olyan reflexív ige, amely a Transzitiv Konstrukcióba illeszthető, mégpedig a Reflexív Transzitiv Konstrukcióba, azon belül a Rezultatív Reflexív Transzitiv Konstrukcióba (Goldberg 2001:521–522). Ugyanebbe a konstrukcióba illik a Koi-visto által köztes reflexívnek nevezett ige is.

5.5. A deaccusative reflexive-nek nevezett igitípust tartalmazó mondatok az Unergatív Konstrukcióval mutatnak kapcsolatot: az unergatív ige intranszitiv, Agens alannyal és a cselekvés folyamatosságának hangsúlyozásával. Az obliqui esetben álló eredeti tárgy így elhagyható a mondatból (DNI).

5.6. Passzív szerkezet az udmurtban kettő van: az *-emjn* képzővel ellátott passzív és az *-šk-* képzős passzív. A két passzív szerkezet közötti különbség, hogy az *-šk-* val képzett passzívak folyamatos, az *-emjn* képzősek pedig befejezett szemléletűek.

A passzív szerkezetet általában külön konstrukciónak tartják. A passzivaláson átesett ige a Transzitiv Konstrukció egy sajátos konstrukciójába (a Passzív Konstrukcióba) illeszkedik. Ennek sajátossága, hogy a konstrukció az Agens elhagyását engedélyezi, miután a passzivalás művelete során azt az alany pozícióból kiemelte.

A különbség tehát az unakkuzatív és a passzív szerkezet között az, hogy az unakkuzatív esetében azért nincs a szerkezetben Agens mert egyáltalán nincs ilyen szereplő, addig a passzív szerkezetben az Agens – annak a szerkezetből való teljes törlése esetén is – beleértődik, teljesen hasonlóan ahhoz, ahogy az implicit tárgyas igék esetében a *Petiens*szel kapcsolatban láthattuk. Az Agens elnyomása kétféle módon valósulhat meg: az Agens függő esetben kerülésével, vagy teljes törlésével.

5.7. Az automatív igék olyan igék, amelyeknek semmilyen kapcsolatuk nincs a reflexivitással. A tárgyas igékből unakkuzatíválással jönnek létre, s az Unakkuzatív Konstrukcióba illeszkednek. Láthattuk, hogy az ige jelentéstartalma abban az esetben értelmezhető automatívnak, ha az ige alanya a cselekvést nem aktívan végzi, ha az alannak nincs közvet-

len hatása az esemény lefolyására. Az alany lehet élő vagy élettelen. A konstrukcióba illesztett SK képzős ige unakkuzatív lesz, ha az előbbi feltétel fennáll.

5.9. Az udmurt SK képzős igék egyes csoportjainál a morfolexikai művelet egyúttal az ige akcióminőségére is hatással van. Ez nyilván azzal függ össze, hogy az SK képző eredetileg frekvantatív-iteratív képző volt. Ebből a szerepéből valószínűleg először az implicit tárgyas igék esetében „lépett ki”, ugyanis a gyakorító tartalom hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kifejtett tárgy elmaradjon az ige mellől. Az implicit használat után kialakulhatott a potenciális passzív, majd a passzív szerkezetekbe való illeszthetőség lehetősége, illetve ezzel egyidejűleg az automatív használat. Az automatív használat rezultatív változata csak későbbi lehet, s ugyanígy a fejlődés végső állapota lehet a reflexív használat is (de mindenképpen az implicit tárgyas használat kialakulása után). Feltehető persze, hogy ezek a változások nem szigorúan egymást követve, hanem egymással közel egyidejűleg is végbemehettek.

Az SK jelen idő jel frekvantatív-iteratív eredete már hosszú ideje elfogadott a permisztikában (ezért nem tértem ki rá részletesen), de láthattuk, hogy ugyanezzel a képzővel van összefüggésben a második (nem láthatósági) múlt SgPII alakjainak kialakulása is. Miután a fentebb vázolt fejlődés során a képző a gyakorítás mellett (vagy éppen helyette) argumentum törlő vagy elnyomó műveletek morfológiai kódolását is elvégezte, könnyen válhatott a nem szándékosan cselekvő első személy kifejezőjévé.

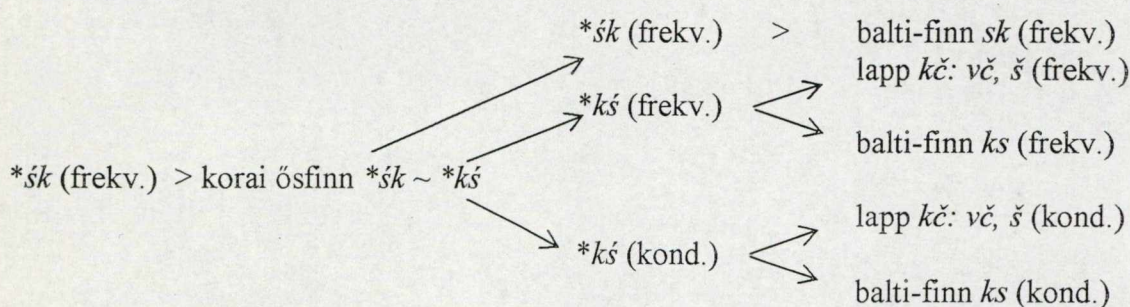
Le

VI. Az udmurt -*šk*- képző eredete

0. Mint korábban láttuk (III. fejezet, 4.1. pont) a képző eredetével kapcsolatosan két nézet áll egymással szemben: az egyik szerint két különböző képzőt kell feltételeznünk (Bartens 2000), a másik szerint csak egyet (Medveczky 1911, Szerebrennyikov 1963, A. Kövesi 1965). Bartens a két különböző eredetű képző feltételezésekor Korhonenre hivatkozik, aki a lapp nyelvtörténet kapcsán foglalkozott az udmurt -*šk*- képző előzményeként feltehető képzővel.

1. Korhonen 1981

Korhonen a lapp kondicionális tárgyalásakor érinti képzőnket (253–255). Ravila nézetét vitatja, aki szerint a **n(t)š* és a **kš* szuffixumok összetartoznak. Számunkra most az a fontos, hogy szerinte a finn-permi időkig visszavezetett frekventatív **šk* képzőből származtatható a balti-finn *šk*, a lapp *kč*: *vč*, *š*, balti finn *ks* frekventatív képző és a lapp *kč*: *vč*, *š*, balti finn *ks* kondicionális képző. Az által elképzelt eredeztetést a következő ábra foglalja össze:

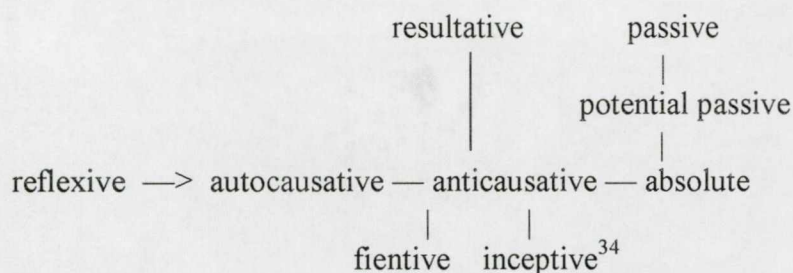

Korhonen nem tér ki arra, hogy egy frekventatív képzőből hogyan lehet kondicionális képző.

Bartens azért állítja, hogy két alapfunkcióból kell kiindulnunk, mivel egyrészt rokonnyelvi adatok a reflexív jelentést nem támasztják alá, másrészt a frekventatív > reflexív fejlődés szerinte nem lehetséges (indoklás nincs).

2. A reflexívekkel foglalkozó tipológiai irodalomban is felvetődött a különböző funkciók egymásból való levezetésének kérdése. Geniušienė tipológiai vizsgálatai szerint egy subjective > objective > transitive reflexive hierarchia tehető fel. A hierarchia jelen esetben azt jelenti, hogy ha egy nyelvben vannak objective reflexive alakok, akkor minden valószínűség szerint vannak subjective reflexive alakok is, azaz a hierarchiának vannak történeti vonatkozásai (Geniušienė 1987:342–350).

Haspelmath ehhez hasonlóan mutatja be azt a szemantikai térképet, amelybe a kérdéses funkciók tartoznak (Haspelmath 1987, idézi Koivisto 1995:52, Dahl–Koptjevskaja-Tamm 1992:21 alapján).

Az ábrából ^{9/}Geniušienė által felvázolthoz hasonló fejlődést olvashatunk ¹⁶le, azaz általában a reflexívből kiindulva mutatják be a történeti változást. Koivisto szerint nem zárhatjuk, ki hogy más úton is megtörténhet ezeknek a különböző funkcióknak a kialakulása. Ehhez azonban azt kell feltételeznünk, hogy a reflexív képző eredetileg nem reflexív funkciójú volt. Ebben az esetben kiinduló tételként iteratív vagy intenzitást kifejező morfémat tehetünk fel. A fejlődés pedig intenzív > inchoatív (dekauszatív) > passzív és/vagy reflexív lehet. Ennek alátámasztására éppen a permi (és török) reflexívek történetét hozza fel igazolásul. Ezekben ugyanis egy iteratív > mediális (= dekauszatív) > reflexív > passzív fejlődési utat feltételeznek (ez a fentebb csak érintett másik vélemény). Geniušienė a passzívt a dekauszatív funkcióból valószínűbbnek tartja, mint a reflexívből.

Véleményem szerint az iteratív > mediális (= dekauszatív) > reflexív > passzív változás hipotézise jobban alkalmazható az udmurt reflexívek kialakulásának magyarázatára, mint a fordított irányú. Úgy gondolom, hogy az egyik történeti fejlődés nem zárja ki a másikat, egyes nyelvekben az egyik, más nyelvekben a másik módon is végbemehetett a reflexívek kialakulása. Valószínűleg ebben az esetben is olyan jelenséggel lehet dolgunk, mint a nyelvben más-hol, hisz az aktív nyelvek létezése nem zárja ki az ergatív nyelvek létezését, és még lehetne sorolni a példákat. Mindezek ellenére a Koivisto által is említett fejlődést (iteratív > mediális (= dekauszatív) > reflexív > passzív) nem tartom valószínűnek, illetve nem így tartom valószínűnek.

Koivisto a maga részéről szintén a többféle változás lehetőségét fogadja el. Nem is tehet másként, hisz a balti-finn nyelvek reflexívei világosan más-más eredetűek.

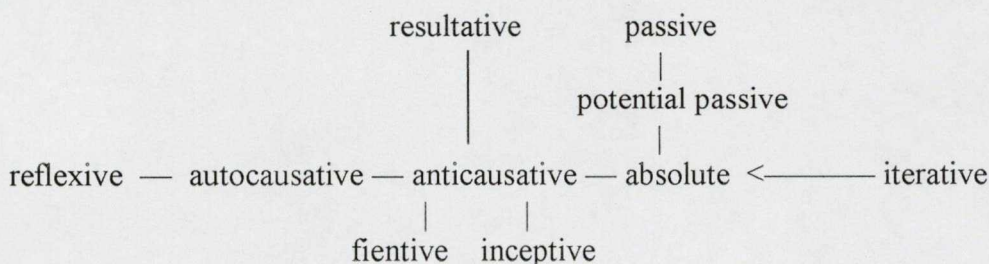
3. Azt feltételezem tehát, hogy a permi nyelvek esetében a változás kiinduló pontja nem a képző reflexív funkciója. Ebben az esetben a Korhonen által a finn-permi időkig visszavezetett frekventatív képző az első számú jelölt. Ebből azonban – ebben Bartensnek igaza van –

³⁴ fientive verb: mozgást és állapotváltozást jelentő ige
 inceptive verb: inchoatív ige
 autocausative: spontán cselekvést kifejező ige

közvetlenül valóban nem jöhetett létre a mediális (= automatív), majd ebből a reflexív > passzív fejlődés.

Vizsgálataim eredményei igazolni látszanak ezt a feltételezést. Az iteratív–frekventatív funkcióból magától értetődően jöhet létre a Geniušienė terminológiájával 'absolut' reflexive-nek nevezett ige típus. Ez az ige ugyanis valójában egy implicit tárgyas tranzitív ige. Ez a szerep aztán lehet kiindulópontja a további funkcióknak.

Ha rátekinünk a fenti szemantikai térképre, akkor láthatjuk, hogy a frekventatívól az implicit tárgyas igeen keresztül zajló változás a fordítottja a reflexívből kiinduló változásnak. A Haspelmathtól átvett szemantikai térképen nincs rajta egy olyan jelentés, amelyet még ide kapcsolhatunk: hiányzik kölcsönös ige, ami szintén az anticausatívól származhat.

Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy nincs alapja annak a feltételezésnek, hogy a frekventatív képzőből nem jöhet létre ún. reflexív funkció. Ez pedig megengedi, hogy a balti–finn és lapp frekventatív/kondicionális (és udmurt frekventatív) képzőt azonos eredetűnek tartsuk a permi ún. reflexív képzővel.

Már Schütz hasonlóan vázolja a hanti (osztják) -š- képző történetét. A hantiban ez a képző szerinte 1) a cselekvés tartósságát, huzamosságát, vagy 2) ismétlődő cselekvést, vagy 3) a cselekvés akarását, megkísérlését, vagy 4) kölcsönös cselekvést jelent, és – ahogy írja – 4) „igen feltűnő, hogy ennek a képzőnek néhány esetben határozottan reflexív értelme van” (kiemelés tőlem). Egy esetben passzív jelentést regisztrál. Majd ezt írja:

„A fejlődés menetét talán így rajzolhatjuk meg: a gyakorító -š- több esetben kölcsönös cselekvést jelölhetett, ennek egyik mozzanata volt, hogy a tárgyas ige tárgytalanná vált. Így már most a nyelvérzék általában úgy fogta fel az -š- képzőt, hogy transitív igéből intransitívek alakulnak vele. ... Az intransitív igeiktől azután már könnyű volt az átmenet a reflexívekhez.”
Schütz 1910–1911:8

Schütz sejtését igazolja az udmurt anyag, azzal a megszorítással, hogy nem a kölcsönös jelentés az a kiváltó ok, ami elindítja a képzőt a vázolt változások irányába, hanem az implicit tárgyas használat. Az udmurt -šk- képzős igék elemzése tehát alátámasztja a Schütz által közel száz éve már megsejtett fejlődést.

VII. Összegzés

1. Dolgozatomban az udmurt *-šk-* képző funkcióit mutattam be. Az udmurt igeképzés formánsokban viszonylagosan szegény rendszere és a képzőre vonatkozó vizsgálatok által feltárt számtalan funkció alapján feltételezhető volt, hogy a tárgyalt képző több, esetleg egymással szemben működő morfolexikai művelet kódolásában is részt vesz.

Szemben a képző funkcióinak szemantikai csoportosításával, azt igazoltam, hogy ez a formáns valóban különböző műveletek kódolását végzi. A műveletek eredményeképpen a képzővel kódoltan létrejöhét tranzitív és intranszitiv ige egyaránt. Az intranszitivok lehetnek unakkuzatív és unergatív igék is.

Vizsgálataim igazolták, hogy ez a képző kódolja a mai udmurtban az implicit tárgyas igék egy jelentős csoportját, ezzel kódolódik a reflexiválás, reciprokálás, unakkuzatíválás és az unergatíválás is. Ez a képző található az udmurtban a passziválás egyik esetében is.

Dolgozatomban arra az eredményre jutottam, hogy a képző eredeti iteratív-frekvenatív funkciójának köszönhetően elsőször implicit tárgyas igék megalkotásában vett részt. Ezek az igék a Tranzitív Konstrukcióba illeszthetők, tárgyak elhagyását maga a konstrukció engedélyezi (Implicit Tárgyas Konstrukció < Tranzitív Konstrukció).

2. Vizsgálataim során igazoltam, hogy a reflexiválás művelete valójában implicit tárgyas igét hoz létre, azaz nincs okunk külön reflexív igenemről beszélni, mivel az ilyen ige aktív Agenssel rendelkezik és a Reflexív Konstrukció, amibe az ilyen ige beilleszthető, a Tranzitív Konstrukció, azon belül is az Implicit Tárgyas Tranzitív Konstrukció egyik beágyazott esete. Vizsgálataim jelenleg nem terjedtek ki a konstrukció részletes tanulmányozására, de megállapítható volt, hogy a Reflexív Konstrukciónak is vannak további alesetei. Ezekben az esetekben a reflexív ige Agensén kívül és mellett további szereplők jelenhetnek meg. Ennek a kérdésnek részletes kutatása a jövő feladata (Reflexív Konstrukció < Implicit Tárgyas Konstrukció < Tranzitív Konstrukció)

Az ún. mozgásreflexív és absztrakt reflexív igékről megállapítottam, hogy ha ezen igék esetében nem a reflexív jelentéselem a hangsúlyos, hanem a mozgást kifejező, illetve az absztrakt jelentéselem, akkor ezek az igék nem a Reflexív Konstrukció alesetei, hanem az Unergatív Konstrukcióé. Annak eldöntése azonban, hogy a kérdéses ige melyik konstrukcióban helyezhető el, csak mondatonként lehetséges. Amennyiben a beszélők számára érzékelhető a reflexív tartalom – azaz parafrázizálható az ige a visszaható névmásos szerkezettel –, akkor tarthatjuk a kérdéses igét reflexívnek. Ellenkező esetben unergatív igével van dolgunk.

Az ún. kauzatív reflexív igékről igazoltam, hogy a beszélők előzetes ismeretei és a kontextus alapján két konstrukcióba is illeszthetők, attól is függően, hogy a beszélők milyen jelentéselemet kívánnak hangsúlyozni. Amennyiben az Agens aktivitását emelik ki, akkor az ige a Reflexív Konstrukció egy speciális változatába illeszthető, amennyiben viszont az Agens aktivitásának hiányának kiemelése a lényeges, akkor az Unakkuzatív Konstrukcióba illeszkedik az ige. (Rezultatív Reflexív Konstrukció < Reflexív Konstrukció < Implicit Tárgyas Konstrukció < Tranzitív Konstrukció vagy Unakkuzatív Konstrukció < Intranszitiv Konstrukció).

H-a
√a

Bebizonyítottam, hogy reciprokizálással is unergatív ige jön létre, s hogy ez a művelet argumentumszám őrző művelet. Ez azt jelenti, hogy a reciprokizálás nem a reflexiválás műveletével, hanem az unergativizálással van kapcsolatban (Reciprok Konstrukció < Unergatív Konstrukció < Intranszitiv Konstrukció).

Lan

Az Unakkuzatív Konstrukcióba illeszkednek az automatív igék. Láthattuk, hogy az automatív tartalom abban az esetben értelmezhető, ha az ige alánya a cselekvést nem aktívan végzi, ha az alanynak nincs közvetlen hatása az esemény lefolyására. Az alany lehet élő vagy élettelen. A konstrukcióba illesztett SK képzős ige unakkuzatív lesz, ha az előbbi feltétel fennáll (Unakkuzatív Konstrukció < Intranszitiv Konstrukció).

A Passzív Konstrukció az udmurtban két módon kódolható. Az SK-val kódolt passzív folyamatos, atelikus és potenciális jelentésű. Felvetettem, hogy a hagyományos middle-nek tartott szerkezeteket (*The door open easily* típus) a passzív körébe vonhatjuk, mivel ebben az esetben is hozzáértődik a szerkezethez az Agens, csak szintaktikailag nem fejezhető ki. A Passzív Konstrukció is a Tranzitív Konstrukció egyik esete. Ilyenkor az Agens hagyható el a konstrukció által engedélyezetten. Ehhez van szükség a passziválás során az Agens kiemelésére az alany pozícióból, mivel a jólformáltsági feltételek nem engedik alany pozícióban lévő Agens elhagyását (Passzív Konstrukció < Tranzitív Konstrukció).

4. Állást foglaltam a képző eredetével és a funkciók történeti változásaival kapcsolatban. Megállapítottam, hogy az SK képző eredeti funkciója iteratív-frekventatív volt, s hogy ebből a funkcióból levezethető a képző minden ma ismert funkciója, azaz nem kell két kiinduló *-*šk*-képzőt feltételeznünk a műveleteket kódoló képző és a jelen időt kódoló jel számára. Vizsgálataim alapján azt vélelmezem, hogy az udmurt nem láthatósági múlt SgPl1 személyű alakjaiban megjelenő *šk* formáns nem a jelen időből került át ebbe a paradigmába, hanem a képzőnek a szereplő elnyomását kódoló funkciójának egyik megnyilvánulásáról van szó ebben az esetben is.

VII. Összegzés

5. A képző allomorfjainak vizsgálata alapján megállapítottam, hogy az udmurtban a képzés során előálló bonyolult hangszerkezetet nem elsősorban a torlódó hangok számának csökkentésével, s nem is a szótagszerkezet átalakításával próbálja megoldani az udmurt, hanem – nyelvjárástól függően – az alábbi elvek valamelyikének érvényesítésével:

- a) uniformitás depalatizált hangokban (egy hangnak se legyen [pal] jegye)
- b) uniformitás zárhangokban (minden hangnak legyen [zár] jegye)
- c) maradjon meg minden formáns (ez ellentétes az előbbi kettővel)

6. A dolgozatban nem tárgyaltam az intranszitiv igéken megjelenő SK képző szerepét, és nem tértem ki azokra az esetekre, amikor az SK-val képzett ige mellett Acc esetben álló tárgy található. Ezeknek a kutatása további feladat.

Melléklet
1. táblázat
(C)t +išk > (C)tsk

	*HTM	AGREE ^{Pal} *AFF	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	PARSE
Középső nyj.					
ku.tišk.e	*!				
kutć.ke		*!			
kuć.ke		*!			
☞kuts.ke				*	*
kus.ke			*!		
kut.ke				*!	
će.ber.tiš.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
će.berś.ke		*!			
☞će.berts.ke				*	*
će.bers.ke			*!		
će.berk.ke				*!	
će.ber.ke			*!		
be.rik.tiš.ke	*!				
☞be.rits.ke					*
be.rít.ke				*!	
be.rik.ke				*!	
Északi nyj					
dįsetiško	*!				
dįšecko		*!			
dįšesko			*!		
dįšetko				*!	
☞dįšetsko				*	*
berįktiško	*!				
☞beritsko				*	
kotįrtiško	*!				
☞kotįrtsko					
kotįrsko			*!		
lultiško	*!				
☞lultsko					
lulsko			*!		
Déli nyj					
adźiške	*!				
atćke		*!			
☞adkoz					
ku.tišk.e	*!				
kutć.ke		*!			
kuć.ke		*!			
☞kuts.ke					
kus.ke			*!		
kuś.ke		*!			
kućke		*!			

	*HTM	AGREE ^{Pal} *AFF	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	PARSE
kuc.ke		*!			
kut.ke				*!	
će.ber.tiš.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
☞će.bers.ke					
be.rik.tiš.ke	*!				
☞be.rits.ke					
be.rit.ke				*!	
be.ric.ke		*!			
be.rik.ke				*!	

2. táblázat: (C)t+išk > (C)tk ~ (C)kk

	*HTM	AGREE ^{Pal} *AFF	IDENTITY ^{Zar}	*COMPLEX
Középső nyj				
ku.tiś.ke	*!			
kutć.ke		*!		
kuć.ke		*!		
kuts.ke				*!
kus.ke			*!	
☞ kut.ke				
će.ber.tiś.ke	!*			
će.bertć.ke		*!		
će.berś.ke		*!		
će.berts.ke				**!
će.bers.ke			*!	
☞ će.berk.ke				*
će.ber.ke			*!	
be.rik.tiś.ke	*!			
be.rits.ke				*!
☞ be.rit.ke				
be.rik.ke			*!	
Északi nyj				
dīšetiśko	*!			
dīšecko		*!		
dīšesko			*!	
☞ dīšetko				
dīšetsko				*!
Déli nyj				
adīīśke	*!			
atćke		*!		
☞ adkoz				
ku.tiśk.e	*!			
kutć.ke		*!		
kuć.ke		*!		
kuts.ke				*!
kus.ke			*!	
kuś.ke		*!		
kućke		*!		
kuc.ke		*!		
☞ kut.ke				*
će.ber.tiś.ke	*!			
će.bertć.ke		*!		
☞ će.bers.ke				
be.rik.tiś.ke	*!			
be.rits.ke				*!
☞ be.rit.ke				
be.ric.ke		*!		
be.rik.ke			*!	

3. táblázat
(C)t + ísk > (C)sk

	*HTM	AGREE *AFF	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX
Középső nyj				
će.ber.tiš.ke	*!			
će.bertć.ke		*!		
će.berś.ke		*!		
će.berts.ke				**!
☞će.bers.ke				*
će.berk.ke			*!	
će.ber.ke			*!	
van.diś.ke	*!			
☞vans.ke			*	
van.ke			*!	
ku.tiš.ko	*!			
kutć.ke		*!		*!
kuć.ke		*!		
kuts.ke				*!
☞kus.ke				
kut.ke			*!	
Északi nyj				
ḍjetiśko	*!			
ḍjšecko		*!		
☞ḍjšesko			*	
ḍjšetko			*!	
ḍjšetsko			*	*!
beṛjktiśkoz	*!			
beṛjtskoz				*
koṭjrtiśko	*!			
koṭjrtsko				**!
☞koṭjṛsko				*
lultiśko	*!			
lultsko				**!
☞lulsko				*
Déli nyelvjárás				
aḍḷiśke	*!			
atćke		*!		
☞adkoz			*	
ku.tiš.k.e	*!			
kutć.ke		*!		
kuć.ke		*!		
kuts.ke				*!
☞kus.ke				
kuś.ke		*!		

	*HTM	AGREE *AFF	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX
kučke		*!		
kuc.ke		*!		
kut.ke			*!	
će.ber.tís.ke	*!			
će.bertć.ke		*!		
će.bers.ke				
be.rik.tís.ke	*!			
be.rits.ke				*!
be.rit.ke			*!	
be.ric.ke		*!		
be.rik.ke			*!	

4. táblázat -(C)tişk- > (C)ték

	*HTM	IDENTITY ^{Pal}	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	PARSE	*COMPLEX
Periférikus nyj						
ku.tiś.ko	*!					
☞ kutć.ko						*
kuć.ko			*		*!	
kuś.ko			*!			
beriktiśke	*!					
☞ bertćke					*	*
berśke			*!			
će.ber.tiś.ke	*!					
☞ će.bertć.ke					*	
će.berś.ke			*!			
Középső nyj						
ku.tiś.ko	*!					
☞ kutć.ke						
kuć.ke			*		*!	
kuts.ke		*!				
kus.ke		*!				
kut.ke		*!				
će.ber.tiś.ke	*!					
☞ će.bertć.ke						
će.berś.ke			*!			
će.berts.ke				*!		
će.bers.ke			*!			
će.berk.ke				*!		
će.berk.e			*!			
Déli nyj						
adźiśke	*!					
☞ atćke						
adkoz			*!			
ku.tiś.ke	*!					
☞ kutć.ke						
kuć.ke					*!	
kuts.ke				*!		
kus.ke			*!			
kuś.ke			*!			
kuć.ke				*!		
kuc.ke			*!			
kut.ke				*!		
će.ber.tiś.ke	*!					
☞ će.bertć.ke						
će.bers.ke			*!			
be.rik.tiś.ke	*!					
be.rits.ke				*	*	
be.rit.ke				*!		
☞ be.ric.ke			*			
be.rik.ke			*!			

5. táblázat
(C)t+işk > (C)şk

	*HTM	*AFF	IDENTITY ^{Pal}	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX
Periférikus nyj					
ku.tiś.ko	*!				
kutć.ko		*!			
kuć.ko		*!			
☞kuś.ko					
beriktiśke	*!				
bertćke		*!			
berśke					*!
berektiśke	*!				
berećke		*!			
☞beriśke					
će.ber.tiś.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
☞će.berś.ke					
Középső nyj					
će.ber.tiś.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
☞će.berś.ke					
će.berts.ke			*!		
će.bers.ke			*!		
će.berk.ke			*!		
će.ber.ke			*!		
Déli nyelvjárás					
adźiśke	*!				
atćke		*!			
☞adkoz					
ku.tiś.ke	*!				
kutć.ke		*!			
kuć.ke		*!			
kuts.ke			*!		
kus.ke			*!		
☞kuś.ke					
kuč.ke		*!			
kuc.ke		*!			
kut.ke			*!		
će.ber.tiś.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
☞će.bers.ke			*		
be.rik.tiś.ke	*!				
☞be.rits.ke			*	*	
be.rit.ke			*	*!	
be.ric.ke		*!			
be.rik.ke			*	*!	

6. táblázat (C)t + ísk > (C)ék

	*HTM	IDENTITY ^{Pal}	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX
Periférikus nyj					
ku.tiś.ko	*!				
kutć.ko					*!
☞ kuć.ko					
kuś.ko			*!		
berektiśko	*!				
☞ berećko					
beriśko			*!		
uśtiśke	*!				
☞ ućko					
će.ber.tiś.ke	*!				
☞ će.bertć.ke					
će.berś.ke			*!		
Középső nyj					
ku.tiś.ke	*!				
kutć.ke					*!
☞ kuć.ke					
kuts.ke		*!			
kus.ke			*!		
kut.ke				*!	
će.ber.tiś.ke	*!				
☞ će.bertć.ke					*
će.berś.ke			*!		
će.berts.ke		*!			
će.bers.ke			*!		
će.berk.ke				*!	
će.ber.ke			*!		
gož.tiś.ko	*!				
☞ gož.ko		*	*		
le.žiś.ko	*!				
☞ leć.ke					
kuś.kiś.ko	*!				
☞ kuć.ke					
Déli nyelvjárás					
adžiśke	*!				
☞ atćke					
adkoz			*!		
ležiśke	*!				
☞ lećke					
ku.tiś.ke	*!				
kutć.ke					*!
☞ kuć.ke					
kuts.ke		*!			
kus.ke		*!			
kuś.ke			*!		
kuć.ke		*!			

	*HTM	IDENTITY ^{Pal}	IDENTITY ^{Zar}	IDENTIY ^{Spir}	*COMPLEX
kuc.ke		*!			
kut.ke				*!	
će.ber.tiš.ke	*!				
☞će.bertć.ke					*
će.bers.ke			*!		
be.rik.tiš.ke	*!				
be.rits.ke		*!			
☞be.rit.ke					
be.ric.ke		*!			
be.rik.ke		*!			
<hr/>					
Északi nyj					
djšetiško	*!				
djšecko		*!			
djšesko			*!		
djšetko				*!	
☞djšetsko					*

7. táblázat
Ct+işk ~ C + işk > Ck

<i>Középső nyj</i>	*HTM	AGREE *AFF	*COMPLEX
će.ber.tiš.ke	*!		
će.bertć.ke		*!	
će.berś.ke		*!	
će.berts.ke			*!
će.bers.ke			*!
će.berk.ke			*!
☞će.ber.ke			
be.rik.tiš.ke	*!		
be.rits.ke			*!
be.rit.ke		*!	
☞be.rik.ke			
vandiške	*!		
vanske			*!
☞vanke			

8. táblázat
(C)tişk > (C)ck

	*HTM	AGREE	IDENTITY ^{Zar}	IDENTITY ^{Spir}	*COMPLEX
<i>Északi nyj</i>					
djšetiško	*!				
☞ djšecco					
djšesko			*!		
djšetko				*!	
djšetsko					*!
turttiško	*!				
☞ turckisko					*
<i>Déli nyelvjárás</i>					
adžíške	*!				
atćke		*!			
☞ adkoz			*		
ku.tiš.ke	*!				
kutć.ke		*!			
kuć.ke		*!			
kuts.ke					*!
kus.ke			*!		
kuś.ke		*!			
kuč.ke					**!
☞ kuc.ke					*
kut.ke				*!	
će.ber.tiš.ke	*!				
će.bertć.ke		*!			
☞ će.bers.ke			*		
be.rik.tiš.ke	*!				
be.rits.ke					*!
be.rit.ke				*!	
☞ be.ric.ke					
be.rik.ke				*!	

Rövidítések jegyzéke

A	transzitiv esemény alanya
Abess	abesszívusz
Abl	ablatívusz
Acc	akkizatívusz
Adess	adesszívusz
Adv	adverbialis
AG	Agens, cselekvő
Anticaus	antikauzativ
AO	agentive object (Geniušienė 1987)
Appr	approximativusz
aut	automativ
bem.	bemizsi tájshólás
BEN	Élvező, akinek a javára/kárára zajlik a cselekvés/esemény
Car	karitívusz
Caus	kauzativ
CNI	konstrukció engedélyezte elhagyott mondatrészh
cont	folyamatos (Suihkonen 1992)
CONT	Téma, Jellemzett elnevezése Geniušienė 1987
Dat	datívusz
DAT	szemantikai részesülő (Geniušienė 1987)
denom	denominális
DNI	kontextus engedélyezte elhagyott mondatrészh
DO	direkt tárgy
dur	durativ
DvN	deverbális névszóképzh
EXP	Experiens, nem akaratlagos pszichikai folyamat átélője
fakt	faktitiv
fcs.	felső-csepcai tájshólás
FP	finn-permi kori
frekv	frekventativ
Fsg	nőnem, egyes szám
Fut	jövő idő
Ger	határozói igenév
glaz.	glazovi tájshólás
GOAL	Cél, Végpont: a mozgás befejezh pontja
hab	habituális
Ill	illativusz
imp	imperfekt
Imp	felszólító mód
Iness	inesszívusz
Inf	főnévi igenév
infm	informativ (Suihkonen 1992)
INI	elhagyható mondatrészh
Ins	insztrumentális
insm	instrumentalis (Suihkonen 1992)
inst	instruktiv (Suihkonen 1992)
INST	Instrumentum, a cselekvés eszköze
intr	intranszitiv

IO	indirekt tárgy
irod.	irodalmi nyelvi alak
irrez	irrezultatív
ism	ismétlődő cselekvés
iter	iteratív
kauz	kauzatív
kond.	kondicionális
kont	folyamatos
krasznouf.	krasznoufimszki tájszólás
kukmor.	kukmori tájszólás
lit.	szó szerinti fordítás
LOC	Lokális, tér és idővonatkozás megjelölője
malopurg.	malopurginszki tájszólás
MED	Eszköz (Geniušienė 1987-ben külön kategória az INS mellett)
mom	momentán
mult	többszörözhető cselekvés
multip	multiplikatív képző
NC	nem-reflexív szerkezet
Neg	tagadó ige
NF	Természeti Erő, önmagától, de ön maga által kontrollálhatatlan módon „működő” szereplő
NP	főnévi csoport
O	tárgy
O _θ	thematikuson kötött tárgy
Ob	szemantikai tárgy (Geniušienė 1987)
OBL _θ	határozói mondatrész
ObLO	határozói esetben álló mondatrész (Geniušienė 1987)
pal	palatális
Part	melléknévi igenév
pass	passzív (Suihkonen 1992)
Past	múlt idő
passz	passzív
PAT	Patens, a hatás, változás elszenvedője
perf	befejezett
Perf	múlt idő
perif.	periférikus udmurt nyelvjárás
PE _x	személyt jelölő szuffixum (P _x vagy V _x)
PFU	finnugor kori
Pl	többes szám
Pl _{Adj}	melléknevek predikatív használata során alkalmazott többesjel
PostP, PP	névutó
PP	őspermi kori
Pr	jelen idő
Prolat	prolatívusz
prtnđ	tettetett cselekvés (Suihkonen 1992)
PR _x	névszót predikáló személyjel
PU	uráli kori
P _x	birtokos személyrag
RC	reflexív szerkezet
refl	reflexív

RM	reflexív formáns
RV	reflexív ige
S	alany
S _a	intranszítív esemény cselekvő alanya (actor intransitive)
sark.	sarkani tájszólás
Sb	szemantikai alany (Geniušienė 1987)
SDH	Szigorú Dominanciális Hierarchia, Strict Dominance Hierarchy
Sg	egyes szám
SK	az - <i>šk</i> - képző jele
spir	spiráns
S _u	intranszítív esemény nem cselekvő alanya (undergoer intransitive)
Sx	igeképző
TEMA	Téma, nem változó tehetetlen részvevő (másik neve Jellemzett)
tra	transzítív (Suihkonen 1992)
trl	transzlatív
θ	thematikus szerep általában
udm.	udmurt
Vx	igei személyrag

Irodalomjegyzék

- Abaffy 1978 = Abaffy Erzsébet: A mediális igékről. *MNy* 74:280–293.
- A. Kövesi 1934: Kövesi, Magda: Syrjänin -s (-i's) johtimesta. *Virittäjä* 1934:203–211.
- A. Kövesi 1965: Kövesi Magda: *A permi nyelvek ősi képzői*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Alasejeva 1982: Алашеева, А. А.: Верхнечепецкие говоры. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:91–106
- Alatyrev 1959: Алатырев, В. И.: Глаголы притворного действия. *Вопросы удмуртского языкознания*, I. Ижевск, 1959, 73–139.
- Alatyrev 1970: Алатырев, В. И.: *Выделительно-указательная категория в удмуртском языке*. (Расширенный доклад на III Международном конгрессе финно-угроведов в г. Таллинне). Ижевск, 1970, 74 сс.
- Alatyrev 1983: Алатырев, В. И.: Краткий грамматический очерк удмуртского языка. *Удмурт-эуч словарь*. Москва, 1983.
- Aminoff 1986: Aminoff, Torsten G.: *Votjakin äänne- ja tuoto-opin luonnos*. Julk. Yrjö Wichmann. *SUSA*, XIV², Helsinki, 1896.
- Arhipov 1978: Архипов, Г. А.: Морфологические особенности среднеюжного диалекта удмуртского языка I. *О диалектах и говорах южноудмуртского наречия*. Ижевск, 1978:3–47.
- Arhipov 1981: Архипов, Г.А.: Среднеюринский говор 1. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:5–45
- Atamanov 1982: Атаманов М. Г.: Образцы речи сибирских удмуртов. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:131–154
- Baker 1983: Baker, R. W.: Komi-Zyryan's second past tense. *FUF* 45, 1983:69–81.
- Bartens 1979: Bartens, Raija.: *Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugation infiniittisten tuotojen syntaksi*. *SUST* 170, Helsinki, 1979.
- Bartens 2000: Bartens, Raija.: *Permlaisten kielten rakenne ja kehitys*. *SUST* 238, Helsinki, 2000.
- Balázs 1973: Balázs János: A tárgy a mondatrészek rendszerében. *ÁNyT* IX. 1973:7-23.
- Batalova–Krivoscseikova 1985: Баталова Р. М. – Кривошекова-Гантман, А. С.: *Коми-пермяцко-русской словарь / Коми-пермяцко-русский словарь*. Издательство Русский Язык, Москва, 1985.
- Baker–Ruppenhofer 2002: Baker, Collin F. –Josef Ruppenhofer: FrameNet's Frames vs. Levin's Verb Classes. In J. Larson and M. Paster (eds.) *Proceedings of the 28th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. 27–38.
<http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/>
- Boriszov 1991: Борисов, Т. К.: *Удмурт кыллокам*. (Переиздание „Удмурт кыллокам” толкого удмуртского-русского словаря Т. К. Борисова 1932 г. издания без изменений). Удмуртский ИИЯЛ УрО АН СССР, Ижевск, 384 сс.
- Bresnan–Zaenen 1990: Bresnan Joan and Annie Zaenen: Deep Unaccusativity in LFG.
<http://www.lfg.stanford.edu/lfg/archive/archive.html>
- Budenz 1884-94: Budenz József: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Budapest, 1984–94.
- Cote 1996: Cote, Sharon Ann: *Grammatical and Discourse Properties of Null Arguments in English*. PhD Dissertation in Linguistics, University of Pennsylvania, 1996.
<http://ling.upenn.edu/~cote/index.html>
- Croft 2001: Croft, William: *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press, 2001.

- Csúcs 1980: Csúcs Sándor: On certain problems of votyak morphonology. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II*. Turku 1980:11.
- Csúcs 1981: Csúcs Sándor: Votjakin morfofonemiikan ongelmia. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars VI*. Turku 1981:48–53.
- Csúcs 1984: Csúcs Sándor: Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Wotjakischen. *Dialectologia Uralica*. Hamburg 1984:18–21. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica Heft 6)
- Csúcs 1985: Csúcs Sándor: Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Wotjakischen. *Dialectologia Uralica*. Wiesbaden, 1985:201–208. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 20).
- Csúcs 1987: Morphonologie des wotjakischen Verbs. *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*. (Red. Rédei Károly) Wien 1987:211–218.
- Csúcs 1990a: Csúcs Sándor: *Chrestomathia votiacica*. Budapest, 1990.
- Csúcs 1990b: Csúcs Sándor: Stand der Erforschung der wotjakischen (udmurtischen) Dialekte. *Rundtischgespräch "Dialectologia Uralica"*. Hamburg, 1990:15–16. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 10).
- Csúcs 1992: A votják második konjugáció történetéhez. *Rédei - Festschrift*. Wien - Budapest 1992:107–110.
- Csúcs 1998: Csúcs, Sándor: Udmurt. Syntax. *The Uralic Languages*. Edited by Daniel Abandolo. London and New York, 1998:295–300.
- Dahl–Koptjevskaja–Tamm 1992: Dahl, Östen–Koptjevskaja–Tamm, Marija: *Language typology around the Baltic sea: a problem inventory*. Papers from Institut of Linguistics 61. University of Stockholm, 1992.
- Eisner 1997: Eisner, Jason: *Constraining OT: Primitive Optimality Theory*. U. Penn – MIT ling-Lunch 18 Sep 1997.
- Farkas 1956: Farkas, Julius: UAJb XXVIII (1956):
- Fellbaum 2000 = Autotroponomy. *Polysemy. Theoretical and Computational Approaches*. Ed.: Ravin, Yael and Claudia Lacock, Oxford Linguistics, Oxford University Press, 2000:53–67.
- Fillmore 2002: Christopher R. Johnson–Charles J. Fillmore–Miriam R. L. Petruck–Collin F. Baker–Michael Ellsworth–Josef Ruppenhofer–Esther J. Wood: *FrameNet: Theory and Practice*. Version 1.0. Printed September 13, 2002.
<http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/book/book.html>.
- Fokos 1913–14: Fokos-Fuchs Dávid: Die Reflexiven Zeitwörter in Syrjänischen. *KSz XIV* (1913–14), 106, 282.
- Fokos 1959: Fokos-Fuchs, D. R.: *Syrjänisches Wörterbuch I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- Geniušienė 1987 = Geniušienė, Emma: *The typology of reflexives*. Empirical Approaches to Language Typology 2. Mouton de Gruyter, Berlin, 1987.
- Geissler 2001: Гейслер, М.: К истории гласного ы в глагольных корнях пермских языков. *Пермистика 8*. Сыктывкар, 2001:80–86.
- Gerritsen 1990: Gerritsen, Nelleke: *Russian Reflexive Verbs. In Search on Unity in Diversity*. Studies in Slavic and General Linguistic. Volume 15. Edited by A. A. Barentsen, B. M. Groen, R. Sprenger. Amsterdam–Atlanta, GA 1990. 322 p.
- Gilmajev 1981: Гильмаев, А. В.: Татышлинский диалект 1. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:97–103
- Goldberg 2001: Goldberg, A. E.: Patients arguments of causative verbs can be omitted: the role of information structure in argument distribution. *Language Sciences* 23, 2001:503–524. <http://www.elsevier.com/locate/langsci>

Гр

- GSUJa 1962: *Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология.* (Ред.: П. Н. Превошиков). Ижевск, 1962.
- GSUJa 1970: *Грамматика современного удмуртского языка. Синтаксис простого предложения.* (Ред.: В. И. Алатырев). Ужеск, 1970.
- Györke 1935: Györke József: *Die Wortsbildungslehre des Uralischen.* Tartu, 1935.
- Hajdú 1968: Hajdú Péter: *Chrestomathia Samoiedica.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- Haspelmath 1978: Haspelmath, Martin: Transitivity alternations of the anticausative type. *Arbeitspapier Nr. 5.*, Neue Folge, Institut für Sprachwissenschaft, Universität Köln. Köln, 1987.
- Jackendorf 1990: Jackendorf, Ray: *Semantic Structures.* Cambridge, MA, The MIT Press, 1990.
- Jemeljanov 1927: Емельянов, А. И.: *Грамматика вотяцкого языка.* Издание Ленинградского Восточного института имени А. С. Енукидзе, Ленинград, 1927, 160 сс.
- Karakulov 1982: Каракулов, Б. И.: *Говор села Юски. Образцы речи удмуртского языка.* Ижевск, 1982:106–116
- Karakulova 1997: Каракулова, М. К.: Категория вида в удмуртском языке. *Пермистика 4: Пермские языки и их диалекты в синхронии и диахронии. Сборник статей.* Ижевск, 1997:43–51.
- Karova 1992a: Карпова, Л. Л.: О некоторых фонетических процессах в среднечепских говорах удмуртского языка. *Fenno-Ugristica 18*, Tartu, 1992:37–43.
- Karova 1992b: Карпова, Л. Л.: Русские именные лексические заимствования в среднечепских говорах. *ПДИП 1992*:48–54.
- Karova 1993: Карпова, Л. Л.: Синтаксические функции и степени сравнения имен прилагательных в среднечепских говорах удмуртского языка. *Minor Uralic Languages and Their Contacts.* Tartu, 1993:62–69.
- Karova 1994: Карпова, Л. Л.: Особенности словесной акцентуации в среднечепском диалекте удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1994:28–34.
- Karova 1995: Карпова, Л. Л.: Частицы среднечепского диалекта удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1995:196–202.
- Karova 1996a: Карпова, Л. Л.: Об особенностях глагольных форм среднечепского диалекта удмуртского языка. *Fenno-Ugristica 19.* Tartu, 1996:8–86.
- Karova 1996b: Карпова, Л. Л.: Особенности употребления падежных форм в среднечепском диалекте удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1996:36–42.
- Karova 1997: Карпова, Л. Л.: *Фонетика и морфология среднечепского диалекта удмуртского языка.* Tartu, 1997 (Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 2).
- Karova 1998: Карпова, Л. Л.: Бесермяно–удмуртское взаимовлияние (на материале среднечепского региона). *Linguistica Uralica*, 1998:121–127.
- Karova 1999: Карпова, Л. Л.: Микротопонимы среднечепского региона, отражающие природно-географические особенности местности. *Пермистика: Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками. Сборник статей.* Сыктывкар, 1999:83–90.
- Kel'makov 1978: Кельмаков, В. К.: Краткая характеристика кыркмасских говоров южноудмуртского наречия. *О диалектах и говорах южноудмуртского наречия.* Ижевск, 1978:65–86.
- Kel'makov 1981: Кельмаков, В. К.: *образцы удмуртской речи. Северное наречие и срединные говоры.* Ижевск, 1981

- Kelmakov–Saarinen 1994: Kel'makov, Valentin–Saarinen, Sirkka: *Udmurtin murteet*. Turku-Iževsk, 1994.
- Kelmakov 1998: Кельмаков, В. К.: *Краткий курс удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1998.
- Kemmer 1993 = Kemmer, Susanna: *The middle voice*. Typological studies in language 23. John Benjamins, Amsterdam, 1993.
- Klaiman 1991 = Klaiman, M. H.: *Grammatical voice*. Cambridge Studies in linguistics 59. Cambridge University Press, Cambridge 1991. XIX + 323 p. ISBN 0-521-36001-3
- Kneisl 1978: Kneisl, Marianne: *Die Verbalbildung im Syrjänischen*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Miscellanes. 1978, 151 p.
- Kiefer 1992: Kiefer Ferenc: Az aspektus és a mondat szerkezete. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992:797–886.
- Koivisto 1991: Koivisto, Vesa: *Suomen verbikantaisen UtU-verbijohdosten semantikka*. Suomi 161, SKS, Helsinki, 1991, 120 p.
- Koivisto 1995: Koivisto, Vesa: *Itämerensuomen refleksiivit*. SKST 622, Helsinki, 1995. 345 p.
- Komlósy 1992: Komlósy András: Régensek és vonzatok. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. (Szerk.: Kiefer Ferenc). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992: 299–527
- Komlósy 2000: Komlósy András: A műveltetés. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. (Szerk.: Kiefer Ferenc). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000:215–292.
- Kondratyeva 2001: Кондратьева, Н. В.: Употребление аккузатива для выражения дуративных отношений. *Пермистика 8*. Сыктывкар, 2001:138–140.
- Korhonen 1981: Korhonen, Mikko: *Johdatus lapin kielen historiaan*. SKS, Helsinki 1981.
- Kotkova 1992: Коткова, И. А.: Грамматические значения глаголов возвратного залога в удмуртском языке. *Пермистика 3: Диалекты и история пермских языков*. Сыктывкар, 1992:67–71.
- Kotkova 1993a: Коткова, И. А.: К вопросу о залогах в удмуртском языке. *Вестник Удмуртского университета. Научно-публицистический журнал No 6*. Ижевск, 1993:20–24.
- Kotkova 1993b: Коткова, И. А.: Грамматические значения глаголов возвратного залога в удмуртском языке. *Вестник Удмуртского университета. Научно-публицистический журнал No 6*. Ижевск, 1993:24–27.
- Kozmács 1994: Kozmács István: A votják műveltető szerkezetekről. *Folia Uralica Debreceniensia 3*. 1994:41–46.
- Kozmács 2001a: Kozmács István: Az udmurt igeragozás kérdéseihöz. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. SZTE, Szeged, 2001:113–119.
- Kozmács 2001b: Козмач, И.: Об одном использовании удмуртского рефлексивного глагольного суффикса. *CIFU IX, Pars V: Dissertationes sectionum, Linguistica II*, Tartu, 2001:153–160.
- Kozmács 2002: *Udmurt–magyar szótár*. Savaria University Press, Szombathely, 2002. 532 p.
- Kulonen 1989 = Kulonen, Ulla-Maija: *The passive in Ob-Ugrian*. SUST 203. Helsinki
- Laakso 1997: Laakso, Johanna: On verbalizing nouns in Uralic. *FUF 54*. Helsinki, 1997.
- Laczkó 2000: Laczkó Tibor: Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. (Szerk.: Kiefer Ferenc). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000:293–408.
- Lakó 1941–1943: Lakó György: Adalékok a votják nyelv alaktanához. *NyK 51*, 1941–1943: 102.

*Wien
van*

- Lehtisalo .1936: Lehtisalo, T.: *Über der primären uralischen Ableitungssuffixe*. SUST 72, Helsinki, 1936.
- Lyons 1977: *Semantics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Lytkin 1953: Лыткин, В. И.: Современный коми язык. Сыктывкар, 1953.
- Maslova–Nedjalkov 2002: Maslova, Elena–Nedjalkov, Vladimir P.: Reciprocal constructions. *World Atlas of Language Structures*, Bernard Comrie, Matthew Dryer, David Gil, and Martin Haspelmath (eds.), 2002–2003, 11 p.
<http://www.stanford.edu/~emaslova/Reciprocals.pdf>
- Maslova 2003: Maslova, Elena: Reciprocal and Polyadic: Remarkable reciprocals in Bantu. *Typology of Reciprocal Constructions* V. P. Nedjalkov (ed.), 2000; to appear in 2003–2004, 25 p. <http://www.stanford.edu/~emaslova/Polyadic.pdf>
- Medveczky 1911: Medveczky Károly: A votják nyelv szóképzése. *NyK* 44, 1911-12:310-338, 413-455.
- Mészáros 1999: Месарош, Эдит: *Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке*. Studia Uralo-Altaica 42. Szeged, 1999, 192 p.
- Mittwoch 1982 = On the difference between *eating* and *eating something*: activities versus accomplishments. *Linguistic Inquiry*, 13.1:113–122.
- Mogilin 1780 (1998): Могилин, М.: *Опыт краткой удмуртской грамматики*. Памятники культуры Удмуртии. Лингвистическое наследие. РАН УрО УИИЯЛ, Ижевск, 1998, 201 с.
- Munkácsi 1887: Munkácsi Bernát: *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest, 1887.
- Munkácsi 1893: Munkácsi Bernát: *A votják nyelv szótára*. Budapest, 1893.
- Naszibullin 1978: Насибуллин, Р. Ш.: Наблюдения над языком красноуфимских удмуртов. *О диалектах и говорах южноудмуртского наречия*. Ижевск, 1978:86–152
- Naszibullin–Dudorov 1992: Насибуллин, Р. Ш.–Дудоров, В. Ю.: *Обратный словарь удмуртского языка – Удмурт кылэн мыддорин кылсузъетэз*. Издательство Удмурт университет, Ижевск, 1992.
- Németh T. 2000: Németh T. Enikő: Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. (Szerk.: Kenesei István). Budapest, Osiris Kiadó, 2000:197–252.
- Németh–Bibok 2001: Németh T. Enikő–Bibok Károly: Az alanyi és a tárgyias ragozás szerepe az implicit tárgyi argumentumok azonosításában. *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére batáratí és tanítványai*. (Szerk.: Bakró-Nagy Marianne–Bánréti Zoltán–É. Kiss Katalin), Budapest, Osiris Kiadó, 2001:78–96.
- Palmer 1988: Palmer, F. R.: *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, 1988.
- Perevozcsikova 1982: Перевозчикова, Т. Г.: Ныжненылгыньские говоры. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:73–91
- Perlmutter 1978: Perlmutter, D.: Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis. J. In Jaeger et al. (eds.) *Proceedings of the fourth annual meeting of the Berkeley Linguistic Society*. University of California at Berkeley, 1978:157-189.
- Polgárdi 1998: Polgárdi Krisztina: Levezetett környezeti jelenségek és az optimalitáselmélet. *ÁNYT XIX*, 1998:121-136.
- Posti 1945: Posti, Lauri: Itämerensuomalaisten kielten passiivin tunnusten suhteesta (Zusammenfassung: Über das gegenseitige Verhältnis der Passivformanten in den ostseefinnischen Sprachen). *Virittäjä* 1945:355

- Pozguyejeva 1975: Поздеева, А. А.: Значения и функции глагольного суффикса –ськ- и его разновидности в современном удмуртском языке. *Вопросы удмуртского языкознания* 3. Ижевск. 1975:125–142.
- Pucek-Grigoric 1775: Пуцек-Григорич, В.: Сочинения принадлежащие к грамматике вотского языка. Санктпетербург, 1775 (hasonmás kiadás: 1975)
- Pusina–Tronyina 1990: Пушина, Н. И.–Тренина, Г. А.: Особенности реализации модальных значений в залоговых конструкциях в английском и удмуртском языках. *Вопросы грамматики и контактирования языков. Сборник статей.* (Отв. ред.: Тараканов, И. В. – Загуляева, Б. Ш.) Ижевск, 1990:164–171.
- Rédei 1978: Rédei Károly: *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- Rédei 1985: Geschichte der permischen Sprachen. *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*. Edited by Denis Sinor, Brill. A. P., Leiden, 1988.
- Rédei 1986–1988: Rédei Károly: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Lieferung 1–7*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.
- ROA: *Rutgers Optimality Archive*. <http://roa.rutgers.edu/index.php3>
- RUS: *Русско-удмуртской – Русско-удмуртский словарь*. Ред.: В. М. Вахрушев. Москва, 1956
- Saarinен 2002: Сааринен, Сиркка: Фреквентативность (многократность) в марийском и удмуртском языках. *Пермистика 5. Сборник статей*. Ижевск, 2002:203–207.
- Saarinен 2003: Saarinен, Sirkka: Az időhatározó értékű tárgyak a finn-volgai nyelvekben. *Budapesti Uráli Műhely III*. MTA Nyelvtudományi Intézete, 2003:138–144.
- Schütz 1910–1911: Schütz József: Az északi osztják szóképzés. *NyK* 40, 1910–1911:1–75
- Sebolkina 1995: Шеболкина, Е.: Статус категорий вида и залога в коми языке. *COIFU Pars III* 1995:205–211.
- Sebolkina 1996: Шеболкина, Е.: Категория вида в коми языке. *Linguistica Uralica* 1996:270–277.
- Sebolkina 2002: Шеболкина, Е.: Генезис и диахронические корреляции грамматических категорий коми глагола. *Пермистика 5. Сборник статей*. Ижевск, 2002:234–2244.
- Shore 1986 = Shore, Susanna: *Onko suomessa passivia?* SKS, Suomi 133, Helsinki
- Smolensky&Prince 1993: *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. <http://roa.rutgers.edu/view.php3?roa=537>
- Suihkonen 1990: Suihkonen, Pirkko: *Korpustutkimus kielitypologiassa sovelettuna udmurttiin*. MSFOu 207. Helsinki, 1990.
- Suihkonen 1995: Suihkonen, Pirkko: *Udmurt–English–Finnish Dictionary with a Basic Grammar of Udmurt*. Lexica Societatis Fenno-ugricae XXIV. SUS, Helsinki, 1995, 326 p.
- Suihkonen 1998: Suihkonen, Pirkko: Description of the lexical semantics of verbs in Udmurt. *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. 5. 1998. *SUST* 228. Toim./ed. Riho Grünthal & Johanna Laakso, 1998:407–413.
- Szabó 1904: Szabó Dezső: A vogul szóképzés. *NyK* 34, 1904:55–74, 217–234, 417–457.
- Szergejeva 1991: Сергеева, Н. А.: К вопросу о некоторых средствах выражения модальности в удмуртском языке. *Вестник Удмуртского университета. Научно-публицистический журнал* No. 2. Основан в марте 1991 г. Ижевск, 1991:41–42.
- Szerebrennyikov 1956: Серебренников, Б. А.: *Категория времени и вида в финноугорских языках пермской групп*. Москва, 1956.

- Szerebrennyikov 1963: Серебренников, Б. А.: *Историческая морфология пермских языков*. Москва, 1963.
- Szerebrennyikov 1974: Серебренников, Б. А.: *Вероятностные обоснования в компаратистике*. Москва, 1974.
- Szinnyei 1909: Szinnyei József: *Magyar nyelvhasználat*. (Negyedik kiadás) Budapest, 1909.
- Szinnyei 1927: Szinnyei József: *Magyar nyelvhasználat*. (Hetedik javított és bővített kiadás) Budapest, 1927.
- Szorvacseva 1961: Сорвачева, В. А.: Краткий прагматический справочник по диалектам коми-зырянского языка. In: *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Сыктывкар, 1961.
- Talmy 1985: Talmy, Leonard: Lexicalisation patterns: semantic structure in lexical forms. *Language typology and syntactic description III*. Ed. Timothy Stophen, Cambridge University Press, Cambridge, 1985:57–149.
- TatarGramm 1993: *Татарская грамматика. Морфология*. (Ред.: Закиев, М. З.–Ганиев, Ф. А.–Зиннатуллина, К. З.) Татарское книжное издательство, Казань, 1993.
- Terpljasina 1962: Тепляшина, Т. И.: Удмуртский язык. *Вопросы финно-угорского языкознания*. Москва, 1962: 282–304
- Terpljasina 1970: Тепляшина, Т. И.: *Язык бесермян*. АН СССР Ин-т языкознания. Наука, Москва, 1970, 288 сс.
- TIK: Turku-Izhevsk Korpus (leírás: <http://www.utu.fi/hum/sgr>, az adatbázis: <http://volga.utu.fi/portal/cgi-bin/login.cgi>)
- Tronyina 1999: Тронина, Г. А.: Проблема перевода семантических категорий удмуртского глагола на английский язык. *Проблемы удмуртской и финно-угорской филологии*. Ижевск, 1999:301–304.
- Uotila 1933: Uotila, T.E.: *Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen*. SUST 45, Helsinki, 1933, 445 p.
- URS: *Удмурт-зуч словарь – Удмуртско-русский словарь*. Ред.: В. М. Вахрушев. Москва, 1983.
- Valin–LaPolla 1997 = Van Valin, Robert Jr.–LaPolla, Randy J.: *Syntax. Structure, meaning and function*. Cambridge Textbooks in Linguistic. 1997., xxviii + 713.
- VNpk: Munkácsi Bernát: *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest, 1887.
- Voroncov 1997: Воронцов, П. И.: Явления выпадания фонемы *ы* в удмуртских диалектах. *Пермистика 4*, 1997:7–22.
- Wagner-Nagy 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. Studio Uralo–Altaica, Supplementum 10. Szerk.: Wagner-Nagy Beáta, Szeged–Budapest 2002.
- Wichmann 1893: Wichmann, Yrjö: *Wotjakische Sprachproben I*. SUSA 11, Helsinki 1893.
- Wichmann 1901a: Wichmann, Yrjö: *Wotjakische Sprachproben II*. SUSA 19, Helsinki, 1901.
- Wichmann 1901b: Wichmann, Yrjö: Die syrjänische Bildung auf -*öb*, -*öp* und der Komparativ im finnisch-ugrischen. *FUF I*, 1901:185–260.
- Wichmann-Fokos 1954: Wichmann, Yrjö: *Wotjakische Chrestomathie mit Glossar*. Anhang: Grammatikalischer Abriss von D. R. Fuchs. Helsinki, 1954.
- Winkler, Eberhardt: *Udmurt*. Languages of the word/Materials 212. LINCOM EUROPA. Muenchen, 2001.
- Zaguljajeva 1982 : Загуляева, Б. Ш.: Говоры удмуртов Кизнерского района. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:5–28
- Zvereva 1982: Зверева, Л. Е.: Говоры удмуртов Вавожского и Увинского районов. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:60–73

A dolgozatban feldolgozott szövegek lelőhelyei:

- Алашеева, А. А.: Верхнечепецкие говоры. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:91–105
- Архипов, Г.А.: Среднеюринский говор 1. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:5–45
- Архипов, Г. А.: Среднеюринский говор II. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:28–59
- Атаманов, М. Г.: Граховские говоры южноудмуртского наречия. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:45–97
- Атаманов М. Г.: Образцы речи сибирских удмуртов. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:131–154
- Блинов, Пётр. *Улем потэ*. Роман, 3 - 14. Удмуртия издательство. Ижевск 1967. Нырысетй локетэз. <http://www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html>
- Гаврилов, Игнатий: Вордиськем пальёсын, 3 - 14. Роман. Куинетй книга. Нырысетй локетэз. Удмурт книжной издательство. Ижевск 1963. <http://www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html>
- Гильмаев, А. В.: Татышлинский диалект I. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:97–103
- Гильмаев, А. В.: Татышлинский диалект II. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:167–170
- Иванов, М.: *Эшмед*. Удмуртия издательство, Ижевск, 1996, 213 сс.
- Каракулов, Б. И.: Говор села Юски. *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск, 1982:106–116
- Катанчи: *Катанчи усьтйське. Пьесаос*. Люказ И. М. Васильев. Удмуртия издательство, Ижевск, 1992, 623 сс.
- Кельмаков, В. К.: *Краткий курс удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1998.
- Кельмаков, В. К.: Краткая характеристика кырыкмаских говоров южноудмуртского наречия. *О диалектах и говорах южноудмуртского наречия*. Ижевск, 1978:65–86
- Кельмаков, В. К.: Кырыкмасские говоры III. *Материалы по удмуртской диалектологии*. Ижевск, 1981:137–149
- Кельмаков, В. К.: *Образцы удмуртской речи. Северное наречие и срединные говоры*. Ижевск, 1981
- Кельмаков, В. К.: *Образцы удмуртской речи 2*. Ижевск, 1990.
- Коновалов, Михаил: *Гаян*, 3-12. Удмуртской книжной издательство. Ижевск, 1958. www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html
- Kozmács István: Udmurt nyelvjárási szövegmutatványok I. Középdéli nyelvjárás. *Hajdú Péter 70 éves*. [Linguistica Ser. A., Studia et Dissertationes 15.] Budapest, 1993:207–219
- Красильников, Г.: Арлен кутсконез. Роман, 3 - 12. Удмуртия издательство. Ижевск 1965. <http://www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html>
- Медведев, Г.: Выль дунне. Веросьёсын но очеркёын сборник, 3 - 15. Удмурт книжной издательство. Ижевск 1961. ярдурын (1927 ар) <http://www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html>
- Митрей, Кедр: Секыт зибет: Роман но веросьёс. XV. Чидаса улонлэн пумыз вуиз. 115 - 124. Удмуртия издательство. Ижевск 1973. <http://www.ling.helsinki.fi/uhlcs/data/fdatabank.html>
- Munkácsi Bernát: *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest, 1887.